

LUND UNIVERSITY

I viljan att göra det normala

En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården

Mattsson, Tina

2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mattsson, T. (2005). *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. [Doktorsavhandling (monografi), Socialhögskolan]. Égalité.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

I VILJAN ATT GÖRA DET NORMALA

EN KRITISK STUDIE AV
GENUSPERSPEKTIVET
I MISSBRUKARVÅRDEN

TINA MATTSSON

ÉGALITÉ

ÉGALITÉ
Box 5158
200 71 Malmö
Tel 040-678 84 83, 0708-89 85 44
Fax 040-678 84 80
E-post: info@egalite.se

© Författaren och Égalité, 2005.

ISBN 91-975231-3-5

Mångfaldigande av innehållet i denna bok, helt eller delvis, är enligt lag om upphovsrätt förbjudet utan medgivande av förlaget. Förbudet avser såväl text som illustrationer och gäller varje form av mångfaldigande.

Förlagsredaktör: Weddig Runquist
Formgivning omslag: Kristina Edgren
Layout och grafisk formgivning inlaga: Richard Persson, RPform.

Tryckt hos Grafiska Punkten, Växjö, 2005.

Innehåll

Förord	9
1 Inledning	11
Problemformulering	11
Socialt arbete, normalisering och emancipation	14
Från arbetsfostran till terapi	15
Könssegregerad eller könsblandad missbrukarvård	19
Avhandlingens disposition	20
2 Teoretiska utgångspunkter	22
Att göra kön och sexualitet	24
Att använda begreppet kön	27
Kön låst i diskursen?	29
Att göra mer än kön	31
Att göra kön genom fixerade klasspositioner	31
Att göra den etniska och Rasialiserade Andra	35
Normalisering och emancipation	36
3 Missbruksforskning med ett problematiskt genusperspektiv	39
Traumatiserade, utsatta eller som andra	40
Förändrande eller stigmatiserande vård och behandling	45
Män, eller män och kvinnor?	47
Mer än bara kön	48
Ett problematiskt uppmärksammande av kön	49
4 Metodologiska reflektioner och tillvägagångssätt	51
Epistemologiska utgångspunkter	51
Val av metod	52

Forskningsprocessens utveckling och fördjupning	53
Val av institutioner	55
Tillträde till fältet	57
Anonymitet och etik	58
Reflektioner om att vara på fältet	60
Att vinna förtroende	60
Att göra intervjuer	62
Att vara deltagande observatör	64
Tolknings- och analysarbete	66
5 Könade behandlingsideologier	70
Motivationsarbete på Tvångsvårdsinstitutionen	70
Det ska vara kvinnor och män	72
Ett inlåst hem	74
En annorlunda kvinna	77
Bra män som utmanar	80
<i>Bra män</i>	80
<i>Att inte kunna vara normal</i>	83
<i>Män som skyddas</i>	84
Kvinnors förtroliga närhet	86
<i>Kvinnor som väninnor</i>	86
<i>Närhet oberoende av kön</i>	89
Slutsatser	90
Miljöterapi på Behandlingshemmet	92
En aktiv miljö	93
Den heterosexuella familjen som grundbult	95
<i>Kön som kompletterar</i>	98
<i>När kön inte är rätt kön</i>	101
<i>Med heterosexualitet som norm</i>	102
Könsseparatism som arbetsform	105
Slutsatser	108
Sammanfattande slutsatser	109
6 När makten könskodas	112
Påtvingad och frivillig kontroll	113
Inlåst integritet	113

Kontrollerad frivillighet	115
När en kränkning inte är en kränkning	118
Övervakning under tvång och i frivillighet	119
En självklar ordning	122
<i>Den könsrelaterade kränkningen</i>	124
<i>Nakenhetens sexuella laddning</i>	126
<i>Att skydda kvinnor</i>	128
Att vardagliggöra en kränkning	130
<i>En oladdad relation</i>	130
<i>Vardaglig nakenhet</i>	131
Goda mäns fysiska maktutövning	133
Betryggande närvaro	134
<i>Att utnyttja föreställningen</i>	136
När väktare blir behandlare	137
Sammanfattande slutsatser	138

7 Att göra en annan men samma man 141

När männen görs till kön	141
Burdus sexualitet och konstig kvinnobild	142
Timid, försiktig och oerfaren	144
Att göra den burdusa och sexuella mannen	145
<i>Kvinnor som objekt</i>	145
<i>Sexualitet synliggjord som maskulinitet</i>	147
<i>Män som utmanar</i>	149
Hantera och reglera sexualitet	151
Sexualitet under kontroll	151
<i>Utestängande homosocialitet</i>	153
<i>Begär som förenar</i>	154
<i>...och sexualitet som särskiljer</i>	156
Kvinnor att öva på	157
<i>Kvinnor som relationer</i>	158
<i>Kläderna som gräns</i>	160
<i>Det privata som gräns</i>	161
Sammanfattande slutsatser	163

8 Att bejaka femininitet	166
Behandla kvinnor bland män	167
Att kunna prata om de viktiga sakerna	167
Förledande förälskelser	168
Manhaftiga kvinnor och råa, burdusa män	171
Släppa fram kvinnligheten	172
Kvinnligheten som kärna	173
Viktiga väninnor	174
Pyssel och shopping	177
Kläder och smink	178
Omtolkat motstånd	180
Sammanfattande slutsatser	182
9 Att göra en riktig kvinna	185
Visa upp och lära ut skönhet	185
Smakfullhet och naturlig skönhet	186
Skönhet som sysselsättning	188
Femininitet som kan förändra	190
Tvingande rutiner	191
Den kontrollerade kvinnokroppen	193
Att ta hand om sin kropp	193
Övervakning och självkontroll	194
Matvanor som provocerar och utmanar	196
Könsrelaterad kontroll	197
Husmorskunskap och hygien	198
Renlighet och ordning	199
Att göra en husmor	201
Husmorsideal är kvinnoideal	203
Sammanfattande slutsatser	204
10 Könande jämställdhet	207
Uppvisad jämställdhet på Tvångsvårdsinstitutionen	207
Att visa det jämställda	208
En försvårande arbetsordning	210
Glida in i vanligheten	211
Att synliggöra bristen på jämställdhet	213

Slutsatser	215
Svensk jämställdhet som förebild på Behandlingshemmet	216
Vi, de Andra och könsförtrycket	216
Krocken mellan jämställda och auktoritära ideal	220
Kvinnorespekt som brister	222
Ouppmärksammade könsutmanare	224
Omvänd jämställdhetsproblematik	226
<i>Dominerande kvinnor</i>	226
<i>Ensamma män</i>	227
<i>Mäns mervärde</i>	230
Slutsatser	232
Sammanfattande slutsatser	234
11 När kön görs i en normaliserande praktik	236
Kön som komplementär kompetens	236
Mäns sexualitet och kvinnors ansvar	240
Att särskilja kvinnor och förena män	244
Frånvaron av könsmakt	247
Tydliga kön och svårfångad svensk vithet	250
I och genom varandra	252
Den möjliga eller omöjliga emancipationen	254
Summary:	
The will to make the normal – a critical study of the gender perspective in drug abuse treatment	259
Referenser	269

Förord

När jag var liten ville jag bli eremit. Jag hade läst i en serietidning om en eremit som levde i bergen. Han hade långt skägg, sandaler, munkkåpa och vandringskäpp. Han var hur cool som helst! Jag ville vara som honom: leva enkelt och ensam i bergen med tid för att grubbla över olika saker och lösa diverse tankemässiga problem.

Att skriva avhandling har successivt blivit lite av denna ensamma tillvaro. Under det sista intensiva halvåret har jag känt mig lite som den där gubben i bergen. Jag har levt allt mer och mer isolerad i min lägenhet med katten och datorn som enda sällskap. Jag vet att det för vissa kan låta märkligt att en sådan tillvaro är njutningsfull, men det är den. Det är helt fantastiskt att få skriva, brottas med problem och se en text växa fram! Samtidigt måste jag också erkänna att det har varit ovärderligt med de avbrott som mina vänner gjort i denna isolering. Tack särskilt till: Karina Bäckström, Sara Bylund, Sara Edenheim, Hanna Egard, Theres Gustavsson, Petra Nordqvist och Maria Tingsek! Tack också till mamma och pappa för ert trygga och fina stöd! Och Åsa, du är det finaste som finns och det bästa som hänt mig! Trots det geografiska avståndet är du ändå alltid med mig!

Särskilt viktiga och värdefulla avbrott från hemmatillvaron och för arbetet har varit handledningstillfällena med Kerstin Sandell. För några år sedan bad jag med viss bävan Kerstin att bli min handledare. Jag visste att hon skulle ställa höga krav på mig och tvinga mig att gå vägar som jag skulle ha svårt att upptäcka på egen hand. Så blev det också. Tack Kerstin för att du med din analytiska skärpa och konstruktiva handledning fört mig och mitt projekt längre än vad jag själv trodde var möjligt! Tack också till Mats Hilde som har varit min handledare vid Socialhögskolan i Lund! Mats har gett mig stor frihet att arbeta på egen hand och trots att han nog inte alltid förstått mina vägval har han ändå alltid stöttat mig. Denna genero-

sitet har jag kommit att värdesätta högt.

Innan jag helt isolerade mig hann jag möta en hel del andra människor vid Lunds universitet som varit värdefulla för mig. Här vill jag nämna Centrum för Genusvetenskap. Er kunskap och entusiasm har fört mig framåt. Tack särskilt till Diana Mulinari, Sara Goodman och Miia Torikka. På Socialhögskolan har ett antal personer gett värdefull uppmuntran: Karin Lenz, Claes Levin, Ingrid Nilsson Motevasel, Jan Pettersson och Sune Sunesson. En stor och extra varm kram till de kollegor som bidragit till att liva upp doktorandtillvaron: Maria Bangura Arvidsson, Ingrid Runesson, Maria Hjortsjö, Erica Carlström, Monica Larsson, Lena Persson, Örjan Carlsson och Elizabeth Martinell Barfoed.

Ett särskilt tack till Weddig Runquist som blev en ny och viktig kollega under avhandlingsarbetets sista halvår och som också kom att bli min utomordentlige förläggare! Tack också till David Wästerfors som läst, korrigerat och kommenterat mitt manus! Tack Åsa Andersson och Amanda Doxtater för hjälp med översättningen av den engelska sammanfattningen! Tack också till de som i samband med mitt slutseminarium gav värdefulla och konstruktiva synpunkter, tack särskilt till Siv Fahlgren som var en skarp läsare men samtidigt en ödmjuk opponent!

Jag vill också rikta ett särskilt tack till Crafoordstiftelsen med vars ekonomiska stöd jag köpte min oundgängliga dator, något som varit en viktig förutsättning för skrivandet. En ovärderlig hjälp kom också från Kungl. Vetenskapsakademien och doktor Torsten A A Amundsons Fond som genom ekonomiskt stöd de sista månaderna gav mig möjligheten att skriva färdigt avhandlingen.

Tack, sist men inte minst, till de institutioner som deltagit i min studie och till den personal som jag mött där! Ni tog generöst emot mig och delade mer er av ert arbete. Jag hoppas att ni i detta slutresultat känner igen er men att det också väcker diskussion och nya infallsvinklar.

Malmö i april 2005

Tina

Inledning

Problemformulering

Under våren 2004 rapporterade medier om en ung kvinna som riskerade att förlora jobbet på grund av att hon var piercad i läppen. Matilda som kvinnan hette var socialpedagog och anställd på en institution som tog emot barn för sociala utredningar. Institutionen hade en ny policy gällande kläder och kroppsbesmyckningar och personalen fick inte längre visa kroppsdelar som avslöjade stora tatueringar eller synbar piercing. Reglerna omfattade särskilt kvinnornas kläder. Alltför urringade tröjor eller blusar var inte tillåtet, inte heller för korta kjolar eller tröjor där magen syntes. Sydsvenska Dagbladet och SSR-tidningen rapporterade om fallet och i en artikel förklarade företagets VD policyn: ”Våra kunder ska inte få anledning till en negativ bild av företaget på grund av personalens utseende eller klädsel”. Och han fortsatte: ”Sen är det ju viktigt att personalen är goda förebilder för de omhändertagna barnen. Barn från kriminella missbrukarmiljöer ska inte behöva möta samma kultur med tatueringar och piercing som man vill få dem bort ifrån” (Frieberg 2004).

Diskussionen i media gav på många sätt uttryck för det som jag själv gick och funderade på just då, nämligen det sociala arbetets normaliserande funktioner och dess syfte att genom sina praktiker återskapa det normala genom att fostra och forma människor som uppfattas och definieras som avvikare. Av diskussionen blev det väldigt tydligt att vad som helst inte kan inkluderas och representeras i det sociala arbetets praktiker. Praktikens syfte är att dra en skiljelinje mellan det avvikande och det normala, och om personalen

snarare påminner om det avvikande – ja, hur ska praktiken då kunna nå sina syften?

I avhandlingen sammanför jag dessa resonemang med frågor om kön. Jag undersöker hur kön införlivas i det sociala arbetets normaliserande praktik genom att studera hur personalen på två olika institutioner som bedriver missbrukarvård arbetar och hur behandlingarna där är utformade. Inom missbrukarvården är det sociala arbetets normaliserande aspekter tydliga. Samhällets maktstrukturer återfinns i institutionernas vardag, precis som i vilken vardag som helst, men institutionerna utgör särskilda uttrycksformer för samhällets normerande ideal. De återspeglar samhällets sätt att se på normalitet och avvikelse samt hur dessa ska bemötas och behandlas (jfr Lander 2003, s. 244; Levin 1998, s. 41).

Bakgrunden till mitt projekt är att kön uppmärksammas allt mer inom socialt arbete och intresset ökar för att synliggöra kön och arbeta på ett sätt som hanterar könsfrågor (se t.ex. Börjeson 1998; Hedin & Månsson 2000). Men vad händer när kön införlivas i en praktik som styrs av samhällets normer och värderingar och vars syfte är att återskapa och göra det normala. Hur förhåller sig denna praktik till kön? Vad är det för kön som personalen ska representera, återskapa, fostra och forma?

Jag har sedan länge intresserat mig för hur genusperspektiv integreras och praktiseras i socialt arbete. Det sociala arbetets vilja att behandla – av mig förstådd och tolkad som viljan att förändra människor så att de passar in i samhället – är spännande och intressant i förhållande till kön och till ett genusperspektiv. Jag kommer själv från en feministisk tradition och förstår syftet med att synliggöra kön och införliva ett genusperspektiv i socialt arbete som en del av ett emancipatoriskt projekt som syftar till en djupare form av samhällsförändring. När genusperspektivet integreras i socialt arbete integreras det alltså i en praktik som egentligen inte syftar till förändring, utan som snarare har ambitionen att återanpassa människor enligt samhällets normer och ideal. Det uppstår därmed en spänning mellan å ena sidan det som jag uppfattar som genusperspektivets mål att förändra inte bara individen utan också det omgivande samhället, och å andra sidan det sociala arbetets normali-

serande syften. Jag vill därför anlägga ett feministiskt perspektiv på frågan hur kön görs i en praktik vars syfte är att fostra människor utifrån samhällets ideal och normer. Vilka praktiker och handlingar bevarar och/eller upplöser kön, sexualitet, klass och etnicitet i en normaliserande praktik som socialt arbete? Vilken möjlighet till emancipation och förändring finns i en praktik som syftar till att göra normalitet?

I min förståelse av kön utgår jag från filosofen Judith Butlers teorier och min utgångspunkt är att vi gör kön genom en ständig aktivitet av upprepande och repetitiva handlingar. Jag förstår därmed kön som något vi alla alltid gör, vilket innebär att jag förstår socialt arbete som en praktik där inte bara klienterna görs utan där både personal och klienter görs i interaktion med varandra. Här skiljer jag mig från det genusperspektiv som till stor del är etablerat inom socialt arbete som tenderar att undersöka och synliggöra kön som en existerande snarare än gjord kategori. Med min förståelse blir personalens handlingar centrala i könsgörandet. Jag riktar därför mitt fokus mot det sociala arbetets praktik istället för dess klienter, vilket mycket lite av den genusvetenskapliga missbruksforskningen hittills har gjort.

Jag vill inte bara undersöka hur kön görs utan jag vill genom att göra en intersektionell analys undersöka hur kön görs i samspel med sexualitet, klass och etnicitet. På en övergripande och strukturell nivå kan dessa kategorier separeras som maktstrukturer men på en konkret individnivå vävs de samman och de görs i och genom varandra (McClintock 1995, s. 5). Genom att göra intersektionell analys kan jag fånga detta samspel och visa kön som en mångfacetterad kategori. Därmed kan jag också problematisera maktrelationen mellan kvinnor och mellan män, inte bara mellan kvinnor och män. Inom den genusvetenskapliga forskningen i socialt arbete finns få sådana analyser och jag vill genom att ha genusperspektivet som den centrala utgångspunkten bidra till att problematisera genusperspektivet i relation till socialt arbete. Jag vill bidra till perspektivet både inom forskningen och inom det praktiska sociala arbetet.

Detta är alltså en avhandling som studerar hur kön görs i en av det sociala arbetets normaliserande praktiker, missbrukarvården.

Avhandlingens syfte är att genom en intersektionell analys undersöka hur personalen gör kön i denna praktik. Detta innebär att jag teoretiskt och analytiskt ska undersöka hur görandet av kön är sammanvävt med sexualitet och klass samt hur görandet av kön samspekar med etnicitet.

Eftersom jag är intresserad av att fånga processer i behandlingsarbetet som gör kön samt personalens erfarenheter och reflektioner kring kön och behandling har jag valt att använda mig av kvalitativa metoder. Avhandlingen är baserad på semistrukturerade intervjuer med behandlingspersonal samt deltagande observationer från två institutioner som bedriver missbrukarvård.

Socialt arbete, normalisering och emancipation

Förstått som en normaliserande praktik är socialt arbete en tvingande och disciplinerande praktik som ställer villkor för och krav på hur människor ska leva och vara. Utifrån denna aspekt handlar socialt arbete om att kontrollera och begränsa avvikelser, en tolkning som den franske idéhistorikern Michel Foucault (1992, 2003) driver. Foucault menar att sociala institutioner som fängelser och dårhus snarare än att hjälpa och ta hand om människor har haft som syfte att skydda samhället från dem som de tar hand om. Genom att det avvikande på detta sätt pekats ut, definieras och avskiljs, definieras det normala och gränserna för det stakas ut. Det normala avser här inte någon form av genomsnittlighet, något som är vanligt eller allmänt, utan handlar om reglerande normer för hur vi ska eller bör vara och för hur vi ska och bör leva.

Foucault ser samhällets disciplinerande dimensioner som entydiga och tvingande. Han menar att makten och disciplineringen genom århundraden förändrats och tagit nya former och uttryck. Från att tydligt rikta sig mot att kontrollera och disciplinera den fysiska kroppen är disciplineringen idag inriktad på att kontrollera själen. Detta gör att de samhälleliga praktiker som kontrollerar och disciplinerar människor har förändrats och förfinats, de har blivit mindre tydliga, men de är enligt Foucault alltjämt ständigt verkande. Han beskriver den nutida disciplineringen som att:

Normaliseringsdomarna är allestädes närvarande. Vi befinner oss i läraren-domarens, läkaren-domarens, uppfostraren-domarens, ”socialarbetaren”-domarens samhälle; alla dessa låter det universellt normativa råda; och var och en av dem, på den punkt han befinner sig, låter kroppen, rörelserna, beteendet, uppförandet, färdigheterna och prestationerna lyda under normerna. (Foucault 2003, s. 306)

Denna syn på samhället och socialt arbete lämnar inget utrymme för någon egentlig förändring men förändring och emancipation som en del av det sociala arbetets praktik har diskuterats av andra teoretiker. Payne, Adams & Dominelli (2002) är några som diskuterat spänningen mellan normalisering och den emancipatoriska dimensionen i socialt arbete. De menar att socialt arbete alltid riskerar att upprätthålla och återskapa samhällliga maktstrukturer men att socialt arbete bör ha förändrande intentioner. Socialt arbete skall, menar de, bidra till att minska sociala orättvisor och ojämlikheter mellan människor genom att det konkreta och enskilda fallet länkas till kritiska teorier om samhället.

Jag menar att även om vi förstår socialt arbete som normaliserande och disciplinerande måste vi lämna öppet för att det finns en förändringspotential i dess praktik. Handlar socialt arbete endast om normalisering och disciplinering finns inget utrymme för förändring. Vi får dock inte förneka de centrala dimensioner i socialt arbete som Foucault lyfter fram. Gör vi det riskerar vi att bli blinda för maktens verkningar och de maktstrukturer som finns och som reproduceras genom det sociala arbetets praktik. Om vi är blinda för dessa dimensioner förlorar vi all möjlighet att förändra eftersom vi blir redskap för maktens disciplinerande dimensioner.

Från arbetsfostran till terapi

Jag ger i följande avsnitt en kortfattad redogörelse för missbrukarvårdens historia för att visa hur den har förändrats med sin samtid och hur vården tagit sig former som påminner om de Foucault (1992, 2003) diskuterar. Några av de som har skrivit om den svenska missbrukarvårdens framväxt och utveckling är historikerna Jo-

han Edman och Anna Prestjan samt Kerstin Stenius, forskare i socialt arbete (Edman 2004; Prestjan 2004; Stenius 1999). Genom att följa deras beskrivningar av hur den institutionaliserade missbrukarvården växt fram blir det tydligt hur den har präglats av viljan att fostra och förändra i enlighet med sin samtids moral. Här blir det också tydligt att vården förändrats från att särskilt riktat sig mot kroppen och fostran genom kroppsligt arbete, till att rikta sig mot själen på det sätt som Foucault (1992, 2003) beskriver.

Under senare delen av 1800-talet växte nykterhetsrörelserna sig starka runt om i Europa och så även i Sverige. Opinionsen för att göra något åt det utbredda alkoholmissbruket var stark i Sverige, även i politiskt hänseende. I slutet av 1910-talet var en majoritet av landets riksdagsledamöter organiserade nykterister vilket kom att påverka de alkohol- och nykterhetspolitiska initiativen i början av 1900-talet (Edman 2004, s. 19–10). Redan i slutet av 1800-talet hade dock den första privata alkoholanstalten tagits i bruk (Augustenbad i Bie, Södermanland) men verksamheten upphörde abrupt redan efter tre års drift. Dessförinnan hade ”drinkare” kunnat genomgå särskilda kurer vid bad- och brunnsorter, alternativt vända sig till privata läkare, lasarett eller hospital (Prestjan 2004). Men beläggningen var här låg eftersom de flesta möjliga klienterna saknade medel för att betala anstaltens avgifter. Personer med alkoholmissbruk kunde visserligen tvångsomhändertas på arbetsanstalt med stöd av Lösdriverilagen, vilken trädde i kraft 1885, men inte till följd av sitt missbruk utan enbart om de ansågs föra ett kringflackande liv och sakna möjlighet till egen försörjning.

Under 1890-talet öppnades två privata anstalter, Sans Souci och Eolshäll, vilka var de enda anstalterna för specialiserad alkoholistvård fram till 1908 (Prestjan 2004). Dessa anstalter bedrev vård på frivillig grund, men de vände sig till personer som hade råd att själva erlagga vårdavgiften. Det spår som istället kom att dominera i Sverige var frågan om tvångsomhändertagande av parasiterande alkoholister, dvs. samhällets fokus koncentrerades alltmer på missbrukare som hade en bristande försörjningsförmåga och som i övrigt låg samhället till last (Edman 2004). Den första tvångsvårdslagen från 1913 möjliggjorde ”tvångsvård av icke kriminella men

samhällsbesvärliga alkoholmissbrukare på social indikation” (ibid., s. 22); 1913 års Alkoholistlag har sedermera betraktats som en utpräglad klasslag. Den nya lagen hade dessutom sin udd riktad mot missbrukande och socialt utagerande män; kvinnor utgjorde en mycket begränsad andel av de intagna på tvångsvårdsanstalt.

Missbrukarvårdens framväxt i Sverige dominerades fram till slutet av 1950-talet av tvångsvård. Antalet frivilligt intagna var under flera decennier en minoritet av samtliga intagna på alkoholistanstalterna (Edman 2004, s. 17). Missbrukarvården kom att präglas av ett arbets- och moral tänkande: alkoholisten uppfattades som ett hot mot samhället och en social skadegörare och genom kroppsarbete skulle denne förbättras samtidigt som samhället skyddades från fysisk, ekonomisk och moralisk skada. Det vanligaste arbetsinslaget för män var jordbruksarbete och institutionerna utformades till självförsörjande enheter. För de få kvinnor som omhändertogs var syftet att dessa skulle fostras till sedlighet, trevlighet och moderlighet genom ”arbete av det slag som kan förekomma i ett hem på landet: matlagning, städning, tvätt, sömnad och vävning, trädgårdsarbete samt skötsel av höns och kaniner” (Edman 2004, s. 134; utdrag ur Haknäs verksamhetsberättelse 1949).

Under 1950-talet förändrades successivt synen på missbrukets orsaker och hur det skulle behandlas. Alkoholmissbruket sågs som ett resultat av både medicinska och miljömässiga orsaker. I en missgynnsam miljö ansågs den svage, sjuke eller abnorme individen kunna påverkas negativt och utveckla ett alkoholmissbruk. I förarbetena till Nykterhetsvårdslagen, som trädde i kraft den 1 oktober 1955, ersatte begrepp som behandling och medicinsk behandling det som tidigare hade omtalats som behov av upplysning och fostran. Trots den förändrade synen på missbrukets orsaker förblev vården densamma och det var kroppsarbetet, nu definierat som arbetsterapi, som i första hand skulle behandla alkoholisterna. Institutionerna genomgick vid denna tidpunkt en stor förändring när det gällde synen på vilka arbetsmoment som var centrala för de intagna. Jordbruket avvecklades slutgiltigt under 1960-talet. Flera anstalter kom istället att starta egna fabriker för att ha en mer ändamålsenlig yrkesträning för de intagna (Edman 2004; Stenius 1999).

Förändringarna accelererade fr.o.m. slutet av 1960-talet. I 1964 års Nykterhetsvårdsutrednings betänkande *Nykterhetsvårdens läge* (SOU 1967:36) betonades alkoholproblemens sammansatta karaktär. Synen på missbruk inkluderade nu även samhället som en del av den komplexa problembilden (Abrahamsson 1989; Stenius 1999). Förändringarna i synen på missbruk och vården var delvis ett resultat av en förändrad samhällssyn. Vården tvingades till en förändring när institutionerna inte längre kunde hålla igång sin traditionella arbetsdrift. Vården blev mer behandlings- och professionsinriktad och synen på arbetet som en betydelsefull behandlingsprincip kom att upphöra (Edman 2004).

En växande kritik riktades mot tvångsvården av alkoholister och dess dubbla funktion av kontroll och vård. Den ansågs hindra och försvåra vården. Relationen mellan klienter och behandlare försvårades av tvångsinslagen i behandlingen. År 1982 ersattes den tidigare lagstiftningen av socialtjänstlagen (SoL) och lag om vård av missbrukare i vissa fall (LVM), och därigenom separerades tvångsinslag och frivilliga insatser i två skilda men komplementära lagar. Utgångspunkten är att vården ska ske på frivillig grund; endast i undantagsfall ska vård kunna ske mot klientens vilja. Denna betoning på frivilligvård kan tolkas som ett resultat av den kritik som tidigare riktades mot tvångsvården och som föregick socialtjänstreformen (Edman 2004; Stenius 1999).

Idag är missbrukarvården ett förhållandevis mångfacetterat fält. Inom frivilligvården finns en rad olika behandlingsformer (se t.ex. Fridell 1996; Hagqvist & Widinghoff 2000). Under de senaste åren har lösningsfokuserade, beteendeterapeutiska och kognitivt beteendeterapeutiska modeller varit på frammarsch medan psykodynamiskt inriktad behandling inte har varit lika framträdande. De vanligaste behandlingsinslagen är jagstärkande och stödjande terapier samt social färdighetsträning (Blomqvist 2002, s. 23). För tvångsvårdens del har det länge pågått en diskussion bland företrädarna för LVM-hemmen om syftet med vården: om det är att motivera eller behandla den tvångsintagne (SOU 2004:3, s. 164 ff.). Regeringen har nyligen lagt fram ett förslag till en reviderad LVM, där det explicit klargörs att syftet med tvångsvården är att tillhandahålla

”behövliga insatser” av såväl motivations- som behandlingskaraktär (prop. 2004/05:123).

Det gemensamma för missbrukarvården idag torde vara att den är just behandlingsfokuserad på ett sätt som riktar sig mot vad Foucault skulle kalla ”själen” snarare än kroppen. Det handlar om att bota och behandla missbruket med hjälp av olika former av talkurer snarare än kroppskurer.

I förhållande till sin historiska kontext blir det däremot tydligt att missbrukarvårdens syften är att förändra människor som uppfattas som avvikare. Institutionerna och vården blir på många sätt ett eko av sin egen samtid – de förändras och utvecklas i samspel med det omgivande samhället, de villkor som det ställer och de normer och ideal som råder i det. Vården ger intryck av att ha blivit mindre normaliserande och mindre tvingande, men utifrån Foucault bör vi förstå detta som en skenbar förändring. Vårdens disciplinerande funktioner har bara funnit nya former. Medan den skötsamma arbetaren fostrades genom hårt kroppsarbete i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet, fostras han idag genom terapi och själslig behandling. Jag delar detta synsätt och uppfattar därför de institutioner som jag studerar som praktiker vars syfte är att normalisera. Jag ser deras praktik som ett uttryck för de värderingar och normer som finns i det samhälle som omger dem och som det förväntas att människor ska leva upp till för att passa in och betraktas som normala (jfr Levin 1998; Öhlund 1997).

Könssegregerad eller könsblandad missbrukarvård

Jag vill här också ge en kort bakgrund om könsblandad och enkönad institutionsvård. Historiskt sett har kvinnor och män ofta vårdats åtskiljda inom institutionsvården. Att separera könen var ett sätt att hantera och kontrollera de sexuella drifterna hos de människor som vården avsåg att disciplinera (Mulinari 1996, s. 208). Under en kortare period under 1970-talet förändrades synen på enkönad behandling. Efter att ha prövat att vårda par tillsammans i olika behandlingsformer kom synen på könsblandad behandling att bli allt mer positiv. Under denna period ansågs enkönade behand-

lingsformer ha den nackdelen att de resulterade i en alltför sexuellt laddad atmosfär, något som ledde till homosexualitet och till starka sexuella fantasier. Att behandla män och kvinnor tillsammans ansågs råda bot på dessa problem. Här uppstod dock problem som handlade om sexuella relationer, otrohet, skilsmässor och bråk, men detta ansågs existera i samhället i övrigt och bedömdes därför inte som ett reellt problem (Edman 2004, s. 399–400).

Under 1980-talet riktades stark kritik mot könsblandade behandlingsformer, nu utifrån ett kvinnoperspektiv som synliggjorde att vården utformades efter männens behov. I vården fick kvinnorna inte bara ansvaret för att ha en lugnande inverkan på männen utan kritikerna menade också att kvinnorna for illa i behandlingen där de både osynliggjordes och riskerade att utnyttjas sexuellt av männen (se t.ex. Björling 1986; Milton 1979).

Idag råder inte någon entydig diskurs om behandlingsformer skall vara enkönade eller könsblandade. Det finns särskilda kvinnoinstitutioner, både frivilliga och tvångsinstitutioner, men också institutioner som tar emot och behandlar män och kvinnor tillsammans. En del institutioner erbjuder parbehandling medan andra institutioner tar emot hela familjer eller bara kvinnor och deras barn. Det finns en viss samstämmighet bland praktiker och forskare om att könsblandade behandlingsformer inte är oproblematiska. Ämnet problematiseras och enkönade behandlingsalternativ utformas och dess betydelse understryks inte sällan utifrån en tanke om att flickor och kvinnor riskerar att fara illa i könsblandade behandlingsformer (se t.ex. Andersson 1997; Hedin 2003; Sandström 1997).

Av de båda institutioner som ingår i min studie är den ena, som jag kallar Tvångsvårdsinstitutionen, en institution som enbart tar emot kvinnor. Den andra, Behandlingshemmet, tar emot både män och kvinnor men andelen kvinnor är mycket låg och i praktiken behandlas män.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen består av tre delar: en inledande, en analytisk och en avslutande. Kapitel 1 t.o.m. 4 utgör avhandlingens inledande del. I

detta första kapitel har jag introducerat avhandlingen genom att presentera dess syfte. Jag har även gett en bakgrund till metod och teorbildning. I kapitel 2 presenterar jag de teorier som jag använder i min analys. Jag redogör i kapitel 3 för forskningsfältet. Kapitel 4 är ett metodkapitel där jag diskuterar de metodologiska överväganden som jag gjort samt hur jag gått tillväga när jag samlat in och bearbetat mitt material. Jag introducerar här även de båda institutionerna där jag har genomfört mina fältstudier.

Kapitel 5–10 utgör avhandlingens analytiska del. Jag börjar med att i kapitel 5 visa hur de behandlingsideologier som ligger till grund för arbetet på de båda institutionerna är könade och könande. I kapitel 6 fördjupar jag mig i de makt- och kontrollinslag som finns på de båda institutionerna. Jag visar hur personalen genom att könskoda dessa hanterar kränkningar som de är förenade med. Jag övergår i kapitel 7 till att analysera hur maskulinitet görs i behandlingsarbetet på Behandlingshemmet. Här undersöker jag hur personalen konstruerar bilden av männen som behandlas på institutionen och hur de arbetar i en könsseparerad mansgrupp. Jag belyser även den särskilda roll kvinnorna i personalgruppen har i behandlingsarbetet med männen. Kapitel 8 och 9 handlar om hur femininitet görs i behandlingsarbetet på Behandlingshemmet respektive Tvångsvårdsinstitutionen. På Behandlingshemmet undersöker jag hur urvalet av kvinnor påverkar behandlingen av dem och jag lyfter fram hur personalen arbetar i en könsseparerad kvinnogrupp. På Tvångsvårdsinstitutionerna belyser jag hur olika inslag i vården på institutionen behandlar och gör femininitet. Kapitel 10 tar upp jämställdhetsideal som personalen på de båda institutionerna vill förmedla och hur de integrerar dessa i behandlingsarbetet.

Kapitel 11 är bokens tredje och avslutande del. Här sammanför jag avhandlingens analytiska poänger och diskuterar emancipationens möjligheter inom den normaliserande praktik som socialt arbete utgör.

Teoretiska utgångspunkter

I detta kapitel redogör jag för de teorier som ligger till grund för min analys. För att undersöka hur kön görs inom den normaliserande praktik som missbrukarvården är ett exempel på, utgår jag från teorier som dels hanterar spänningen mellan kön, normalisering och förändring, dels är användbara för att göra en intersektionell analys.

Jag har därför valt att använda mig av tre olika teoretiker som tillför viktiga teoretiska och analytiska aspekter i förhållande till dessa discipliner. Jag använder filosofen Judith Butlers (1993, 1999) teorier som grundläggande utgångspunkt för att teoretiskt och analytiskt undersöka hur kön görs. Hennes teorier förklarar hur subjektet görs och hur kön görs i samspel med sexualitet. Sociologen Beverly Skeggs teorier belyser sambandet mellan kön och klass. Sociologen och den postkoloniala teoretikern Stuart Hall teoretiserar dikotomiers betydelse för görandet av etnicitet. De teorier jag valt har det gemensamt att de ser diskursen som central för görandet men de ger också utrymme för förändringens möjligheter inom diskursen. Detta menar jag tillför en väsentlig aspekt i förhållande till min förståelse av socialt arbete som en normaliserande praktik. Genom att använda dessa teorier kan jag fånga både dess normaliserande funktioner och de eventuella brott som finns inom dem.

Min teoretiska ansats kan på ett allmänt plan länkas till en bredare socialkonstruktivistisk tradition (se t.ex. Berger & Luckmann 1979; Järvinen & Bertilsson 1998). Min utgångspunkt är att kön skapas och görs i vardagliga praktiker och genom vardaglig inter-

aktion. Att undersöka hur kön konstrueras genom social interaktion är ett etablerat feministiskt perspektiv (se t.ex. Esseveld 2004; Kessler & MacKenna 1987). För att begreppsliggöra de praktiker som konstruerar kön myntade Candace West och Don Zimmerman (1987) uttrycket ”doing gender”, att göra kön. Jag tar min utgångspunkt i Butlers förståelse av hur kön görs eftersom hon fångar det faktiska görandet på en konkret nivå. Hennes teorier går också att expandera och applicera på mer än samspelet mellan kön och sexualitet som är det hon själv teoretiserar.

Utifrån Butler förstår jag kön som någonting som vi gör kontinuerligt och genom ständigt upprepande handlingar. Vi gör kön genom hur vi pratar, vad vi säger, hur vi agerar och hur vi för fram oss. På dessa sätt gör vi inte bara kön utan även sexualitet, klass och etnicitet. Genom våra handlingar gör och skapar vi dessa kategorier eftersom vi ger dem ett innehåll och relaterar dem till varandra. Detta innebär att de kommer att påverka och forma vilka vi är och vilka vi tillåts vara. Kategorierna är inte determinerande men de påverkar oss på en konkret nivå, i vår vardag och i våra handlingar. De spelar en mycket stor roll för hur våra liv ser ut men också för hur samhället formas (jfr Eriksson 2003).

Min teoretiska utgångspunkt är således att kön görs i samspel med andra kategorier som sexualitet, klass och etnicitet. Inom den feministiska forskningen har betydelsen av att analytiskt arbeta med samspelet mellan olika maktstrukturer uppmärksammats allt mer. Svarta feminister, radikalfeminister samt postmoderna och postkoloniala feminister har riktat viktig kritik mot den feministiska forskningen när de hävdar, att den osynliggör olikheter mellan kvinnor och ensidigt utgår från och synliggör vita, heterosexuella, västerländska medelklasskvinnor (Collins 1990, 1998; hooks 1989; Lorde 1984; Rich 1986; Spivak 1999). Kritiken och den debatt som följt visar att feministiska analyser inte enbart kan fokusera kön utan de måste uppmärksamma dynamiken mellan olika maktstrukturer. Kön är alltså inte bara kön utan för att förstå hur kön görs måste jag undersöka görandet som ett komplext samspel mellan kön, sexualitet, klass och etnicitet. Historikern Anne McClintock (1995) uttrycker det som att kön, sexualitet, klass och etnicitet alltid görs i och ge-

nom varandra (s. 5; se även Butler 1999, s. xvi). Att ensidigt uppmärksamma kön riskerar att osynliggöra skillnader som finns mellan kvinnor och mellan män och likheter som finns mellan kvinnor och män. Utifrån dessa resonemang vill jag genom att behålla kön som den centrala analytiska kategorin i avhandlingen bidra till att problematisera och utveckla genusperspektivet i relation till socialt arbete (jfr de los Reyes & Mulinari 2005; Lykke 2003).

Jag börjar detta kapitel med att redogöra för hur Butler menar att kön görs. I detta avsnitt förklarar jag också hur jag teoretiskt förhåller mig till och använder begreppen kön och genus. Jag förklarar sedan hur Skeggs visar på sambandet mellan kön och klass. Skeggs tar hjälp av Bourdieu i sin förståelse av klass och jag redogör därför också i detta avsnitt för hur han förstår klass. Jag beskriver sedan hur Hall menar att uppdelningen mellan vi och de Andra är central för görandet av etnicitet. Jag avslutar detta kapitel med att sammanföra dessa teoretiker med några av de teoretiker inom socialt arbete som diskuterat socialt arbete och förändring.

Att göra kön och sexualitet

Judith Butler har de senaste åren haft stort inflytande i den feministiska debatten om begreppsparet kön och genus samt hur kön förhåller sig till sexualitet. Utifrån Butler (1993, 1999) förstår jag kön som något vi gör kontinuerligt och genom ständigt upprepade handlingar, ord och gester. Butler kallar detta könsgörande för *performativt* och hon pratar om att kön görs genom *performativa handlingar*. Performativa handlingar är alla de olika sätt som vi gör kön på, till exempel genom hur vi agerar, rör oss och talar och genom yttre attribut som kläder, smycken, skor och frisyren.

...gender is an identity tenuously constituted in time, instituted in an exterior space through a *stylised repetition of acts*. The effect of gender is produced through the stylization of the body and, hence, must be understood as the mundane way in which bodily gestures, movements, and styles of various kinds constitutes the illusion of an abiding gendered self. (Butler 1999, s. 179 [kursiv i original])

Vi gör också kön genom att definiera, identifiera, prata om och genom att tilltala oss själva och andra som kön.

Butler tar Foucaults förståelse av hur subjektet görs genom maktdiskursen som utgångspunkt för hur hon menar att vi görs till kön. Diskurs är den sanningsregim med vilken vi tolkar och ordnar världen och den styr och påverkar våra föreställningar.¹ Foucault (2003) menar att makten verkar på kroppen genom diskursen, makten gör kroppen och gör jaget:

Människan /.../ är redan i sig själv resultatet av ett beroende som sträcker sig mycket djupare än hon själv. Hon bebos av en "själ" som ger henne existens och som själv är en bricka i det herravälde makten utövar över kroppen. Själens är på en gång verkan av och redskapet för en politisk anatomi; själen är kroppens fängelse. (s. 35)

Sociologen Nick Mansfield (2000), som diskuterar olika sätt att förstå subjektet, tydliggör vad Foucault menar:

Power comes first, he [Foucault] argues, and the 'individual' – and all the things we identify as making up our individuality (our separate body, its idiosyncratic gestures, its specific way of using language, its secret desires) – are really effects of power, designed for us rather than by us. /.../ We are the very material of power, the thing through which it finds its expressions. (s. 55)

Vår uppfattning om oss själva som kön kommer alltså inte "inifrån", vilket är den traditionella psykodynamiska uppfattningen. Både Foucault och Butler menar att vi som subjekt snarare görs

---

¹ Diskurs definieras ofta som en samtalsordning (snarare än som en sanningsregim) eftersom tanken är att diskursen är en del av språket (se t.ex. Danaher, Schirato & Webb 2000, s. x) Jag har valt att tala om diskursen som en sanningsregim eftersom både Foucault och Butler länkar diskursen till mer än språket, de knyter den till kroppen, till handlingar och till praktiker. Här knyter jag an till Foucaults begrepp *power/knowledge* med vilket han menar att kunskapen, producerad genom maktdiskursen, gör oss till subjekt (se citatet ovan samt Danaher, Schirato & Webb 2000, s. xiv, 140–142).

”utifrån” och är ett resultat av diskursiva maktrelationer. Det som vi uppfattar som vår identitet, vår upplevelse av vilka vi är, görs genom den sanningsregim som diskursen utgör. Diskursivt införlivas vi i ett könsgörande, vi gör oss själva till kön och vi kommer i de flesta fall att uppfatta att vi är ett kön, dvs. som kvinna eller man. Vi konstrueras alltså i och genom dessa handlingar.

Performativa handlingar är oftast omedvetna och vi utför dem per automatik. Vi gör kön hela tiden, men oftast gör vi det på ett sätt som innebär att vi aldrig behöver ifrågasätta vår upplevelse av kön som naturligt och biologiskt. Vi har lärt oss och lär oss hela tiden hur vi som män och kvinnor ska vara och vi agerar utifrån de föreställningar som finns om hur kön ska vara och vad kön är. Kvinnor vet att de bör vara slanka och inte för grova, att de bör ha figurnära kläder och skor som gör att fötterna ser små ut eftersom motsatsen kommer att påverka hur de uppfattas och uppfattar sig själva som kvinnor. Män vet att de bör ha byxor och inte kjol, att de ska vara hårigare och grövre byggda än kvinnor för att inte definieras som feminina, omanliga och/eller homosexuella. När vi inte lever upp till dessa krav känner vi oss som kvinnor mindre feminina och som män mindre maskulina, vi uppfattas också och uppfattar andra som könsförvirrande, provocerande eller löjeväckande om de inte lever upp till de föreställningar som vi har om hur män och kvinnor bör vara. Män som är finlemmade och smala riskerar att definieras som feminina medan kvinnor som är grova och korthåriga inte sällan kategoriseras som manhaftiga.

En central utgångspunkt i Butlers förståelse av hur kön görs är att det görs i samspel med heterosexualitet. Butler menar att heterosexualitet tenderar att förstås som naturligt eftersom det knyts till ett kön som förstås som biologiskt och prediskursivt. Även om det som tolkas som genus förstås som en konstruktion tolkas alltså både kön och heterosexualitet som naturliga och som att de har med varandra att göra. Butler kallar denna diskursiva ordning för *Den heterosexuella matrisen* och den är ett sätt för henne att visa hur vi konstruerar en förväntad logisk koppling mellan *kön – genus – begär (sex – gender – desire)*. I den heterosexuella diskursen riktas begäret mot ”det motsatta” och det blir därför logiskt och naturligt, eftersom

både kön och sexualitet förstås som biologiska, att en man begär en feminin kvinna medan en kvinna begär en maskulin man. När kön tolkas som prediskursivt och det heterosexuella begäret ses som riktigt och normalt, blir genus låst mellan kön och begär. Ett visst genus måste följa ett visst kön. Genom den heterosexuella matrisen naturliggörs det begär där kvinnor begär maskulina män och män begär feminina kvinnor. Könskonstruktionen säkrar därmed heterosexualiteten och genom den heterosexuella matrisen görs alltså kroppar, kön och begär begripligt (t.ex. Butler 1999, s. 9–11, 30). Här blir det alltså tydligt varför en kvinna måste vara feminin för att förstås och uppfattas som kvinna och varför en man måste vara maskulin för att förstås och uppfattas som man. Det som uppfattas som ett konstruerat genus knyts till det som uppfattas som två naturligheter, könet och sexualiteten. Könet blir beroende av det som tolkas som en biologisk naturlighet och kan därför inte ta sig vilka uttryck som helst utan att uppfattas som ett brott mot det som förstås som naturligt.

Sammanfattningsvis bidrar Butlers teorier med en förståelse för hur subjektet skapas genom performativa handlingar och hennes teori om den heterosexuella matrisen är central för min förståelse av hur kön och sexualitet görs i samspel med varandra.

Att använda begreppet kön

Jag förstår uppdelningen mellan kön och genus utifrån Butlers syn på hur kön görs i den heterosexuella matrisen. Jag har i avhandlingen valt att endast använda mig av begreppet kön och jag kommer här att redogöra för varför jag gjort detta val.

Begreppsparet kön och genus har sedan 1970-talet en tradition inom den feministiska forskningen då forskare inom den anglosaxiska kvinnoforskningen började skilja mellan *sex* och *gender*, något som sedan inom nordisk kvinnoforskning kom att översättas med kön och genus. Genom att skilja det biologiska könet och det socialt och kulturellt skapade genuset åt markerades att det som tolkas som manligt och kvinnligt är socialt skapat och inte något biologiskt givet. Genom åren har det dock visat sig att det är svårare att göra en åtskillnad mellan kön och genus än det från början verka-

de. Hur begreppsparet ska tolkas, användas och var gränsen mellan dem ska dras har därför kommit att diskuteras (Carlson 2001; Gothlin 1999; Heinämaa 1998; Moi 1997; Widerberg 1992).² Ett av de problem som uppstår när kön och genus skiljs åt är att kön tenderar att framstå som biologiskt och naturgivet. Uppdelningen som syftar till att öppna för genus som en konstruktion riskerar alltså att låsa genus i förhållande till det som antas vara ett biologiskt kön. Kön kommer då att förstås som att det föregår genus, det förstås som något som *är* medan genus tolkas som något som är *konstruerat*. Butler har kritiserat uppdelningen utifrån just detta dilemma. Hon tar sin utgångspunkt i en diskursiv förståelse av kön och menar att både kön och genus måste förstås som att de görs inom diskursen. För att förstå vad diskurs är och hur den fungerar kan vi likna den vid ett par glasögon. Dessa glasögon hjälper oss att se men de återger aldrig vad vi tittar på korrekt, de kommer därför alltid att påverka och förvränga den bild vi får av omgivningen; den blir aldrig exakt. Diskursen påverkar alltid vårt sätt att se vilket innebär att glasögonen sitter fast och inte går att ta av. Skulle vi mot förmodan få av oss dem skulle vi upptäcka att vi inte ser med någon skärpa alls, eftersom tanken om diskursen är att den är en tolkningsram som gör verkligheten begriplig. Vi är helt beroende av den för att kunna förstå vår omgivning. Detta innebär, annorlunda uttryckt, att vi inte kan röra oss utanför diskursen och allt det som vi ser och upplever är alltid påverkat av den och är därför också alltid konstruerat, någonting vi gör. Därmed görs också både kön och genus inom diskursen och de måste förstås som konstruerade. Butler menar därför att både kön och genus görs inom diskursen:

...the various acts of gender create the idea of gender, and without those acts, there would be no gender at all. (Butler 1999, s. 178)

² Det kan vara värt att notera att översättningen av begreppen från engelska till svenska inte är helt oproblematiskt och den bidrar till en förvirring kring användningen. *Sex* på engelska är ett snävare begrepp än kön på svenska. Sex är mer begränsat till kön/sexualitet än den svenska betydelsen av kön som är mer mångtydigt och innefattar mycket av det som på engelska läggs i genderbegreppet. Samtidigt används *gender* i det engelska språket ibland synonymt med sex på ett sätt som inte förekommer i förhållandet mellan genus och kön.

Kön kan alltså inte förstås eller separeras som något icke-konstruerat, som något biologiskt naturgivet utan kön är lika konstruerat som genus. I Butlers resonemang smälter således kön och genus samman och eftersom jag i min analys utgår från Butlers diskursiva förståelse av kön har jag velat undvika att göra en uppdelning mellan kön och genus. Butler förespråkar en användning av enbart begreppet *gender*, men eftersom svenskans genus är så starkt sammankopplat med kön-genusdistinktionen att genus alltid riskerar att implicera en förståelse av ett biologiskt och prediskursivt kön, har jag valt att inte använda detta begrepp. I min analys talar jag därför enbart om kön och då i betydelsen av ett gjort och konstruerat kön.

Kön låst i diskursen?

Butler har inte sällan kritiserats för att hon å ena sidan förstår görandet av kön som alldeles för enkelt eftersom hon har tolkats som att vi kan byta mellan olika kön från dag till dag (t.ex. Bourdieu 1999b, s. 119). Å andra sidan har hon också kritiserats för att sätta ut människors förmåga till handling genom att förstå människor som determinerande i en alltför starkt tvingande diskurs (t.ex. Moi 1997). Jag menar att Butler rör sig emellan dessa båda kritiska tolkningar. Genom att betona och fokusera görandet som performativa handlingar fångar Butler det aktiva subjektet och därmed också dess delaktighet i görandet av kön. Butler tillskriver subjektet aktivitet samtidigt som hon också betonar de begränsningar som diskursen sätter. Performativitet handlar inte om att människor fritt och enkelt kan röra sig mellan olika kön. Kön är inte något som vi kan ta av och på eller där vi med enkelhet kan välja ett annat kön än det som diskursivt är determinerat. Butlerkännaren Sara Salih (2002) förklarar:

... Butler is *not* suggesting that the subject is free to choose which gender she or he is going to enact. 'The script' if you like, is always already determined within this regulatory frame, and the subject has a limited number of 'costumes' from which to make a constrained choice of gender style. (s. 63, kursiv i original)

Även om människor gör kön genom performativa handlingar så står det oss alltså inte helt fritt att göra kön hur vi vill. Vi agerar inom ett system som begränsar våra handlingar. Butler kan tolkas som att hon beskriver kön som något mycket rörligt och påverkbart, men detta är alltså inte vad hon menar. Performativitet är inte ett skådespel som vi enkelt och oproblematiskt kan delta i eller avstå från. Butler skiljer mellan engelskans *performativity* och *performance*. Performativa handlingar är i första hand omedvetna och de sker rutinmässigt. Samtidigt kan vi också framföra kön medvetet om och när vi vet att en viss typ av femininitet eller maskulinitet krävs av oss i vissa situationer. Kön görs alltid och det är svårt för oss både att inte göra kön och att göra kön annorlunda. Butler är knappast optimist när det gäller förändring men hon öppnar dock möjligheten för en förändring, bland annat genom att diskutera variationer och brott inom diskursen. De performativa handlingarna är imitativa, dvs. det handlar om att imitera, eller kopiera, ett original som inte finns. Könsgörandet blir aldrig exakt utan det inkluderar alltid också en förändring:

Gender is also a norm that can never be fully internalized: "the internal" is a surface signification, and gender norms are finally phantasmatic, impossible to embody. (Butler 1999, s. 179)

Butler pratar också om hur vi kan göra motstånd mot och förändra diskursen genom *subversiva handlingar* (*subversive acts*) med vilket hon menar handlingar som utmanar könsdiskursen (t.ex. Butler 1999, s. 173ff.). Subversiva handlingar är ett ironiskt och medvetet könsgörande där kön görs på andra sätt än de som förväntas. Jag tolkar Butler som att det finns utrymme för att de handlingar som kan verka subversivt inte bara måste utföras medvetet utan även omedvetna handlingar som bryter mot könsdiskursen kan verka subversivt och förändrande. Problemet är dock att omedvetna utmaningar dock lätt förblir ouppmärksammade vilket innebär att de också osynliggörs och därmed förlorar sin styrka.

Att göra mer än kön

Kan Butlers teori överföras och användas i förhållande till klass och etnicitet? Jag menar det och Butler understryker själv att den normativa heterosexualiteten inte är den enda regim som diskursivt påverkar och gör kroppen. Hon visar också på möjligheten att använda de resonemang som hon för om performativitet för att förstå hur andra maktstrukturer verkar. Hon lyfter särskilt fram "ras" som hon menar kan jämföras med hur kön görs och hon menar att köns- och "ras"-strukturer snarare är tätt sammanlänkade än enskilda och autonoma (1993, s. 117). Kön, sexualitet och "ras"/eticitet kan alltså alla förstås som gjorda men vi måste också ta i beaktande att görandet har olika förutsättningar och kan också ta sig olika uttryck. "Ras" och kön kan exempelvis inte förstås som enkla analogier och Butlers teori om performativitet kan inte rakt av överföras från kön till "ras", men grundantagandet att de görs är användbart. Utifrån dessa resonemang använder jag Butlers teorier som utgångspunkt för min förståelse av hur kön görs performativt, men jag kombinerar den med andra teorier om etnicitet och klass för att fånga ytterligare dimensioner av könsgörandet.

Att göra kön genom fixerade klasspositioner

Beverly Skeggs rör sig inom fältet cultural studies och hennes arbeten om kön, klass och respektabilitet har bidragit till att återaktualisera klass inom den feministiska forskningen. Skeggs (2000) intresserar sig för hur kvinnors köns- och klasstillhörighet påverkar deras identitet. Även hon är alltså, precis som Butler, intresserad av hur subjektet konstrueras genom samhällets maktstrukturer. Hon visar i sin studie av vita brittiska arbetarklasskvinnor hur kön och klass görs i samspel med varandra genom att lyfta fram de klassrelaterade förväntningar och föreställningar som finns i förhållande till och hos kvinnor. Hennes utgångspunkt är att det historiskt gjorts en åtskillnad mellan kvinnor från medelklassen och kvinnor från arbetarklassen. Medelklasskvinnor har definierats som rena, hygieniska, omvårdande, passiva, asexuella och altruistiska och utgjort ett normerande ideal, medan arbetarklasskvinnor har definie-

rats som smutsiga, patologiska, sexuella, farliga och hotfulla (s. 11–14).

Arbetarklasskvinnorna i Skeggs studieutvecklade sina identiteter genom att röra sig mellan sina föreställningar om arbetar- och medelklassen. De konstruerade bilder av medelklassen som de sedan mätte sig själva mot. De pendlade mellan vad de uppfattade att de själva var och vad de borde vara. Skeggs menar att ”klass fungerade dialogiskt: i varje omdöme om sig själva mätte de [kvinnorna] sig mot andra” (s. 120). En central poäng i Skeggs analys är att hon understyrker att klassposition och klassidentitet inte är samma sak. Kvinnorna i hennes studie var väl medvetna om sin sociala och klassrelaterade ”plats” men de identifierade sig inte med den. Skeggs menar att de tvärtom desidentifierade sig med sin plats, de gjorde motstånd mot att definieras som arbetarklass och de strävade hela tiden efter att förändra sin situation (s. 132).

Skeggs tar sina teoretiska utgångspunkter i sociologen Pierre Bourdieus klassteori och även jag tar hjälp av honom eftersom det i hans teori finns möjligheter att länka samman kön och klass. Bourdieu (1987, 1999a) menar att klass är en kombination av det som han definierar som tre olika former av kapital:

- Det *ekonomiska kapitalet* vilket är våra inkomster och förmögenheter.
- Det *sociala kapitalet* som är de relationer vi har och de möjligheter som dessa ger oss.
- Det *kulturella kapitalet* som är kroppsliga och materiella investeringar som kläder, smycken, konst och möbler men även mer mentala investeringar som utbildning.

De olika formerna av kapital existerar i förhållande till varandra och de kan variera i storlek och styrka beroende på sammanhang. När någon av de olika kapitalformerna erkänns och ges legitimitet som något värdefullt omsätts den till en fjärde form av kapital som Bourdieu kallar *symbolisk*. Det symboliska kapitalet är dock en kontextbunden maktillgång. Det som erkänns som symboliskt kapital i ett sammanhang behöver alltså inte vara det i ett annat (Bourdieu 1987, s. 4; 1999a, s. 11–24). Vår sociala plats påverkar vilka kapital-

tillgångar vi har och hur vi kan utöka och förhandla med dem. Kön, klass och ras påverkar våra positioner och därmed våra kapitaltillgångar; de ska inte tolkas som kapital i sig men bör förstås som länkade till hur kapital organiseras och värderas. Som män eller kvinnor, vita eller svarta, arbetarklass eller medelklass har vi olika tillgång och möjlighet till olika former av kapital (Moi 1991, s. 1034–1035).

Bourdieu (1993) menar själv att klass och kön är intimt länkade och skriver att "Könsegenskaperna är lika omöjliga att skilja från klassegenskaperna som citronens gula färg från dess sura smak" (s. 261). Jag tar särskilt fasta på Bourdieus förståelse av klasspositionen och det kulturella kapitalet för att förstå relationen mellan kön och klass. Båda har en relation till och påverkar kroppen som på olika sätt gör dem länkade till kön. Bourdieu menar att kroppen materialiserar den smak som tillhör en klass och att vår klasstillhörighet påverkar vår möjlighet att investera i kroppen och att ta hand om den (Bourdieu 1999a, s. 18–20). Det är med hjälp av det kulturella kapitalet som vi i första hand investerar i kroppen, även om det många gånger är det ekonomiska kapitalet som ger oss förutsättningarna att göra det. Kläder och skönhetsattribut är kulturellt kapital som fungerar som klassmarkörer (även vår hälsa och fysiska form ger uttryck för vår klassposition). Kön och klass vävs här samman eftersom kvinnor och män investerar och visar upp kulturellt kapital i form av femininitet och maskulinitet. Det är dock värt att notera att kvinnor och män har olika relationer i förhållande till det kulturella kapitalet. Maskulinitet är ett kapital som är mer användbart och som ger större vinster än femininitet – som i sig är en form av negativt kapital vilket däremot inte maskulinitet är. Femininitet är svårt att omsätta till symboliskt kapital, det ger begränsad tillgång till maktpositioner eftersom det medför alltför lite socialt, politiskt eller ekonomiskt värde. En kvinna som har tillgång till flera andra former av symboliskt kapital kan till och med förlora delar av sin makt och legitimitet på grund av sitt kön. Som bäst kan femininitet användas för att skapa möjligheter att omvandla annat kapital till symboliskt sådant (Skeggs 2000, s. 20–25; se även Moi 1991, s. 1030–38).

Skeggs och Bourdieus teorier ger mig således ytterligare dimensioner för att förstå hur kön görs. Samtidigt är det inte helt enkelt att sammanföra min egen utgångspunkt i Butlers förståelse av kön med Skeggs utgångspunkter i Bourdieu. Bourdieus förståelse av könssystemet är att det byggs upp av och är baserat på starka och fixerade dualismer, medan Butler snarare uppfattar könssystemet som uppbyggt av instabila och rörliga subjekspositioner. Bourdieu (1999b) kritiserar Butler för just detta och skriver att:

Dualismerna är djupt rotade i tingen (strukturerna) och kropparna, de har inte kommit till genom någon enkel namngivande språkhandling och kan inte avskaffas genom en magisk performativ handling. (s. 119)

Kön ska alltså enligt Bourdieu förstås som inskrivet i kroppen och inte som en enkel roll som vi kan ta av och på oss. Som jag visat ovan är inte Butlers teori så rörlig som Bourdieu kritiserar den för utan Butler hävdar – egentligen i likhet med Bourdieu – att kön är en del av kroppen som inte är enkel att förändra.

Medan Butler menar att vi kan bryta mot ordningen och utmana den, så anser Bourdieu att då handlingar och ord får kraft genom strukturen kan de handlingar och ord som saknar kraft inte heller få kraft. Förändringen blir därmed också näst intill omöjlig (Bourdieu 1999b, s. 119–120). Butler (1997) har också kritiserat Bourdieu för att se klass och kön som så fixerade att han omöjliggör förändring:

In making social institutions static, Bourdieu fails to grasp the logic of iterability that governs the possibility of social transformation. (s. 147)

Sociologen Terry Lovell (2000) poängterar att trots olikheterna mellan Bourdieu och Butler går det att sammanföra deras teorier eftersom där den ena brister ökar den andre i styrka (s. 18). Medan Bourdieu tydligt visar hur begränsade och fixerade vi är i våra klass- och könsspositioner pekar Butler på de undantag som möjliggör rörelse och förändring.

Att göra den etniska och Rasialiserade Andra

Stuart Hall är en central teoretiker inom det postkoloniala fältet och jag har använt mig av hans teorier om kulturell identitet för att analytiskt förstå etnicitet. Hall (1992, 1999) ger dock inte bara ett teoretiskt angreppssätt i förhållande till etnicitet utan bidrar också till min förståelse av hur identitet görs och hur vi blir könade subjekt. För Hall, precis som för Butler, är subjektskonstruktionen något som görs inom diskursen och som är föränderligt och mångfacetterat. Hall (1999) betonar dock särskilt skillnadens betydelse för subjektskonstruktionen och skriver att det inte går att "tala särskilt länge om 'en specifik erfarenhet eller identitet' utan att kännas vid dess motsats" (s. 233).

Hall menar att vår identitet är helt beroende av att vi kan spegla oss i olikheter. Vi kan helt enkelt inte ha en identitet om vi inte har något att förhålla den till något som är annorlunda och som därför tydliggör vad vi kan uppfatta oss själva som. Subjektet görs i interaktion med andra genom att vi upprätthåller en gräns i förhållande till dem. Varje identitet både förutsätter och utesluter någonting annat, den definierar samtidigt både vad den är och vad den inte är. Vi speglar oss i det vi möter och gör därmed oss själva och vår identitet, och vi görs både i relation till konkreta personer och i relation till kulturella bilder och stereotyper. Med detta synsätt måste identitet förstås som något som vi gör kontinuerligt, precis som Butler framhåller, men Hall tydliggör också att subjektet kontinuerligt förändras i mötet med den/det andra (Hall 1992, 1999). Hall understryker alltså att våra identiteter är föränderliga och situationsberoende, dvs. vad vi är och vad vi uppfattar oss själva som måste inte vara ett och detsamma i olika situationer och på olika platser.

Halls teorier om hur vi ska förstå på vilket sätt vår kulturella identitet görs är en del av den postkoloniala teoribildningen. Postkoloniala teoretiker har bland annat lyft fram och visat att det västerländska samhällets identitet är beroende av kontinenten och de kolonialiserade som de Andra (se Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999; Landström 2001). Med Halls förståelse av hur identiteter görs blir den betydelse som *den kolonialiserade Andre/Andra* har haft

för västerländsk identitetskonstruktion begriplig. Hall (1992) visar hur det västerländska samhället kunnat etablera sig som norm och som "det normala" genom att definiera alla andra kulturer som avvikande och underutvecklade. Genom att västvärlden kontinuerligt har förhållit sig överordnad gentemot resten av världen, har den senare beskrivits och konkretiserats genom en ständig jämförelse med väst. Västvärlden görs till något normalt medan den resterande världen görs till avvikande. Hall pratar om "The West and the Rest" vilket tydliggör hur väst definierats som norm medan allt annat slentrianmässigt definierats som annorlunda och outvecklat, som det Andra.

Postkoloniala feministiska teoretiker har länkat liknande resonemang till kön och diskuterat hur den västerländska feminismen bidrar till att reproducera föreställningar om kvinnor i tredje världen och de har påpekat, att den ofta har bidragit till att definiera den västerländska kvinnans egen identitet (t.ex. Mohanty 1999; Minha 1992). Kritiken handlar om att kön och etnicitet görs i samspel. Subjektskonstruktion blir en del i den feministiska diskussionen och när den västerländska feminismen vill bidra till kvinnors emancipation i tredje världen tenderar de också att göra sig själva som frigjorda subjekt.

Normalisering och emancipation

Nu har jag presenterat en rad teorier som förstår görandet av kön, klass och etnicitet som ett diskursivt och ständigt pågående görande.

I inledningen öppnade jag upp för att det finns en spänning mellan det sociala arbetets normaliserande intentioner och den emancipatoriska ambition som jag menar att genusperspektivet bär med sig. Som jag visat öppnar Butler upp för att förändringen av rådande könsdiskurser är möjlig. Inom socialt arbete finns olika fält och flera teoretiker som har diskuterat det sociala arbetets samhällsförändrande möjligheter (se t.ex. Adams, Dominelli & Payne 2002; Baines 1997, 2000; Pease & Fook 1999). Gemensamt för dessa diskussioner är att de är kritiska mot att socialt arbete riskerar att vara

en praktik som stereotypiserar sina klienter och gör dem till offer. Socialt arbete riskerar därmed att hämma samhällsutvecklingen och bidra till statusquo-läge – samhället återskapas och upprätthålls så som det är.

Diskussionerna om hur dessa problem kan lösas handlar ofta om att det sociala arbetet måste verka på både en individ- och struktur-nivå. Payne, Adams & Dominelli (2002) betonar att socialarbetare måste ha större ambitioner än att bara hjälpa enskilda individer. Även om varje enskilt fall inte leder till samhällsförändringar ska målet ändå vara att på sikt bidra till minskade sociala ojämlikheter. Sistnämnda forskare menar att socialarbetaren kan åstadkomma detta genom att länka den konkreta verkligheten hon eller han möter till en teoretisk och kritisk förståelse av samhället och av sociala problem. Genom en sådan reflektion och kritisk analys kan samhällets maktstrukturer, som kan vara svåra att se i det enskilda fallet, bli tydliga (se även Fook 1999).

Jag delar denna syn på det sociala arbetet och möjligheten att undkomma reproduktion och samhällsstagnation. Dessa diskussioner för dock sällan samman vad det faktiskt innebär att inom ramen för en normaliserande praktik verka för förändring. Vad det dessutom innebär att förena emancipatoriska ambitioner om kön med socialt arbete har inte heller diskuterats i någon större utsträckning. I diskussionerna om förändring och socialt arbete är feministiskt socialt arbete ett centralt fält, men här har diskussionerna i första hand handlat om att socialt arbete måste bidra till att stärka underordnade grupper i samhället. Den tradition som har utvecklats handlar om att synliggöra kön, i första hand kvinnor, och att försöka möta dem på deras villkor utifrån en tanke om att samhällets maktstruktur påverkar dem på ett särskilt sätt (se t.ex. Dominelli 2002; Dominelli & McLeod 1989).

Min ambition är att undersöka socialt arbete som en normaliserande praktik och min utgångspunkt är att dess syfte inte i första hand är att förändra utan att återskapa och normalisera. Jag tar därför mina teoretiska utgångspunkter i teorier som menar att kön, sexualitet, klass och etnicitet görs genom svårföränderliga diskurser, men som även visar att en förändring av rådande maktstrukturer

rer är möjlig även om den är svår. Genom att göra denna koppling ställer jag en rad frågor. Hur förhåller sig en praktik var syfte är att skapa och fostra normalitet till kön? Hur förhåller den sig till samhällets ideal om kön, sexualitet, klass och etnicitet? Hur införlivas dessa kategorier i dess verksamhet och vilka uttryck tar de sig?

Missbruksforskning med ett problematiskt genusperspektiv

I detta kapitel för jag en diskussion om den forskning som är central i förhållande till mitt forskningsområde. I första hand riktar jag fokus mot svensk forskning som belyst missbrukarvården med ett genusperspektiv. Min ambition är att diskutera och åskådliggöra den problematik som jag menar ofta finns i den forskning som har bedrivits om kvinnor som missbrukar och som ligger inbyggd i uppmärksammandet och synliggörandet av kön.

Intresset för genusperspektivet har under de senaste åren ökat inom det forskningsfält som socialt arbete utgör (se Hedin & Månsson 2000). Inom missbruksforskningen, som är ett centralt forskningsområde inom socialt arbete, är genusforskningen ett etablerat men litet fält. De genusvetenskapliga studier som gjorts inom missbruksforskningen belyser i första hand två områden: dels kvinnor som missbrukar, dels missbrukarvården och hur den förhåller sig till kön. Dessa studier präglas för det första av ett kvinno-perspektiv – det är kvinnor som lyfts fram, synliggörs och beforskas, medan mäns missbruk och män i behandling inte har belysts ur ett genusperspektiv i samma omfattning. För det andra är forskningen ofta klientorienterad – det är kvinnorna som missbrukar som står i centrum snarare än behandlingen eller personalen.

I detta kapitel kommer jag att lyfta fram och diskutera hur den genusvetenskapliga missbruksforskningen tenderat att conceptualisera kvinnor som avvikare och som i behov av särskild vård. Jag kommer att visa hur synliggörandet av kvinnor ofta tenderat att

göra en åtskillnad mellan kvinnor som missbrukar och andra kvinnor samt en särskildnad mellan kvinnor och män som missbrukar.

Traumatiserade, utsatta eller som andra

Forskningen om kvinnor som missbrukar präglas av två olika diskurser: en som lyfter fram och visar kvinnorna som särskilt utsatta, vilket gör att de framstår som annorlunda inte bara från män som missbrukar utan också från andra kvinnor. Den andra diskursen problematiserar denna bild och visar hur kvinnor som missbrukar på många sätt liknar kvinnor som inte gör det.

Många studier som har gjorts av kvinnor i missbrukarvården syftar till att synliggöra dem och deras särskilda vårdbehov. Denna forskning tenderar därför att betona det som skiljer kvinnor som missbrukar från män som missbrukar. Bilden som framträder av kvinnorna i de olika studierna är ungefär densamma men tyngdpunkten i beskrivningarna är olika. I flera studier uppmärksammas kvinnornas sexuella utsatthet och den negativa roll som män spelat i deras liv. Denna typ av beskrivning återfinns bland annat i Trulsson, Länne & Nötesjös studie *Kvinnor på väg in från kylan. Bilder av kvinnor och missbruk* (1997). Författarna har intervjuat kvinnor som behandlas i en kvinnobehandling och studiens syfte är att belysa kvinnornas liv utanför och i behandling. Bilden som växer fram är att kvinnorna börjat använda droger och alkohol i tidig ålder och att övergrepp och våld präglar deras uppväxt och vuxna liv. På liknande sätt beskrivs ofta kvinnor som är hemlösa, vilket blir tydligt i Ulla Beijers studie *Hemlösa kvinnor i Stockholm* (1998). Beijer, doktorand i samhällsmedicin, kartlägger hemlösa kvinnors situation genom enkätstudier och intervjuer. Förutom kvinnornas problematiska boendesituation lyfter hon särskilt fram deras svåra uppväxtförhållanden och hur de utsatts för mäns våld och övergrepp. Samma bild framträder även i Ulla-Carin Hedins, forskare i socialt arbete, utvärdering av en kvinnoinstitution. Även om Hedin till viss del lyfter fram en mer mångfacetterad bild så återkommer beskrivningarna av kvinnornas specifika behov som sprungna ur deras problemfyllda uppväxt och deras relationer med män (se även Axelsson

1996; Björling 1986, 2002; Jansson 2002; Nyrén, 1995; Nötesjö & Tegborg 1999; Socialstyrelsen 1987).

Ett annat fokus som förekommer i dessa studier är att kvinnorna ingår symbiotiska och osjälvständiga förhållanden med män. De förstås som relationsbundna till män och som att de har svårt för att skapa relationer med kvinnor, vilket i sig framställs som ett problem. Detta lyfter bland annat Bengt Svensson, docent i socialt arbete, fram i sin studie *Vård bakom låsta dörrar. Lunden, ett LVM-hem för kvinnor* (2001) som belyser kvinnors liv och situation på en tvångsvårdsinstitution. Ännu tydligare är dessa beskrivningar i Karin Trulssons (1998, 2000, 2003) arbeten som belyser moderskapets och kvinnoidentitetens betydelse i behandlingen av kvinnor som missbrukar. Trulsson lägger tonvikten vid att kvinnor som missbrukar gått miste om en viktig del i sin socialisation och identitetsutveckling eftersom de ska ha saknat nära relationer med andra kvinnor. Detta anser Trulsson bland annat leder till att de utvecklar symbiotiska och gränslösa relationer med män vars drogvanor de tar över. Utgångspunkten för analysen är att kvinnor skapar sin könsidentitet i mötet med andra kvinnor och utifrån dessa resonemang argumenterar Trulsson för betydelsen av att kvinnobehandlingar arbetar med kvinnornas könsidentitet genom att möjliggöra mötet med andra kvinnor. Hon lyfter också fram betydelsen av moderskap för kvinnor med missbruksproblematik och ser inte minst moderskapet som en viktig del i utvecklingen av deras kvinnoidentitet, eftersom det förenar dem med andra kvinnor (se även Bjerum Nielsen & Rudberg 1991).

Jag anser att bilden som görs av kvinnorna i dessa studier är problematisk. Syftet är att synliggöra kvinnorna och deras vårdbehov men beskrivningarna av dem blir inte sällan ensidigt fokuserade på trauman, övergrepp eller frånvaron av relationer till andra kvinnor. Kvinnorna framställs även som passiva och beroende av män. Positiva inslag i kvinnornas liv kommer i bakgrunden eller försvinner helt när deras särskilda behov fokuseras. Även kvinnornas missbruksproblematik kommer inte sällan i andra hand. De beskrivs i första hand som att de är så traumatiserade av sina tidigare erfarenheter att de helt förlorat förmågan att leva ett vanligt liv och ha

vanliga relationer. Bilden som ges är alltså inte att det är missbruket som påverkar deras liv, utan missbruket framställs snarare som ett resultat av deras trauma och sexuella utsatthet.

Denna forskning och den bild som den förmedlar av kvinnor som missbrukar har kritiserats av bland annat sociologen Carin Holmberg. I sin studie *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling. Empiriska exempel och teoretiska funderingar* (2000) har hon intervjuat personal vid sex olika behandlingshem som vänder sig till kvinnor med missbruksproblem. Holmberg gör en kritisk diskussion om missbruksforskningen om kvinnor och hon visar även hur den personal hon intervjuat återger bilden av kvinnorna som utsatta och beroende av män. Holmberg menar att dessa beskrivningar skapar stereotypisering och ny underordning genom att osynliggöra den likhet som finns mellan kvinnor. Bilden som skapas gör kvinnor som missbrukar dubbelt avvikande, de blir avvikande både som missbrukare och som kvinnor.

Gemensamt för de studier som beskriver missbrukande kvinnor som traumatiserade, utsatta för mäns våld och övergrepp samt i avsaknad av relationer till andra kvinnor, är att de bygger på intervjuer med kvinnor som är i behandling. Detta påverkar urvalet av kvinnor i studierna. De kvinnor som inte vårdas genom formellt tvång eller på frivillig grund genom socialtjänstens försorg, eller som inte vårdas på institution alls, finns inte med i dessa undersökningar.

Det är också sannolikt att kvinnornas berättelse om sig själva och om sitt missbruk påverkas av att de är i behandling och/eller är drogfria när de intervjuas. Den betydelse som kontexten av intervjuerna har diskuteras bland annat av Leili Laanemets. Laanemets intervjuar i sin avhandling *Skapande av femininitet. Om kvinnor i missbrukarbehandling* (2002) ett antal kvinnor som befinner sig i eller nyss har genomgått behandling. Hon intervjuar också personalen vid de olika behandlingshemmen (vilka inbördes representerar olika behandlingsprogram) och konstaterar att behandlarnas och kvinnornas berättelser ofta är påtagligt lika. Även hos Laanemets återkommer bilden av kvinnornas utsatthet och deras relationer till män, men hon menar att kvinnornas beskrivningar av sig själva på-

verkas av att de är i behandling. Samma diskussion förs av sociologen Mats Hilde (2002) som kritiserar hur missbrukarvården lär kvinnor olika självregleringstekniker. Han visar utifrån en studie om kvinnor som deltar i olika typer av missbrukarvård hur kvinnorna inte lär sig att tala om sitt missbruk eller sina relationer från ett makt- eller könsperspektiv. Istället lär de sig att relatera missbruket till sina egna kroppar och själsliv. Hilde anser att behandlingarna därmed bidrar till att privatisera och avpolitisera kvinnors missbruk (se även Hilde & Laanemets 2000).

Om kvinnornas bild av sig själva påverkas av att de är i behandling och/eller är drogfria, då påverkas också den bild forskningen har och gör av dem beroende på var forskarna möter dem. De studier som baserar sig på möten med kvinnor i andra kontexter än i missbrukarbehandling ger också en bild av dem och deras missbruk som skiljer sig från den som görs i ovanstående studier. Flera undersökningar där forskarna följt kvinnorna i deras vardag har haft som särskild ambition att problematisera den bild som forskningen många gånger har reproducerat av kvinnor med missbruksproblem. Sociologen Avril Taylor har i studien *Women drug users* (1993) följt ett femtiotal kvinnor som missbrukar heroin. Taylor vänder sig mot bilden av dessa kvinnor som passiva, socialt otillräckliga, kaosartade och som saknar kontroll över sina liv. Istället visar Taylor att kvinnorna är självständiga, aktiva, självförsörjande och strukturerade. De flesta av dem förmådde också, i motsats till den allmänna uppfattningen om dem, ta hand om sina barn på egen hand. Taylor visar att flera av kvinnorna blev misshandlade av sina män, men detta är inte ett dominerande tema i hennes beskrivning av dem. På ett liknande sätt visar kriminologen Lisa Maher i studien *Sexed work. Gender, Race and Resistance in a Brooklyn Drug Market* (2000) att kvinnor som missbrukar lever liv som påminner om andra kvinnors. Maher har följt och intervjuat kvinnor som missbrukar och som försörjer sig på drogmarknaden. Hon gör en intersektionell analys av kvinnornas villkor och visar hur deras liv precis som andra kvinnors präglas av könssegregation och rasism, något de på olika sätt måste förhålla sig till och hantera. En svensk studie som på liknande sätt visar en mångfacetterad bild av kvinnor som miss-

brukar är kriminologen Ingrid Landers avhandling *Den flygande maran: en studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm* (2003). Lander har följt åtta narkotikamissbrukande kvinnor och hon undersöker hur de förhåller sig till föreställningen om dem som missbrukande kvinnor. Genom att följa kvinnorna och ta del av deras berättelser visar Lander hur deras liv påverkas av deras sociala position. Hon visar bland annat hur myndigheter bemöter kvinnorna enligt de stereotypa bilder som finns av dem samt hur kvinnorna är väl medvetna om dessa bilder och hur de på olika sätt förhåller sig till dem.

Här vill jag också lyfta fram två studier av kvinnor som saknar bostad. Etnologen Annette Rosengren problematiserar bilden av kvinnor som är hemlösa i sin undersökning *Mellan ilska och hopp – om hemlöshet, droger och kvinnor* (2003). Rosengren har följt och intervjuat ett antal hemlösa kvinnor och hon visar att gruppen av kvinnor knappast är enhetlig eller homogen. Hon problematiserar särskilt föreställningen om att hemlösa och drogmissbrukande kvinnor inte har vänskapsrelationer med andra kvinnor och hon visar också en nyanserad bild av deras relationer till män. Sociologen Catharina Thörn gör i sin avhandling *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet* (2004) en diskursiv analys av hur statliga rapporter, välgörenhetskampanjer och socialtjänstens verksamheter framställer hemlösa kvinnor som sexuellt utsatta, offer för män, relationsbundna till män samtidigt som de har svårt att ha relationer med andra kvinnor och att de har en svårare problematik än män, dvs. en bild som stämmer väl överens med den som görs av kvinnor som missbrukar. Thörn, som också intervjuat ett antal kvinnor som saknar egen bostad, dekonstruerar denna bild. Hon visar också att för kvinnorna som saknar bostad är det mest skamfyllda att bli identifierade som ”hemlösa” – dvs. inte hemlösheten i sig – eftersom bilden av en hemlös kvinna är att hon är prostituerad.

Det gemensamma för dessa studier är att de gör mångfacetterade beskrivningar av kvinnor som missbrukar och de lyfter inte ensidigt fram problematiska delar av kvinnornas liv. Kvinnorna kommer därmed också att framträda på ett sätt som gör att de inte framstår som genomgående avvikande. I dessa beskrivningar finns

också ofta berättelserna om kvinnornas utsatthet och erfarenheter av våld, men de dominerar inte beskrivningarna av dem och de balanseras mot andra beskrivningar och mot motsatser och motexempel. Detta menar jag gör att kvinnor som missbrukar inte kommer att framstå som kvinnor som nödvändigtvis är helt olika andra kvinnor eller olika män som missbrukar.

Förändrande eller stigmatiserande vård och behandling

Under detta avsnitt tar jag upp ett antal genusvetenskapliga arbeten som problematiserar socialt arbete som behandlingspraktik. Dessa studier behandlar inte nödvändigtvis specifikt missbrukarvården men de ligger nära och i linje med mitt forskningsområde. De problematiserar socialt arbete som riktar sig särskilt mot kvinnor och de visar att genusperspektivet i vård och behandling tenderar att reproducera och återskapa maktordning och hierarkier, mellan kvinnor och män eller mellan kvinnor och kvinnor.

Sociologen Diana Mulinari (1996, 1998) undersöker inte missbrukarvården men har i en utvärdering av ett kvinnoprojekt för kriminella och missbrukande kvinnor gjort en feministisk analys av projektet och dess arbete. Studien visar hur den bild av kvinnor som missbrukar som förmedlas i forskningen också är införlivad i det sociala arbetets praktik. Mulinari menar att när kvinnor endast uppmärksammas för negativa erfarenheter kommer de att tolkas och definieras som mer förtryckta än andra kvinnor som förstås som "vanliga" eller "normala". De senare kommer att framstå som fria från kvinnoförtryck medan kvinnorna som missbrukar förstås som de enda som drabbas av det. Kvinnoförtryck blir något som kopplas till det som uppfattas ha samband med den marginaliserade klienten snarare än att förtrycket förstås som samhällsstrukturer som påverkar alla kvinnor (s. 209–212). Enligt Mulinari är detta ett tecken på att det feministiska perspektivet avpolitiserar när det införlivas i det sociala arbetet. Förståelsen för kvinnornas situation grundar sig inte på en tanke om ett strukturellt förtryck, utan på en föreställning om förtrycket som ett individuellt problem och som ett resultat av att kvinnorna haft relationer med dåliga män.

Rättsociologen Ingela Kolfjord (f.d. Kåhl) har i sin avhandling *Socialarbetarkåren – den lindansande professionen* (1995) gått igenom 20 sociala utredningar om barn och ungdomar. Hon visar att socialtjänsten riktar olika krav och förväntningar mot kvinnor och män som är föräldrar. Kvinnorna åläggs ett ansvar som mammor och döms hårt när de misslyckas med att ta hand om sina barn. Eftersom förväntningarna på mäns föräldraskap är lägre blir också domarna över deras misslyckanden mildare (Kåhl 1995). Kolfjord (1997) varnar för ett könsneutralt socialt arbete eftersom det riskerar att just återskapa den här typen av bedömningar som präglas av manliga normer och kvinnors underordning. Å andra sidan visar Kolfjord att när kön uppmärksammas och synliggörs i socialt arbete så tenderar det att resultera i resonemang om att både kvinnor och män ska involveras i behandlingsarbetet, då de förväntas stå för olika funktioner och vara komplementära. Kolfjord menar att detta i sin tur riskerar att osynliggöra maktskillnaden mellan män och kvinnor, eftersom när de ses som komplementära kan ordningen mellan dem ses som logisk och försvarbar (s. 109).

Agnès Börjeson har i studien *Flickorna och frigörelsen. Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt* (1998) visat hur forskning om flickor och hur tjejprojekt fungerar i praktiken. Börjeson konstaterar att synliggörandet av flickor är viktigt men problematiskt eftersom det tenderar att göra flickor till en enhetlig och homogen grupp. Detta innebär inte sällan i sin förlängning att det som ska leda till ökad jämställdhet istället återskapar gamla föreställningar om hur flickor och pojkar är, något som låser flickor i en position som är underordnad. Sociologen Berit Andersson har inte heller studerat missbrukarvården men har i forskningsrapporten *Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården* (1997) visat hur personalens föreställningar om kön påverkar deras uppfattning om och utformning av vården på en ungdomsinstitution. Andersson följer förändringarna på en ungdomsinstitution som övergår från att vara könsblandad till att bara ta emot flickor. När institutionen organiseras om inträffar en rad förändringar i utformningen av vården och i personalens uppfattning av den som kan förstås som könsrelaterade.

Gemensamt för dessa studier är att de visar att när kvinnor synliggörs och uppmärksammas i socialt arbete tenderar kön att handla om skillnaden mellan kvinnor och kvinnor, gjord i mötet mellan socialarbetare och klient. De visar också att när personalens kön uppmärksammas förstås det som en olikhet där kvinnor och män ska komplettera varandra.

Män, eller män och kvinnor?

Forskning inom socialt arbete som med ett genusperspektiv uppmärksammar och synliggör män är till sin omfattning relativt begränsad. Här finns ett begynnande forskningsfält, fram till nu bland annat representerat av studier som behandlar mäns föräldraskap (Bangura Arvidsson 2003; Plantin 2001). Det begränsade fältet innebär att det finns få genusvetenskapliga arbeten som behandlar mäns missbruk eller mäns situation inom missbrukarvården. Detta gör att det är svårt att uttala sig om de teman som de behandlar. Däremot vill jag belysa *hur* och *när* män synliggörs som kön inom missbruksforskningen.

För det första kan det vara värt att markera att män kontinuerligt synliggörs, men de synliggörs inte som män och som kön. Män är ofta i fokus i missbruksforskningen men de fokuseras då inte som män eftersom genusperspektivet är frånvarande. Ett exempel på detta är Bengt Svenssons studie *Knarkare & Plutar. Tvångsvården inifrån* (2003). Svensson har följt arbetet på ett LVM-hem för män. Här är män i fokus i en mansdominerad miljö men studien problematiserar inte vården i förhållande till män och/eller maskulinitet, dvs. män synliggörs, men inte som män och inte utifrån ett egentligt genusperspektiv (se även Svensson 1996).

När män synliggörs som kön är det ofta i studier som också inkluderar kvinnor. Svensson gör också en sådan komparation genom att jämföra sitt material från LVM-hemmet för män med ett material från en tvångsvårdsinstitution för kvinnor (Svensson 2002). På liknande sätt gör sociologen Philip Lalander i sin studie *Hela världen är din – en bok om unga heroinister* (2001). Lalander har följt unga män och kvinnor som har ett heroinmissbruk och gör en ge-

nusanalys genom att förhålla männen och kvinnorna till varandra. Jag menar att både Svensson och Lalander å ena sidan gör intressanta iakttagelser, å andra sidan hamnar i delvis problematiska analyser där kvinnor och män ställs mot varandra och kontinuerligt jämförs som varandras olikheter. Svensson gör en uppdelning mellan kvinnoinstitutionen, som han förstår och tolkar i termer av kvinnlighet, och mansinstitutionen som han tolkar i termer av manlighet. Lalander gör en delvis liknande uppdelning i sin analys av genusordningen mellan de kvinnor och män han följt, men han för sin analys längre och problematiserar successivt den stereotypa bilden av kvinnor och män som missbrukare.

Jag vill också nämna att i flera studier om missbruk och om kvinnor och män i aktivt missbruk synliggörs kön, men utan att forskaren gör en egentlig genusanalys. Som exempel kan nämnas Berit Andersson som i sin avhandling *Att förstå drogmissbruk – Praktiken, situationen, processen* (1991) undersöker både kvinnors och mäns liv och drogmissbruk, men utan att göra en genusanalys. På ett liknande sätt gör Arne Kristiansen, forskare i socialt arbete, i sin avhandling *Fri från Narkotika. Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare* (1999). Avhandlingen handlar om män och kvinnor som varit aktiva missbrukare men som idag är drogfria. Kristiansen visar skillnaderna mellan kvinnornas och männens erfarenheter, men genusperspektivet är inte centralt för avhandlingens analys.

Sammanfattningsvis synliggörs inom missbruksforskningen inte män på samma sätt som kvinnor. När män uppmärksammas som kön är det sällan utifrån ett genusperspektiv och när de uppmärksammas är det ofta i relation till kvinnor.

Mer än bara kön

Jag gör i min avhandling en intersektionell analys av missbrukarvården vilket innebär att jag fångar brytpunkterna mellan kön, sexualitet, klass och etnicitet. Detta arbetssätt är internationellt etablerat och vinner även mark inom svensk och nordisk forskning (se t.ex. Knocke 1991; Mattsson 2001; de los Reyes m.fl. 2002; Hägerström 2004; Mulinari & Neergaard 2004). Det har dock ännu

inte etablerat sig inom socialt arbete. En studie är gjord av sociologen Maria Eriksson som i sin avhandling *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fädrens våld* (2003), där hon har intervjuat både mödrar som varit utsatta för våld och familjerättssekreterare. Genom en intersektionell analys baserad på kön, ålder och släktskap diskuterar Eriksson hur familjerättssekreterarna hanterar fädernas våld genom att skilja på våldsutövande mäns beteende mot kvinnorna och mot barnen.

De finns få studier inom missbruksforskningen, men även inom socialt arbete som helhet, som använder klass, sexualitet och etnicitet som analytiska begrepp. I internationell forskning är de relativt etablerade både som analytiska begrepp och som synliggörande forskningsområden. Bandana Ahman (1994) har exempelvis diskuterat hur det sociala arbetets praktik kan hantera rasism, sociologen Lena Dominelli (1997, 2002) har diskuterat både feministiskt och antirasistiskt socialt arbete (se även t.ex. Baines 1997, 2000; Dominelli & McLeod 1989; Dominelli, Lorentz & Soydan 2001; Lewis 1996, 1998; 2001). När det gäller missbruksforskning har, som jag omtalade ovan, Lisa Maher (2000) gjort en intersektionell analys av kvinnors situation på drogmarknaden, men i övrigt har jag inte genom mina sökningar i olika databaser funnit studier som med liknande teoretiska/analytiska utgångspunkter undersöker missbrukarvården.

Ett problematiskt uppmärksammande av kön

Att uppmärksamma och synliggöra missbrukande kvinnor och deras underordnade position inom missbrukarvården har varit och är viktigt. För att kunna förändra nuvarande genussystem är forskning om kön värdefullt men också svårt och problematiskt. Risken är att även om utgångspunkten för forskningen är att kvinnors särskilda och könsrelaterade behov är ett resultat av rådande samhällsstrukturer, så hamnar synliggörandet lätt i en återkonstruktion där män och kvinnor ännu en gång kommer att göras och stereotypifieras.

I min forskningsgenomgång blir det tydligt att den genusvetenskapliga missbruksforskningen framför allt brister på tre områden.

För det första tenderar kvinnor att särskiljas när de synliggörs. När forskningen uppmärksammat kvinnor som missbrukar har den tenderat att skapa en stereotyp bild. När kvinnor som missbrukar genomgående beskrivs som traumatiserade och utsatta för övergrepp skapas en skiljelinje mellan dem å ena sidan och kvinnor som inte missbrukar å andra sidan. För det andra har genusforskningen kommit att nästan ensidigt fokusera på kvinnor, medan män inte har uppmärksammats i motsvarande utsträckning. Detta gör att kvinnor görs till kön medan män förblir könsneutrala. För det tredje har forskningen varit inriktad på att beforska missbrukaren och dennes situation. Även vid de tillfällen då missbrukarvården studerats är det utifrån kvinnornas upplevelser snarare än utifrån vad behandlingen gör eller hur personalen arbetar.

Min slutsats efter denna genomgång är att det är centralt att studera missbrukarvårdens praktik eftersom det är här kön görs och upprätthålls. Det är även angeläget att inte bara synliggöra kön som kvinnor utan att lyfta fram könsgörande och relationen mellan kvinnor och män. Min forskning är här ett bidrag till missbruksforskningen eftersom jag i avhandlingen undersöker hur personalen inom institutionsvården för missbrukare gör kön och hur kön görs i samspel mellan sexualitet, klass och etnicitet. Jag undersöker också missbrukarvård för både kvinnor och för män. Detta är sammantaget ett nytt angreppssätt inom missbruksforskningen.

I avhandlingen knyter jag an till den forskning som lyft fram en mer mångfacetterad bild av kvinnorna och som kritiskt diskuterat missbrukarvården och socialt arbete (t.ex. Mulinari 1996, 1998; Holmberg 2000; Thörn 2004). Min ambition är att bidra till de diskussioner om kön som förs inom missbruksforskningen och forskning inom socialt arbete. Att synliggöra män och kvinnor är viktigt för att kunna påverka rådande könsmaktsordning, men jag vill också påvisa de problem som ligger i synliggörandet av kön när våra föreställningar om kön tenderar att bygga på och återskapa hierarkiska stereotyper. Jag vill med andra ord visa den komplexitet som finns mellan kön, sexualitet, klass och etnicitet och hur institutionerna kan förstås som upprätthållande och återskapande av ojämlika relationer.

Metodologiska reflektioner och tillvägagångssätt

I detta kapitel belyser jag vägen fram till avhandlingens resultat och redogör för den empiri som ligger till grund för min analys. Avhandlingen bygger på ett omfattande fältarbete från två olika institutioner där jag har gjort deltagande observationer och intervjuat personal. Jag diskuterar i kapitlet de metodologiska överväganden som jag gjort i samband med fält- och analysarbetet och jag presenterar också kort de båda institutionerna.

Epistemologiska utgångspunkter

Feministiska teoretiker och forskare har längre diskuterat frågor om kunskap och vetenskap. Även om det inte finns en gemensam ståndpunkt så delar feminister ofta åsikten om att forskningsresultatet inte kan skiljas från forskningsprocessen eller forskaren. Flera feminister menar att makt, kunskap och vetenskap är intimt sammanvävda och utgör en komplexitet där forskaren är involverad i kunskapsproduktionen som ett aktivt subjekt snarare än som en objektiv talare av en universell och allomfattande sanning (se t.ex. Fomon & Cook 1991; Harding 1986, 1987; Smith 1987). Denna kritik innebär att forskningen inte kan ses som objektiv utan måste ses som färgad av den sociala kontext vari den är producerad.

Jag har haft den feministiska vetenskapskritiken med mig både under mitt fältarbete och i mitt analytiska arbete och den har både hjälpt mig och tyngt mig. Ibland har jag funderat på vad jag som forskare kan säga och hur jag som forskare ska kunna göra kunskaps- och sanningsanspråk. Jag har också funderat över hur jag ska

ta ansvar för de anspråk som jag gör. Vetenskapshistorikern och feministen Donna Haraways kunskapssyn har många gånger hjälpt mig i dessa ibland besvärande funderingar. Haraway (1988) menar att även om vi kritiserar vetenskapen för att införliva klass, kön och rasfördomar i forskning som framställs som objektiv, så måste det inte betyda att vi hamnar i en relativism där vi inte längre kan göra anspråk på kunskap och sanning. Vad vi måste göra är att lämna tanken om att kunskapen är okroppslig, objektiv och positionslös och istället ta ansvar för den kropp och position som bär den. Att svara på frågan vem det är som producerar kunskapen är nyckeln till en förståelse av den maktrelation som gör anspråk på den. Mulinari (1999) förklarar att positionering handlar om att som forskare reflektera över den egna rollen i forskningsprocessen och i konstruktionen av de texter med vilka vi gör våra kunskapsanspråk baserade på vårt empiriska material (s. 49). Genom att kontinuerligt reflektera över min egen närvaro i forskningsprocessen tar jag alltså ansvar för min position och subjektivitet och kan därmed också med ödmjukhet förmedla kunskap och göra kunskapsanspråk.

Val av metod

I avhandlingen undersöker jag hur kön görs i en av det sociala arbetets normaliserande praktiker. Målet är att identifiera, tolka och förstå situationer och händelser som gör kön. För att kunna fånga dessa processer har jag valt att använda mig av kvalitativa metoder som är explorativa i sin ansats och som ger utrymme för människor att agera i sociala sammanhang (Davies & Esseveld 1989, s. 15; Acker, Esseveld & Barry 1982). Mitt empiriska material består av tematiska och semistrukturella intervjuer och observationer från två olika institutioner som bedriver missbrukarvård. Den ena institutionen kallar jag Tvångsvårdsinstitutionen och den är ett LVM-hem som tar emot kvinnor. Den andra institutionen, som jag kallar Behandlingshemmet, är ett behandlingshem som bedriver frivilligvård för både män och kvinnor. Andelen kvinnor som behandlas på institutionen är dock mycket låg, i praktiken behandlas därför män.

Båda institutionerna har en könsblandad personalgrupp och ing-

en av dem bedriver könsspecifik¹ missbruksbehandling. Sammanlagt har jag på båda institutionerna gjort 19 tematiska intervjuer med personalen. Dessa har jag spelat in och skrivit ut ordagrant. På Tvångsvårdsinstitutionen har jag gjort nio intervjuer, fyra med män och fem med kvinnor. Två av intervjupersonerna var i chefsposition på institutionen, medan övriga var behandlingspersonal med varierande utbildning (socionomer, socialpedagoger, sjuksköterskor och internutbildad vårdpersonal). Fem av de intervjuade arbetade på den avdelning där jag sedan kom att göra mina observationer, de andra fyra arbetade på den andra avdelningen där de intagna kvinnorna är något yngre. På Behandlingshemmet intervjuade jag all behandlingspersonal vilket sammanlagt var tio personer, tre män och sju kvinnor. Alla var behandlingspersonal vilket innebär att de var gruppterapeuter med socionom- eller socialpedagogutbildning, men det fanns också en internutbildad terapeut. Två intervjupersoner var vid tillfället vikarierande chefer på institutionen.

På båda institutionerna gjorde jag observationer under en månads tid, 4–5 dagar i veckan. Under observationsperioderna var jag oftast på institutionerna under halva arbetsdagar för att sedan skriva ut fältanteckningar och reflektioner resten av dagen. Dokumentation i form av utskrifter från dessa observationstillfällen tenderar att ta minst lika lång tid som tiden man spenderar på fältet (Tylor & Bogdan 1984, s. 53). Jag valde därför att göra observationer under kortare pass för att kunna vara koncentrerad under dem och samtidigt också ha kraft att dokumentera efteråt.

Forskningsprocessens utveckling och fördjupning

Jag påbörjade materialinsamlingen under våren 2001 och jag avslutade det under sommaren 2002. Jag började med att göra intervjuer på Tvångsvårdsinstitutionen. I början av fältarbetet var jag inställd på att det var intervjuer som skulle utgöra studiens centrala material. Jag ville undersöka hur behandlingsarbetet organiserades

---

¹ Med könsspecifik behandling menar jag behandlingsformer som är specifikt utformade för att behandla kvinnor eller män i egenskap av att de är just kvinnor och män.

i förhållande till kön och hur behandlingspersonalen såg på sin roll som män och kvinnor i behandlingsarbetet. Medan jag gjorde mina första intervjuer insåg jag att observationer från avdelningen och personalens arbete skulle berika materialet ytterligare. Jag ville få en tydligare bild av vad intervjupersonerna pratade om, hur livet på avdelningen såg ut och hur behandlingsarbetet utfördes. Alvesson & Deetz (2000) påpekar att i en etnografisk studie där intervjuer och fältobservationer kombineras skapas en dynamik i materialet, forskaren blir inte beroende av ensidiga intervjuerättelser utan får ytterligare material både som underlag för intervjufrågor och i förhållande till intervjuaren. Tolkningens möjlighet och förståelsen av material från intervjuer ökar och vice versa, observationerna berikas av möjligheten att fråga, få förklaringar och ytterligare perspektiv på det som händer under observationerna (s. 221–222).

Medan jag intervjuade personalen på Tvångsvårdsinstitutionen förhöörde jag mig därför om möjligheten att också göra observationer på institutionen. Jag fick tillstånd att göra detta och under sensommaren 2001 följde jag under en månad arbetet och vardagen på institutionen. Att vara på avdelningen och där följa arbetet gav mig ytterligare möjligheter att utforska och undersöka de processer som gör kön i socialt behandlingsarbete. När jag under våren 2002 gjorde mina fältstudier på Behandlingshemmet valde jag att göra observationerna på institutionen före intervjuerna med personalen. Jag ville ha möjlighet att följa upp det jag såg och var med om under observationerna. Dessa gav mig möjlighet att bekanta mig med institutionen och följa arbetet där innan jag intervjuade personalen.

Intervjuerna gjorde jag på institutionerna och de tog vardera mellan en till två timmar. Intervjuerna var tematiska och semistrukturerade (May 1997, s. 111–112) och jag använde mig av en intervjuguide med olika teman som utgångspunkt i varje intervju. Guiden växte fram reflexivt genom att jag bearbetade och arbetade om den under tiden som jag genomförde fältstudien. Arbetet med guiden var ett sätt att både bearbeta och ta lärdom av mina intervjuerfarenheter och att förbereda nästa intervju genom att tänka igenom vad jag vill fråga om. Under intervjuerna har guiden sedan varit ett stöd för minnet men jag följde den inte slaviskt och jag brydde mig

om ifall intervjuerna ”vandrade iväg” så länge de handlade om de teman som jag ville diskutera (Davies & Esseveld 1989, s. 19–20).

På båda institutionerna följde och deltog jag i det vardagliga livet och i de olika aktiviteterna. Jag var med under olika måltider, på morgonmöten och olika aktiviteter som städning, fysisk träning eller bowling. Jag satt med under morgon- och kvällssamlingar med kvinnorna och männen som behandlades på institutionerna, och jag var också med på personalens möten och dagrapporter. På Behandlingshemmet deltog jag i större gruppterapier och var också med i en mindre grupp. Medan jag vistades på institutionerna kunde jag närma mig flera av behandlingarnas olika delar och jag kunde successivt delta i allt fler moment. På båda institutionerna fanns det ändå verksamheter som jag inte deltog i. På Tvångsvårdsinstitutionen närvarade jag vare sig vid klientsamtal eller i arbetsmoment som drogprovtagning och kroppsvisitationer. På Behandlingshemmet observerade jag inte arbetet med droganalyserna och inte heller den gruppterapeutiska verksamhet som var en av de centrala delarna i behandlingen. De situationer jag utestängdes från var sådana som personalen ansåg vara känsliga och där jag enligt dem riskerade att störa de intagna med min närvaro. Det arbete jag inte deltog i har jag istället frågat personalen om både under tiden som jag gjorde observationer och, när det var möjligt, i intervjuerna.

Val av institutioner

Utifrån mitt syfte ville jag göra mitt fältarbete på institutioner där det fanns någon form av tänkande kring kön och där arbetet på något vis organiserades i förhållande till kön. Eftersom det inom missbrukarvården finns en viss tradition av att diskutera könsfrågor och då missbrukarvården också har en tydlig normaliserande uppgift valde jag att inrikta mig på just dessa institutioner. När jag sökte efter institutioner som kunde delta i min studie läste jag platsannonser och sökte då efter institutioner som i sina annonser särskilt eftersökte män och/eller kvinnor. Jag antog att om institutionerna särskilt noterade könsaspekten så hade de någon slags tanke om att kön på ett eller annat sätt var av betydelse på institutionen.

För att få ytterligare kunskap om de institutioner som verkade

intressanta gjorde jag också sökningar via Internet och läste informationsbroschyrer om dem. Ingen av de två institutioner där jag gjort mina fältstudier bedriver könsspecifik behandling, men båda relaterar på olika sätt till kön i sina behandlingsmetoder och i behandlingsarbetet. Att den ena institutionen är en tvångsvårdsinstitution medan den andra bedriver frivillig vård var inte det som avgjorde valet och det är inte en olikhet som är central för min analys även om den i vissa fall har visat sig vara fruktbar och intressant.

Tvångsvårdsinstitutionen tar emot alkohol- och narkotikamissbrukande kvinnor och kvinnor med s.k. dubbeldiagnos.² Institutionen har 10–12 platser på vardera två avdelningar. På den avdelning där jag har gjort mina observationer är målgruppen yngre kvinnor och de är oftast mellan 20 och 35 år. Den andra avdelningen är en LVU-avdelning där de intagna är unga kvinnor mellan 17 och 20 år. Båda avdelningarna har också vardera en mindre avdelning och på den avdelning där jag gjorde mina observationer kallas den ”Intaget”. Den har två platser och kvinnorna vårdas där när de kommit till institutionen till dess de är drogfria, då de flyttas in på avdelningen. Eftersom institutionen är ett LVM-hem är avdelningarna slutna och låsta. Lokalerna består av två korridorer med kvinnornas enskilda rum, ett kök, ett rökrum och ett uppehållsrum. Det finns också ett rum för olika former av pysselverksamheter och två kontorsrum där avdelningsföreståndarna sitter. I anslutning till köket finns en reception och ett rum som är sjuksköterskans och läkarens mottagningsrum. Utanför avdelningen finns personalrum och personaltoaletter. Personalgruppen består av både män och kvinnor men har en något större andel kvinnor.

Behandlingshemmet bedriver frivillig behandling och har mellan 15 och 20 platser. Institutionen tar emot både män och kvinnor för behandling. Andelen kvinnor som behandlas på institutionen är mycket låg och i genomsnitt beräknas ungefär en kvinna om året behandlas på institutionen. Under mina fältstudier behandlades ingen kvinna på institutionen utan klientgruppen bestod uteslutande

---

² Dubbeldiagnos innebär att kvinnorna har både ett missbruk och en psykisk störning/sjukdom (se vidare Gerdner & Sundin 1998).

de av män. Institutionen är förhållandevis stor och öppen. Rummen är luftiga och männen kan gå ut och in hur de vill, inga dörrar är låsta. Männens rum ligger i en korridor som är formad som ett U. Det finns ett stort uppehållsrum med flera soffor, bord, en tv och en bokhylla med sällskapsspel. Köket är stort och maten serveras från en kantin. Det finns tre mindre terapirum och ett stort rum där all personal och alla intagna män kan samlas samtidigt. Personalen har inget egentligt personalrum utan samlas i ett av de mindre terapirummen när de har personalmöte, handledning eller av andra skäl ska samlas i enskildhet. Det finns också två kontorsrum för institutionsföreståndarna och ett kontorsrum för receptionisten. Personalgruppen på Behandlingshemmet består precis som på Tvångsvårdsinstitutionen av både män och kvinnor och den har en övervikt av kvinnor.

Tillträde till fältet

Möjlighet att göra mina fältstudier på de båda institutionerna fick jag genom att ta kontakt med dem via brev. På Tvångsvårdsinstitutionen svarade institutionschefen på mitt brev, och var positivt inställd till mitt projekt och ordnade så att jag kunde göra intervjuer med behandlingspersonal på båda avdelningarna. Han och avdelningsföreståndaren för en av de två avdelningarna valde ut vilka jag kunde intervjua. Som jag förstod det gjorde de i första hand urvalet utifrån vilka som hade tid att träffa mig under de dagar jag kunde närvara på institutionen. Det är möjligt att de som valdes ut var personer som institutionschefen och avdelningsföreståndaren trodde eller visste var intresserade av mitt forskningsområde, men under intervjuerna uppfattade jag att personalen gav varierande svar på mina frågeställningar. Trots att intervjupersonerna hade en begränsad uppfattning om vad mitt forskningsprojekt rörde sig om när de infann sig vid intervjutillfället, så var de engagerade under samtalsgången. Att deltagandet inte skedde på deras eget uttryckliga initiativ utan på grund av att de blivit tillfrågade av närmaste chef kan för personalens del ha varit en fördel, då det gav dem ett fullgott skäl att trots en ibland pressad arbetssituation på avdelningen gå iväg för att låta sig intervjuas av mig.

Medan jag genomförde intervjuerna på Tvångsvårdsinstitutionen diskuterade jag möjligheten att också göra observationer på institutionen med den avdelningsföreståndare som jag hade kontakt med. Hon gav mig tillåtelse att göra observationer på den avdelning som hon ansvarade för samtidigt som hon informerade personal och klienter om mitt forskningsprojekt och annonserade min ankomst. Jag togs emot mycket positivt på avdelningen även om all behandlingspersonal trots hennes information inte var helt införstådd med att jag skulle komma och vad jag skulle göra. Vid ett par tillfällen informerade jag därför också själv om mitt projekt, både inför personalen och inför hela avdelningen.

På Behandlingshemmet var det en av gruppterapeuterna som svarade på mitt brev och bjöd in mig att presentera mitt projekt vid ett av deras personalmöten. Jag informerade därför själv personalen om mitt projekt och de vara positiva och intresserade av att delta i studien. När jag var på institutionen avtalade jag med dem om när jag skulle påbörja mina observationer.

Anonymitet och etik

Jag har lovat institutionerna och alla som jag intervjuat anonymitet vilket gör att jag i beskrivningar av situationer och incidenter förändrat detaljer som är oväsentliga för analysen. Alla namn på intervjupersoner och personer som figurerar i händelser som inträffat under mina observationer är också anonymiserade. Namnens initialbokstav ska även tjäna som guide för läsaren. På Tvångsvårdsinstitutionen behandlas kvinnor varför jag valt namn med initialbokstaven K, medan personalen på Behandlingshemmet getts fiktiva namn på M eftersom institutionen i huvudsak behandlar män. Jag har valt att inte lyfta fram ytterligare information om intervjupersonen i förhållande till citaten. Jag skriver till exempel inte ut ålder eller utbildning eftersom jag har gjort bedömningen att detta inte är relevant för analysen, utan istället har jag valt att förstärka anonymiteten. Personalgruppen på Behandlingshemmet utgör en relativt liten grupp och för att minska identifikationsmöjligheten ytterligare har jag därför valt att i observationsbeskrivningarna ge personalen andra namn än när de figurerar som intervjupersoner.

Detta bidrar särskilt till att minska deras möjlighet att känna igen varandra. På Tvångsvårdsinstitutionen uppstod inte detta problem eftersom personalstyrkan var betydligt större än antalet intervju-personer. Det fanns också ett antal timvikarier på avdelningen vilket bidrog till att jag mötte väldigt många olika personer under mina observationer. De personer som jag intervjuat och dem jag mött under observationerna ingår i en betydligt större personal-grupp och jag har därför gjort bedömningen att risken att någon kan identifieras är större i materialet från Behandlingshemmet.

När intervjumaterial återges i text blir det ofta spretigt och tal-språksaktigt. De citat som jag använder har jag redigerat språkligt genom att ta bort "hummanden", stakanden och upprepningar. Dessa språkliga bearbetningar innebär smärre justeringar av de ursprungliga utsagorna, men det har varit min intention att inte förändra meningsinnehållet så som jag tolkat och uppfattat det.

I slutskedet av avhandlingsarbetet gav jag personalen på de båda institutionerna möjlighet att läsa manuset och ge synpunkter. Två av dem som jag intervjuat hörde av sig och gav synpunkter som hjälpte mig att ytterligare öka anonymiseringen.

Syftet med min studie är att undersöka hur kön görs i behandlingsarbetet. Det jag studerar är institutionella processer och jag har fokus riktat på behandlingspersonalen och deras arbete. De kvinnor och män som behandlas på institutionerna är alltså inte i studiens fokus. Jag valde därför att inte ta reda på någon information om dem när jag gjorde mina observationer. Samtidigt som de intagna kvinnorna och männen inte är centrala i undersökningen blev jag en del av deras vardag när jag gjorde mina observationer. Kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen var till en början försiktiga med att närma sig mig och jag tolkade det både som om de befara-de att jag arbetade för myndigheten och att jag kanske iakttog dem. Jag blev successivt en del av vardagen på institutionen och efter ett tag kom några av kvinnorna att relatera mer och mer till mig, bland annat genom att exempelvis be mig om hjälp när de skrev brev eller genom att invitera mig till lunch och fika. Atmosfären på Be-handlingshemmet var öppnare och friare och männen som behand-lades där tycktes oftast inte känna sig iakttagna, bevakade eller

granskade som kvinnorna verkade göra. Männerna hade olika förhållningssätt till mig: de flesta höll sig på lagom men respektfullt avstånd, de hejade när jag kom på morgonen och inviterade mig till och från till olika aktiviteter. Några av männen tydde sig mer till mig och såg tillfällen att diskutera sin situation, behandlingen, missbruket och samhället. Även om kvinnorna och männen inte är i fokus i min studie är de centrala i behandlingspersonalens arbete och de involverades därför oundvikligen inte bara i mina observationer utan också i min analys. I texten har jag aidentifierat dem genom att de genomgående fått fiktiva namn på A samt genom att i observationsbeskrivningar förändra detaljer av skeendet som är oväsentliga för sammanhanget.

Reflektioner om att vara på fältet

Att vinna förtroende

Min upplevelse är att jag både i mina intervjuer och under mina deltagande observationer har lyckats förhålla mig på ett sådant sätt att jag vunnit respekt och förtroende hos dem jag mött. Att jag själv är socionom med viss erfarenhet från rättspsykiatrisk tvångsvård samt av socialtjänst och kriminalvård tror jag kan ha påverkat personalens förtroende för mig. De visste att jag kom från Socialhögskolan och att jag i grunden var socionomutbildad och de verkade inte sällan uppfatta och betrakta mig som en kollega. De förväntade sig ofta att jag delade deras arbetslivserfarenheter och att jag kände till det arbete som de utförde. Under tiden för materialinsamlingen var jag 26 respektive 27 år och jag var inte ovan vid att jag på grund av min ålder antogs brista i erfarenhet från och kunskap om det sociala arbetet. Genom att notera mina egna erfarenheter kunde jag visa att jag trots min ålder och mitt forskningsintresse ändå hade praktisk erfarenhet och kunskap från socialt arbete. Jag visade också att jag förstod verksamheten på ett sätt som jag upplever att man inom dessa verksamheter ofta antar att "utanförstående" inte gör och jag vann därmed ett förtroende som annars kunde ha varit svårare att få.

Sociologen Shulamit Reinhartz (1992) menar att unga kvinnor som forskar kan ha svårt att bli tagna på allvar på grund av sin ålder och sitt kön (s. 58–59). Jag har också tolkat vissa reaktioner jag mött i relation till att jag var forskare, ung och kvinna. Som forskare har jag en mer statusfylld position än den personal som jag mötte under mina observationer, samtidigt innebar min ålder och mitt kön att jag också hade en lägre position i förhållande till många av dem. De olika positionerna skapade en konfliktfylld situation där framför allt männen i personalgrupperna ibland tycktes ha svårt att hantera att jag var där som forskare. En av männen tog för vana att allt som oftast med något av en klapp på mitt huvud påpeka mina korta arbetstider och antydde genom olika kommentarer att jag antagligen låg hemma och sov när jag inte var på institutionen. En annan påpekade att han också ”skulle kunna vara doktorand” och lät mig förstå att våra roller hade kunnat vara ombytta genom att notera att ”det skulle kunna vara jag som intervjuade dig”. Jag har tolkat detta som att jag inte vann samma auktoritet som jag skulle ha gjort om jag varit äldre och/eller man. Jag har svårt att föreställa mig att mina äldre kollegor skulle mötas med ett småleende, en halvkräm om axlarna och kommentaren ”Så du har slitit dig från sängen idag!?” av någon av männen i personalgruppen om de kom för att börja sina observationer vid nio- eller tiotiden på förmiddagen.

Att jag inte alltid uppfattades som forskare kan också ha påverkat personalens öppenhet och förtrolighet. I intervjuerna och även under observationerna förundrades jag ibland av deras frispråkighet och jag tror inte, som jag diskuterade ovan, att de alltid tänkte på mig som forskare. Trots att jag försökte vara tydlig med vem jag var och vad jag gjorde är jag inte helt säker på att jag av alla uppfattades som en doktorand i arbetet med att skriva en avhandling, några av dem som jag mötte trodde att jag arbetade med ett mindre examensarbete.

Att personalen inte alltid förstod vad jag gjorde upplevde jag på båda institutionerna, men det var särskilt tydligt på Tvångsvårdsinstitutionen där personalgruppen var stor och timvikarierna relativt många. Alla hade inte alltid fått informationen om min närvaro och

mitt forskningsprojekt innan de mötte mig, något som gjorde att jag ibland på plats och mellan de olika arbetsuppgifterna förklarade vem jag var och vad jag gjorde. På Behandlingshemmet var min roll tydligare än på Tvångsvårdsinstitutionen eftersom personalgruppen var mindre och för att jag själv informerat om mitt projekt. Under intervjuerna hade jag där också fördelen av att vara känd av personalen, eftersom jag redan hade genomfört deltagande observationer på samma institution. På Tvångsvårdsinstitutionen var jag okänd för personalen som jag intervjuade och flera av dem kom till intervjun utan att veta vad den skulle handla om. Trots detta var det min upplevelse att de var positivt inställda och engagerade sig för att svara på frågorna. När jag sedan träffade dem under mina observationer var de också välvilligt inställda, någon tog exempelvis hand om mig särskilt och någon annan sökte upp mig för att diskutera vidare kring frågor som låg nära dem som vi berört under själva intervjutillfället.

Att göra intervjuer

Intervjuerna var tematiserade och semistrukturerade och i relation till det sociala arbete som personalen utförde på institutionerna intervjuade jag kring fyra teman: kön, sexualitet, klass och etnicitet. Jag frågade om behandlingsarbetet och dess utformning, arbetsdelningen och könsfördelningen. Parallellt med att jag genomförde intervjuerna utvecklades intervjuguiden vilket förändrade intervjuernas fokus och inriktning.

I de intervjuer som jag gjorde med ledningspersonalen (vilket på båda institutionerna var bland de första intervjuerna) började jag med att samla information om institutionen och dess organisation; i första hand om personalgruppen, dess storlek och könsfördelning. Jag frågade också om behandlingens grunder och utformning samt om behandlingsplatser på institutionen. I alla intervjuer har jag i temat kön framför allt undersökt hur intervjupersonerna ser på kvinnor och män i behandlingsarbetet. Eftersom institutionerna haft som utgångspunkt att både kvinnor och män ska involveras i arbetet började jag med att ställa frågor om detta arbetssätt. Detta öppnade upp för flera frågor och jag frågade vidare om hur intervjuer-

sonerna tyckte att det påverkade arbetet att vara kvinna och man, om det var viktigt, om det fanns problem och om det förekom situationer där det inte spelade någon roll. Jag frågade dem också om hur de uppfattade sin roll som kvinna respektive man.

På Tvångsvårdsinstitutionen var det i första hand temat kön som jag intervjuade om och här ställde jag många frågor som handlade om personalgruppen och dess dynamik i förhållande till kön. Dessa frågor tonade jag ner på Behandlingshemmet för att där istället utveckla frågor kring sexualitet, klass och etnicitet, eftersom dessa teman aktualiserats när jag bearbetat materialet från Tvångsvårdsinstitutionen och när jag gjort observationer på Behandlingshemmet. Tills viss del aktualiserades dessa teman även när jag gjorde intervjuerna på Tvångsvårdsinstitutionen, men där hade jag dem alltså inte som separata teman som jag ville utveckla och fördjupa.

När jag intervjuade om sexualitet började jag med att fråga vilken betydelse sexualitet hade på institutionen, vilket öppnade upp för fortsatta frågor beroende på intervjupersonernas svar. Jag kunde fråga vidare om mötet mellan personal och klienter, om arbetet med övervakade droganalyser, om nakenhet och om förhållandet mellan det privata och det professionella. Klass och etnicitet blev något underordnade teman i intervjuerna. Medan intervjupersonerna ofta självmant förde samman kön och sexualitet och hade mycket spontana tankar och reflektioner kring dessa teman var det svårare att få dem att prata om klass och etnicitet. När jag intervjuade om klass frågade jag personalen om deras utbildning och deras bakgrund. Jag frågade dem också om vad deras position betydde i behandlingsarbetet och i mötet med kvinnorna och männen som behandlas på institutionen. Jag frågade även i några intervjuer direkt om klass och klasskillnader. För att fånga etnicitet försökte jag fråga personalen på ett liknande sätt som jag frågade dem om kön, om hur variationen av etniska bakgrunder påverkade behandlingsarbetet.

I intervjuerna försökte jag ställa öppna frågor och i första hand inta en passiv roll där jag lät intervjupersonerna prata medan jag själv lyssnade. Jag försökte få mångfacetterade svar genom att fråga om alternativ och möjligheter som intervjupersonerna inte tog upp

själva. I början när jag intervjuade var jag försiktig med att ta aktiv del i intervjun men efter hand frågade jag mer och bad ofta intervjupersonerna att förtydliga sina svar. Detta gjorde att jag försökte få dem att ge mera förklaringar och konkretisering vilket gav mig fylligare och mer utförliga svar.

Jag diskuterade ovan hur jag uppfattade det som en fördel att jag själv är socionom. Detta blev särskilt tydligt i intervjuerna där det var lätt att få intervjupersonerna att prata och dela med sig av sina erfarenheter. Här kunde jag också genom följdfrågor visa att jag förstod vad personalen pratade om. Men det fanns också vissa bekymmer med att jag själv hade erfarenheter från liknande verksamheter och från socialt arbete. Sociologerna Karen Davies & Johanna Esseveld (1989) framhåller att man som forskare kan bryta den intervjuades egen tankekedja om man för in sina egna erfarenheter i intervjun (s. 30). Även om jag bara hänvisade till mina egna erfarenheter vid några få tillfällen upplevde jag ändå att min bakgrund kunde väcka personalens intresse. Det kunde då vara svårt att hålla fokus i intervjun. Personalens antagande om min kunskap som socionom uppfattade jag ibland också som ett hinder när jag ville att de i intervjuerna skulle berätta om och förtydliga sina tankar. Emellanåt tycktes de förutsätta att jag var helt införstådd med vissa saker, exempelvis tvångsvårdslagar eller hur de menade att de kvinnor och män som behandlades på institutionerna var, och jag kunde utifrån det inte alltid få dem att närmare beskriva vad de menade.

Att vara deltagande observatör

Under mina observationer har jag accepterats och släppts in i arbetet och vardagen av behandlingspersonalen. På båda institutionerna valde jag att under de första dagarna följa någon ur personalen som fick presentera avdelningarna, rutinerna och uppläggningsen av arbetet. Sedan drog jag mig mer undan och valde själv när och var jag skulle delta. Att välja en mer tillbakadragen roll var självklart för mig eftersom det gav mig större möjlighet att följa vad som hände på institutionerna. Ibland deltog jag i olika aktiviteter men då blev jag inte sällan aktiv och involverad i förhållande till kvinnorna och männen som behandlades på institutionerna, något som gjorde att

det var svårt att bibehålla fokus på personalen vars arbete jag var intresserad av.

I förhållande till observationer diskuteras inte sällan forskarens roll som observatör eller deltagare, men att göra observationer innebär sällan att man som forskare intar en och samma roll hela tiden (May 1997, s. 139–140). När jag gjorde mina observationer så förutsatte jag att jag inte kunde vara osynlig utan att jag skulle bli en del av och påverka livet på institutionen. Jag valde därför att pendla mellan att bara iaktta det som hände och att ibland också delta i de olika aktiviteterna. Genom att göra detta skapade jag relationer både med personalen och med de kvinnor och män som behandlades på institutionerna. Jag undvek därmed att bli en okänd och kanske obehaglig observatör som bara tittade, istället deltog jag då och då som en av de andra och jag uppfattade att det bidrog till att jag blev accepterad. Samtidigt fick jag också möjlighet att med full koncentration bara iaktta och inte delta utan att detta uppfattades som märkligt eller konstigt. Även om jag ofta höll mig ganska tillbakadragen försökte jag inte göra mig själv eller mitt arbete osynligt. Jag var öppen med mitt syfte och att jag gjorde mina observationer på institutionerna. Jag bar med mig en anteckningsbok som jag till och från antecknade i när jag fick tillfälle. Jag gick inte undan för att anteckna och dolde inte att jag gjorde det, däremot undvek jag att anteckna i sammanhang där mitt skrivande skulle bli påtagligt och kanske störa det som hände. Istället gick jag iväg efteråt och satte mig vid något bord eller i någon fåtölj och skrev ner det som hade hänt.

Det hände att jag fick frågor om mitt forskningsprojekt och då försökte jag alltid svara ärligt, men jag tror att många uppfattade mina svar som relativt obegripliga. Mina svar var ärliga men kortfattade och jag höll dem till att förklara syftet med projektet. Detta gjorde jag av den anledningen att jag inte ville prata för mycket om mina dåvarande funderingar och reflektioner eftersom de vid det laget bestod av otolkade och obearbetade intryck som jag inte visste hur jag skulle förstå eller använda.

Under observationerna tycktes jag ofta smälta in i miljön. Både i Tvångsvårdsinstitutionens kvinnodominerade miljö och i Behand-

lingshemmets mansdominerade upplevde jag att männen var de i personalgruppen som fick mest uppmärksamhet, både av klienter och av personal. Det är inte omöjligt att jag också hade uppmärksamhets mer om jag varit man; nu "glömdes" jag istället allt oftare bort på institutionerna. Att bli lämnad ifred var positivt när jag ville iaktta, men det var också problematiskt att glömmas bort eftersom det ledde till att jag inte inviterades till olika aktiviteter och sammankomster. Jag fick själv ofta jaga de olika aktiviteterna och bjuda in mig själv genom att fråga om jag fick vara med. På Tvångsvårdsinstitutionen var de planerade aktiviteterna få och det var lätt för mig att sitta och bara iaktta vad som hände. Jag satt ofta i köket som fungerade som något av institutionens centrum och där både personalen och de intagna kvinnorna kom och gick, satte sig ner, pratade och umgicks. Jag kunde ofta nästan ostörd sitta och observera, lyssna och anteckna. På Behandlingshemmet var det svårare att få sitta vid sidan om och titta på. En grundprincip i behandlingen var att alla, både männen och personalen, skulle delta i alla aktiviteter. I en sådan miljö var det delvis svårt för mig att vara passiv och bara observera. Särskilt i början när jag var ny inviterades jag och drogs med i de aktiviteter som de andra gjorde, både personalen och männen tycktes förvänta sig att jag skulle delta. För mig var deltagandet delvis problematiskt eftersom det gjorde att det var svårt att observera vad som hände. Det var inte heller ovanligt att personalen försvann ur sikte under exempelvis städningen medan jag och männen dammsög och torkade golv. Jag insåg ganska snabbt att jag skulle bli tvungen att ta några steg tillbaka och markera att jag inte alltid kunde delta aktivt i alla av behandlingens olika aktiviteter. Min särskilda roll som observatör accepterades också av de som omgav mig och jag kunde själv avgöra när och hur mycket jag ville delta i det som hände på institutionen.

Tolknings- och analysarbete

Det finns ingen egentlig klar gräns mellan fältarbetet och det analytiska arbetet i en kvalitativ studie. Davies & Esseveld (1989) beskriver analysarbetet som en komplex och sökande process där fors-

karen kombinerar fältarbete och teoretiska begrepp intuitivt (s. 40). Målet är att identifiera och tolka processer i materialet och för att göra det krävs en analys som är reflexiv, prövande och sökande. Sociologen Anne-Jorunn Berg (1995) kallar denna process för att "vaska" materialet (s. 4). Jag påbörjade detta vaskande redan när jag gjorde fältstudierna genom att på olika sätt bearbeta och prova materialet i förhållande till olika teorier och tolkningsförklaringar. När allt materialet var insamlat började jag om från början och återvände till mitt råmaterial i form av intervjuutskrifter och fältanteckningar. För att identifiera centrala processer där kön görs har jag rört mig mellan materialet, min egen text, min syftesfrågeställning och olika teoretiska infallsvinklar och tolkningar. Davies & Esseveld (1989) beskriver på ett liknande sätt hur de rörde sig mellan det konkreta och abstrakta, mellan intervjuer och förklaringar och mellan fältarbete, egna reflektioner, analyser och skrivande (s. 64). Jag har också pendlat mellan olika teman som jag funnit i materialet och det som slutligen skulle bli avhandlingens kapitel. Analysen har växt fram genom att jag läst materialet upprepade gånger, om och om igen. Sedan har jag skrivit, skrivit om, skrivit om och skrivit om.

I min analys undersöker jag processer som gör kön och samspelet mellan kön, sexualitet, klass och etnicitet. När jag påbörjade mitt analysarbete visade det sig att kön, sexualitet och klass genomströade materialet på olika sätt. Även där jag inte frågat om kön och sexualitet kunde jag återfinna och se dessa teman i intervju- och observationsmaterialet. Det har varit svårare för mig att fånga maskulinitet, som jag har kämpat för att förstå och synliggöra. Jag har förstått denna svårighet utifrån att män tenderar att vara normerande och därmed könsneutrala. De blir därmed inte tydliga som kön på det sätt som kvinnor ofta blir. Min tanke var också att försöka fånga hur etnicitet görs i behandlingsarbetet men även detta visade sig vara svårt. Denna svårighet har jag relaterat till att jag är svensk i Sverige och att det gör det svårt för mig att se "svenskheter" om det inte kontrasteras mot något som gör det synligt, en kontrast som inte alltid finns i mitt material. För att träna mitt öga att fånga både maskulinitet och etnicitet har jag läst, skrivit och funderat. Jag har

också tittat på vad andra har gjort och hur andra har resonerat och pendlat mellan mina funderingar, mitt eget material och andras texter.

I analysen hämtar jag mina exempel från två olika institutioner som bedriver missbrukarvård och jag låter behandlingspersonalens enskilda röster tala och beskriva sin vardag och hur de förstår sitt arbete. Jag gör en analys av vad de säger och vad de gör och jag blir ibland nästan närgången när jag beskriver dem och deras berättelser. Jag granskar och lyfter fram problemen i den verksamhet som de representerar och som de också så generöst släppte in mig i och visade upp. Under arbetets gång har jag många gånger ställt frågan hur jag kan göra en kritisk analys av mitt material som berörda personer kan uppleva som rättvis och respektfull. Vilken rätt har jag att använda dessa människor som ett empiriskt material och göra en starkt kritisk tolkning av de praktiker som jag har studerat? Jag har särskilt brottats med (eller mot) viljan att göra institutionerna rättvisa genom att berätta allt. Det finns massvis att berätta om dessa institutioner och arbetet där men jag kan inte fånga allt inom ramen för mitt syfte och med mina teoretiska perspektiv. Att välja vad jag ska berätta är också att välja bort vad jag inte skall, eller inte kan, berätta. Denna process har varit svår för mig. Det har många gånger känts som att jag begått våld på materialet och därmed också våld mot de vars arbetsvardag jag följt och som jag också intervjuat.

För att frigöra mig från dessa tankar har jag haft hjälp av Mulinari (1999) som skriver att en kvalitativ analys ska vara något mer än enbart ett förmedlande av intervjupersonernas berättelse. I sin analys ska forskaren länka sitt empiriska material till teorier om samhällsstruktur och samhällsförändring och ge det en förståelse- och tolkningsram. Detta gör att den kvalitativa analysen förmedlar en tolkning och inte en beskrivning av vad som egentligen hände (s. 45). Som forskare är det alltså min uppgift att göra något mer av mitt empiriska material än att bara återberätta det. Jag måste tolka materialet, något som också innebär att jag riskerar att det inte längre av personer som jag intervjuat och observerat uppfattas som deras. I tolknings- och analysarbetet gör jag om deras berättelser,

jag sätter dem i mina sammanhang, ger dem min förståelse och gör min analys. Detta innebär en förändring av det ursprungliga materialet där jag delvis ger det en ny innebörd, ny förståelse och ny tolkning. För att ta ansvar för den analys och tolkning som jag gör har jag beaktat och reflekterat kring mitt eget arbete och min egen roll i detta. Samtidigt som jag gjort en kritisk analys har mitt mål varit att försöka bibehålla respekten för materialet och jag har velat att empirin och teorin ska samtala med varandra. Jag har velat undvika att tvinga empirin in i förutbestämda mallar där den inte passar in och jag har varit mån om att den tolkning jag i slutändan gör ska vara rimlig i förhållande till det ursprungliga materialet. I enlighet med Haraway (1988) har jag försökt ta ansvar för min delaktighet i kunskapsproduktionen, så att jag på ett trovärdigt sätt och med en god grund för mina kunskapsanspråk kan förmedla resultatet av mitt arbete.

Könade behandlingsideologier

I detta kapitel undersöker jag hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen och på Behandlingshemmet använder kön i behandlingsarbetet utifrån de behandlingsideologier som ligger till grund för och sätter ramarna för arbetet. Detta gör jag genom att lyfta fram hur personalen argumenterar för och förklarar kvinnornas och männens roller i arbetet och genom att visa hur behandlingsmetoderna på de båda institutionerna kan förstås som könade. Ingen av institutionerna bedriver könsspecifik¹ missbruksbehandling, men på båda institutionerna anser personalen att det är en självklarhet att båda könen måste involveras i behandlingsarbetet och de införlivar kön i de ideologier som styr behandlingsarbetet.

I min analys riktar jag särskilt fokus på hur kön görs genom att förstås som komplementärt och hur kön och sexualitet görs i samspel med varandra. Jag har delat in kapitlet i två längre delar – en om Tvångsvårdsinstitutionen och en om Behandlingshemmet. Jag avslutar respektive del med separata slutsatser. Kapitlet i sin helhet avslutas med en sammanfattande slutsats. Jag börjar med att fördjupa mig i den behandlingsideologi som finns på Tvångsvårdsinstitutionen innan jag vänder blicken mot Behandlingshemmet.

Motivationsarbete på Tvångsvårdsinstitutionen

Tvångsvårdsinstitutionen bedriver tvångsvård med syftet att motivera kvinnorna som behandlas på institutionen att fortsätta vården

---

¹ Det vill säga ingen av dem definierar sig som att de bedriver kvinno- eller mansbehandling.

under frivilligare former. Det uttalade målet är att få kvinnorna att acceptera att de har en missbruksproblematik och att inse att de är i behov av fortsatt behandling. Då de ska motiveras snarare än behandlas definierar personalen sitt arbete som ett motivationsarbete och inte som ett behandlingsarbete.² Jag uppfattar skillnaden mellan motivationsarbetet på Tvångsvårdsinstitutionen och annat behandlingsarbete som hårfin. Även om motivationsarbete i sig inte syftar till att behandla kvinnornas missbruksproblematik är det ändå en form av behandlingsarbete, ett behandlingsarbete vars syfte är att motivera kvinnorna att inse sitt missbruk och acceptera behandling (jfr Billinger 2000, s. 194). Regeringen har för övrigt också, som framhölls i kapitel 1, nyligen lagt fram ett förslag till en reviderad tvångsvårdslagstiftning för missbrukare enligt vilket syftet med tvångsvården är att tillhandahålla ”behövliga insatser” av såväl motivations- som behandlingskaraktär (prop. 2004/05:123).

Som tvångsvårdsinstitution har institutionen uppdraget att genom motivationsarbetet utveckla och arbeta fram ett arbetssätt som fungerar (SOU 1987:22, s. 352, se även SOU 2004:3, s. 164–174). Detta innebär att personalen på Tvångsvårdsinstitutionen inte arbetar enligt någon särskild behandlingsmetod och det finns inte någon metodmanual som beskriver grunderna för deras arbetssätt. Tvångsvårdsinstitutionen anger själv att verksamheten använder sig av ”olika behandlingsstrategier utifrån ett eklektiskt förhållningssätt”.³ Frånvaron av en tydlig behandlingsideologi eller behandlingsmetod gjorde det till en början svårt för mig att förstå vad personalen gör för att motivera kvinnorna.

I intervjuerna växte en beskrivning fram av motivationsarbetet som att det handlar om att visa det som personalen pratar om som ”det normala” och att låta kvinnorna vara ifred. Flera av intervjupersonerna berättar om arbetet som en form av uppvisande av ett vanligt liv. Kristoffer säger att han och hans kollegor ska visa ”van-

² Även enligt förarbetena till nuvarande LVM (SFS 1988:870) definieras vården som just ett motivationsarbete (se SOU 1987:22).

³ Formuleringen är hämtad ur ett officiellt dokument men jag avstår från att explicit ange källan eftersom det skulle äventyra anonymiseringen av institutionen.

liga människor” och Kristin pratar om att ”visa” det hon kallar ”Svensson-livet”. Klara och Kurt ger ytterligare aspekter av detta uppvisande. Klara säger i intervjun att eftersom kvinnorna vårdas mot sin vilja vill personalen visa dem respekt genom att inte påtvinga dem en vård fylld med aktiviteter. Istället låter de kvinnorna vara ifred tills de visar intresse för vården. Kurt pratar om att kvinnorna som vårdas på institutionen ska få utrymme för eftertanke och återhämtning och att tanken med vården är att låta kvinnorna vara i en miljö där de får lov att vara ifred.

Under mina observationer förstod jag successivt vad dessa olika beskrivningar innebar. Det blev tydligt för mig att motivationsarbetet handlar om att låta kvinnorna vara i en miljö som kan betraktas som vanlig. Genom detta ska personalen och vardagen på institutionen visa kvinnorna hur ett liv utan droger kan vara och successivt vinna deras förtroende så att personalen kan få dem att överväga behandling under frivilligare former (s.k. § 27-vistelse).⁴

Jag börjar denna del om Tvångsvårdsinstitutionen med att analysera hur personalen motiverar och diskuterar blandningen av kvinnor och män i personalgruppen som en central del i det normala som de vill visa på institutionen. Jag övergår till att visa hur miljön blir en del av uppvisandet av normalitet och hur denna normalitet är könad. Jag analyserar sedan den bild som personalen gör av kvinnorna som vårdas på institutionen, eftersom den är central för de roller som de tillskriver sig själva i behandlingsarbetet. Jag avslutar denna del med två olika avsnitt om männens respektive kvinnornas roll i arbetet på institutionen.

Det ska vara kvinnor och män

När behandlingspersonalen på Tvångsvårdsinstitutionen pratar om att det är viktigt att visa det normala för kvinnorna som vårdas på institutionen betonar de att kvinnor och män är en viktig del i det normala. När Kalle i intervjun ska förklara varför det är viktigt att

---

⁴ S.k. § 27-vistelse innebär ”att den intagne skall beredas tillfälle att vistas utanför LVM-hemmet för vård i annan form”, och detta ska genomföras ”så snart det kan ske med hänsyn till den planerade vården —” (27 § LVM).

det finns både män och kvinnor i personalgruppen pekar han mot fönstret och säger med självklarhet i rösten att ”det är ju så det ser ut därute!” På samma sätt säger Klara:

Verkligheten är ju att vi har ett samhälle och ett liv i hela världen där vi är både män och kvinnor!

Det är alltså en samhällelig normalitet som behandlingspersonalen vill visa upp genom att vara kvinnor och män. Utifrån att institutionen är ett LVM-hem där kvinnorna blir inlåsta och avskiljda från samhället, menar personalen att det är viktigt att det som finns i samhället också finns inne på institutionen. Tillvaron på institutionen ska helt enkelt vara så vanlig som möjligt. Enligt personalen måste därför både kvinnor och män finnas på institutionen eftersom de inte kan, som Kurt säger, ”exkludera någonting som är normaliserat i ett samhälle”.

Jag menar dock att det är en viss sorts normalitet som visas upp på institutionen. När jag intervjuar Kristin framhåller hon att det normala handlar om att visa variationer:

Meningen är inte att visa att det finns en Svensson-modell som ser ut bara så här. Utan att vi visar att Svensson är alla de här varianterna! Och vi [i personalgruppen] är ganska blandad tycker jag: Vi är unga och det finns gamla, det finns de som är ensamstående mammor, det finns de som är gifta, lyckliga... Det finns de som är fysiskt aktiva och de som aldrig rör på sig. Det tycker jag är värdefullt att de [kvinnorna] kan se att det är okej! Vad man än väljer att göra så är det okej!

Personalen på institutionen ska alltså visa det normala genom att visa upp olikheter. Kristin pratar om variationer i ålder, civiltillstånd och motionsvanor. Under mina observationer blir det tydligt att personalen synliggör vissa olikheter men inte andra. Variationer i civilstånd synliggörs så länge de handlar om barn, singelliv eller heterosexuella relationer men förblir osynliga om de handlar om en partner av samma kön eller flera olika sexpartner. Trots att några av

kvinnorna som vårdas på institutionen under mina observationer är andra generationens invandrare och trots att en man och en kvinna i personalgruppen har invandrarbakgrund försvinner också dessa variationer och blir inte synliggjorda. De finns där men de omtalas eller uppmärksammas inte, varken i intervjuerna eller under tiden för mina observationer.

Den normalitet personalen ska visa på institutionen handlar i första hand om att de ska visa hur de är som kvinnor och män och hur de lever liv där missbruk inte är ett inslag. Kristoffer pratar om sin egen och sina kollegors roll när det normala ska visas upp:

Vi ska visa hur vanliga icke missbrukande människor fungerar, och då ska det vara både män och kvinnor. Vi ska vara förebilder! Vi ska visa hur det ska se ut!

När Kristoffer definierar det normala konkretiserar han det mot vad det inte är och han beskriver det normala som att det är ”icke-missbrukande människor”. Han menar att det är viktigt att visa men både han och Katja ger också uttryck för att de är tveksamma inför vad som egentligen är normalt. När jag intervjuar Katja säger hon att det normala inte är så lätt att definiera och Kristoffer faller i intervjun den fundersamma kommentaren: ”Vad det normala nu är”. Foucault (2003) menar att det är just så här det normala görs, dvs. det är det avvikande som definieras, konkretiseras och beskrivs medan det normala aldrig definieras eller konkretiseras som mer än det avvikandes motsats (s. 194). Därmed blir det normala också otydligt och svårbegripligt vilket Kristoffers och Katjas tveksamhet i förhållande till vad som egentligen är normalt är ett tecken på.

Det normala är alltså inte enkelt att definiera, men den genomgående definitionen på Tvångsvårdsinstitutionen är att det åtminstone handlar om att det är både kvinnor och män. Behandlingspersonalen gör kön när de betonar betydelsen av kvinnor och män och när de förstår kön som en självklar del i det som är normalt.

Ett inlåst hem

Tillvaron på Tvångsvårdsinstitutionen präglas av hemlighet och av

sysslolöshet som båda blir en del av behandlingsideologin. Avdelningen där jag gör mina observationer är ombonad och hemlik trots att den är en tvångsvårdsavdelning. Den är förhållandevis liten, något som bidrar till att göra att den påminner om ett vanligt hus eller ett vanligt hem. Den är också på sätt och vis hemtrevlig: det finns gardiner, blommor i fönsterna och dukar på borden. I soffan i tv-rummet ligger en filt som kvinnorna ibland virar in sig i när de tittar på tv. Köket är avdelningens epicentrum – här strålar alla rum och korridorer samman. I köket står ofta ett fat med frukt och i en skänk finns flera sällskapsspel i slitna och välanvända kartonger. Husmor finns nästan alltid på plats och dofterna från hennes grytor eller från kanelbullar i ugnen sprider sig i lokalerna. Genom husmors närvaro bidrar köket starkt till känslan av hemlighet. För mig påminner husmor oundvikligen om en mamma när hon pysslar i köket, förbereder lunch och bakar något gott till kaffet. Köket är också ett vanligt kök och inte ett storkök, något som ytterligare påverkar känslan av att avdelningen är ett hem snarare än en institution.

Jag har inte kunnat fråga personalen om hur de ser på miljön på avdelningen eftersom jag gjorde observationerna efter intervjuerna, men jag förstår den ombonade hemligheten som att den ska utmana den situation som kvinnorna är i och visa upp det normala. Genom att skapa hemlighet och trevlighet utmanas tvångsvården och det faktum att kvinnorna är inlåsta. Men miljön är också tydligt könad. Utifrån att köket är den centrala mittpunkten är det här kvinnorna kan sysselsätta sig genom att hjälpa till eller prata med husmor. Liknande iakttagelser har gjorts på andra kvinnoinstitutioner. Thörn (2004) visar hur personalen på boenden för hemlösa kvinnor gör miljön ombonad och hemlik eftersom de menar att kvinnorna behöver en annan miljö än män som är hemlösa (s. 135). Utifrån detta resonemang menar jag att miljön på Tvångsvårdsinstitutionen kan förstås som gjord utifrån föreställningen om vad kvinnorna behöver, vilket alltså är ett hem och ett kök (se även Holmberg 2000, s. 31; Laanemets 2002, s. 77–80). Det finns också få alternativ till den könade hemligheten på institutionen med tanke på att de flesta aktiviteterna sker i köket. Det rum där kvinnor-

na kan sy och rita är oftast ett tomt och oanvänt rum och det som återstår är TV-rummet och rökrummet samt träningslokalen som kvinnorna har begränsad tillgång till. Kvinnorna placeras därför i en miljö som på flera sätt kan förstås som könad eftersom de stängs inne i ett hem och i ett kök och med få möjligheter att se och uppleva andra miljöer.

Eftersom behandlingspersonalen inte vill tvinga kvinnorna att delta i någon form av behandling blir tillvaron på institutionen ofta förhållandevis sysslolös. Medan jag gör mina observationer på Tvångsvårdsinstitutionen slås jag av att tillvaron är väldigt lugn och tyst. Kvinnorna saknar sysselsättning då utbudet av aktiviteter på institutionen är mycket begränsat. De går ofta runt och slår dank, de röker, tittar på tv, spelar dataspel, pratar med varandra och med husmor. Tre gånger i veckan städar de sina rum samt rökrummet och de gemensamma toaletterna och duschutrymmena. Några timmar om dagen har de tillgång till en träningslokal där de kan träna aerobics eller spela innebandy. I lokalen finns en träningscykel och lite redskap så att de kan styrketräna. I en avskild del av träningslokalen finns också ett solarium som är populärt bland kvinnorna och som de använder mycket under tiden för mina observationer. Typiska behandlingsinslag i form av exempelvis samtalsterapi saknas, kvinnorna har regelbundet samtal med sina kontaktpersoner men dessa är av utredande slag snarare än terapeutiskt inriktade. Syftet är att kartlägga kvinnornas vårdbehov och hitta en lämplig form för fortsatt behandling efter tvångsvårdens slut.

Den sysslösa tillvaron leder ibland till att kvinnorna beklagar sig över institutionstillvaron både inför mig och personalen. Amy säger till mig att tiden på institutionen bara är förvaring och att den inte leder till någonting. Jag diskuterade ovan hur personalen i intervjuerna beskriver att sysslösheten är ett behandlingsinslag och en del i tanken om hur motivationsarbetet ska bedrivas. När jag intervjuar Kurt om behandlingens utformning klargör han:

En del av utredningsprocessen handlar om att faktiskt i schemat ha planerat passivitet. Det är också en viktig sak!

Kurt menar att vården inte är fylld av aktiviteter eftersom tanken är att den ska ge kvinnorna möjlighet att reflektera och tänka efter. Även om sysslösheten på institutionen är ett sätt att låta kvinnorna vara ifred och respektera att de inte vill delta i vården, så uppfattar jag att sysslösheten också är könskodad och könande. Svensson (2003) har följt motivationsarbetet på ett LVM-hem och passiviteten där handlar endast om männens första tid på institutionen. Successivt ska de sedan bli mer aktiva och sysselsatta och involveras i skötsel av fastigheten och dess trädgård, tvätt och städning. Aktiviteterna ska göra att männen håller sig sysselsatta så att de undviker suget efter droger (s. 147). Skillnaden mellan Tvångsvårdsinstitutionen och den mansinstitution som Svensson skriver om är slående. Kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen länkas i första hand till passivitet som någonting positivt för deras drogmissbruk. Genom att de får lov att vara ifred och tänka ska de komma till insikt om sitt missbruk. Medan kvinnorna hålls sysslösa i en sluten hemmatillvaro aktiveras männen däremot systematiskt för att skingra tankarna på och suget efter droger och för att få en känsla av att ha en arbetsdag. Den sysslösa tillvaron på Tvångsvårdsinstitutionen är alltså en tydligt könad miljö. Det som personalen beskriver som en normal miljö för kvinnor är en passiv hemmiljö med köket som den centrala sysselsättningen.

En annorlunda kvinna

En viktig utgångspunkt för vården och särskilt för männens roll på Tvångsvårdsinstitutionen är personalens föreställningar om vilka de intagna kvinnorna är och deras behov. Personalen ger genomgående en bild av att kvinnorna har haft en svår barndom och uppväxt bakom sig med splittrade hem och missbrukande föräldrar. Kvinnornas uppväxt beskrivs som:

Det har varit den här låt gå-principen! De [föräldrarna] kan ha missbrukat tillsammans med sina flickor. (Karin)

Karin ger en bild av kvinnorna där deras uppväxt genomgående har präglats av föräldrarnas frånvaro även om de varit närvarande. De

närvarande föräldrarna framstår som upptagna av sina egna behov och sitt eget missbruk. Kristoffer gör samma reflektion och menar att ibland har det kanske inte funnits någon familj alls:

De har ju lärt sig att man inte kan lita på människor, inte ens sina egna föräldrar. Ofta har deras uppväxt sett ut så, fosterhem eller familjehem. De har inte kunnat lita på någon. De är utnyttjade, på många sätt kanske... Ibland finns det ju familje- eller fosterhem som har en ekonomisk verksamhet och som skiter i ungarna. Ibland är det mycket, mycket tragiska fall där man har haft tio olika fosterhem.

Kvinnorna framstår i Kristoffers och flera andra beskrivningar som utnyttjade, misstänksamma och svikna. Personalen anser att män har spelat en särskilt negativ roll i kvinnornas liv och de beskriver genomgående att kvinnorna på olika sätt utnyttjats och misshandlats av män. De menar även att kvinnorna genom sina liv tenderat att återskapa destruktiva relationer med män, dvs. de har ett mönster av att umgås med och ha relationer med män där de själva far illa. Klara och Karl berättar:

Det är tjejer som har blivit fruktansvärt misshandlade sexuellt, på många olika sätt. /.../ Våra klienter har varit utsatta för sexuella övergrepp och incest och allt det här! Det är ju män som förgripit sig på dem rak igenom och sen som vuxna missbrukare så fortsätter det. (Klara)

De här kvinnorna har varit utsatta ifrån allt från torskar och hallickar till pappor som förgripit sig på dem. (Karl)

Personalen framställer männens roll i kvinnornas liv som mycket negativ. Genom att beskriva kvinnornas relationer med män som destruktiva och oftast även som sexuella gör personalen de intagna kvinnorna till helt oerfarna av relationer med sådana män som varit positiva eller bra för dem. Flera av de intervjuade lyfter också fram den misstro mot män som mäns övergrepp har skapat hos kvinnorna. Kristoffer berättar:

Ofta har de ju tappat allt förtroende för män, en man är liksom bara en som försöker utnyttja en totalt och misshandlar en.

Kristoffer ger ett exempel på hur flera i personalen beskriver kvinnornas svårigheter att träffa män och känna förtroende för dessa, vilket enligt personalen beror på att kvinnorna är sexuellt traumatiserade till följd av mäns övergrepp.

Jag tolkar personalens beskrivningar av kvinnorna som att de vill vara medvetna om deras behov och tillgodose dem på bästa sätt. Bilden de har och gör av de intagna kvinnorna är dock problematisk, eftersom de gör kön när de hävdar att det finns en skillnad mellan å ena sidan dessa kvinnor och å andra sidan människor som lever "vanliga" liv. När intervjupersonerna beskriver kvinnorna fokuserar de på det som varit problematiskt och svårt, medan de utelämnar det som kan ha varit bra och konstruktivt. Genom att de bara lyfter fram kvinnornas traumatiska uppväxt och destruktiva relationer till män osynliggör de möjligheten att kvinnorna kan ha haft barn på dagis, ett tryggt hem att bo i och ett arbete att gå till.

I dessa beskrivningar framställs kvinnorna i behandling som avvikande, inte bara gentemot män som missbrukar utan också i förhållande till andra kvinnor. Personalens åtskillnad mellan sig själva och kvinnorna är klassrelaterad. De iscensätter kvinnorna som vårdas på institutionen som underklass genom att beskriva dem som att de kommer från avvikande hemmiljöer och att de är sexuellt avvikande och traumatiserade (jfr Skeggs 2000, t.ex. s. 9, 161). Genom denna åtskillnad kommer kvinnorna i personalgruppen att indirekt göras till kvinnornas motsats, och de blir representanter för en medelklass. Här görs alltså kön i samspel med klass, varvid klass blir något som skiljer kvinnorna åt så att kön inte längre förenar dem.

I socialt arbete finns oundvikligen en skillnad mellan socialarbetaren och klienten, men på Tvångsvårdsinstitutionen förstärks denna skillnad och den upprätthålls genom personalens förståelse av kvinnorna. Jag menar som Mulinari (1996) att detta sätt att beskriva kvinnor som missbrukar eller är kriminella synliggör dem enligt en "skillnadens diskurs" (s. 208). Att göra en skillnad mellan kvin-

nor som vårdas respektive arbetar på institutionen är problematiskt. Psykoterapeuten Hanna Olsson (1987) beskriver hur den brutalitet som de prostituerade kvinnor hon intervjuar är utsatta för först blir synlig och tydlig för henne själv när hon börjar identifiera sig med de intervjuade kvinnorna. Skillnadens diskurs riskerar alltså att fungera som en distansering där kvinnorna ses som drabbade av ett särskilt förtryck. Personalen på Tvångsvårdsinstitutionen förstår kvinnornas erfarenheter som resultatet av att de haft relationer med dåliga män och de gör kvinnornas erfarenheter till individuella problem snarare än att förklara det med ett strukturellt förtryck som drabbar alla kvinnor (jfr Mulinari 1996, s. 205–212).

Bra män som utmanar

I detta avsnitt fördjupar jag analysen av männens roll på institutionen. Personalen på Tvångsvårdsinstitutionen menar, som jag visade ovan, att både kvinnor och män i personalgruppen är viktiga eftersom denna blandning bidrar till att visa upp en samhällelig normalitet. Samtidigt har kvinnorna och männen fler uppgifter än att bara visa en allmän bild av samhället.

Jag börjar med att analysera hur personalen konstruerar männen i personalgruppen och deras roll som bra män. Jag övergår sedan till att problematisera deras roll genom att visa att bilden av den ”goda mannen” kommer i konflikt men den ”normala mannen” som de också ska representera. Jag avslutar med att belysa hur männens tillbakadragna roll inte bara handlar om att skydda kvinnorna utan att den också handlar om att skydda männen.

Bra män

Jag visade ovan hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen beskriver kvinnorna som vårdas på institutionen som traumatiserade. Personalen integrerar denna bild i behandlingsideologin och utifrån sin föreställning om att kvinnorna genomgående utsatts för mäns övergrepp, gör de männens roll på institutionen särskilt central. De förutsätter att kvinnorna hyser stark misstro mot män och att de därför behöver träffa män som behandlar dem på ett annat sätt än vad män tidigare gjort. Katja och Klara anser båda att kvin-

norna behöver möta ”bra män”. Kristoffer förklarar att han ska ”visa en man som fungerar som en vanlig människa”. Karl säger att han ”tror egentligen att det viktigaste som de behöver få se är den här allmänna bilden av mannen”.

Den goda och allmänna mannen gör personalen i första hand till en man som inte är som de män som de antar att kvinnorna träffat tidigare:

En mansgestalt, en vuxen man som kan sätta gränser och vara tydlig och visa närhet utan att vara... Ja, utan att pilla på tjejerna, det de har varit utsatta för tidigare. (Karl)

Alla män är inte torskare som vill åt dem sexuellt och som tycker att kvinnor är skit och bara är till för en sak. För ofta tror de ju kanske att det är så. (Kristoffer)

Uppfattningen om att män behövs som motbild i socialt behandlingsarbete återkommer också i andra studier. Holmberg (2000) visar hur personalen som hon intervjuar menar att den goda mannen är en man som är trygg i sig själv och har en ”frisk” kvinnosyn (s. 44; se även Laanemets 2000, s. 74). På Tvångsvårdsinstitutionen konstruerar personalen i första hand denna man genom att beskriva hans motsats. Kristin pratar om att männen på institutionen ska visa hur vanliga och normala män är:

Att de är inga sådana som slår och utnyttjar och använder dem [kvinnorna]. Utan att man kan sitta ner och prata med dem, man kan umgås utan att det behöver vara något sexuellt, att det kan vara helt oladdat.

Kristin definierar den goda och normala mannen genom att i första hand relatera honom till vad han inte är. Han slår inte och han utnyttjar inte kvinnor. Han visar inte heller sexuellt intresse för kvinnorna. Behandlingspersonalen gör den goda mannen både i relation till mannen som slår och utnyttjar och i relation till kvinnorna som blivit slagna och utnyttjade, genom att både beskriva det

som de uppfattar som kvinnornas tidigare erfarenheter av män och att beskriva den dåliga mannen. Här gör de också männen i personalgruppen till kön och till goda män eftersom de ska visa kvinnorna hur bra män är.

När jag intervjuar Kristoffer och Karl frågar jag dem vad de gör för att vara motbilder till de män som kvinnorna antas ha träffat tidigare. Båda blir fundersamma och menar att de egentligen inte gör något särskilt, utan bara försöker vara sig själva. Att vara en bra man är alltså ingenting som Kristoffer eller Karl egentligen behöver definiera innebörden av i sitt arbete. De är bra män så länge de är sig själva och så länge de förhåller sig till vissa regler som reglerar hur de kan närma sig kvinnorna. För att visa att det finns bra män och att män kan vara ointresserade av att ha sexuella relationer med kvinnorna ska de undvika alla former av möten med kvinnorna som kan bli laddade eller som kan misstolkas. Kalle och Kristin är två av dem som säger att det är viktigt att männen undviker alla former av fysisk beröring samt fysisk närhet. Kalle menar att han och de av hans kollegor som är män måste vara försiktiga med kroppslig närhet till kvinnorna:

Allt kan ju vara kränkning för vissa flickor, bara en klapp på axeln kan ju vara en kränkning. Den här närheten kan vi inte vi alltid ge. Den kroppsliga närheten kan kvinnorna [i personalgruppen] ge lite mer. Vi [män] får ju vara väldigt försiktiga med att kramas eller något sådant.

Kvinnornas behov och känslor sätts i centrum. Kalle antar att kvinnorna uppfattar fysisk kontakt som obehaglig och att de har lätt för att misstolka fysisk närhet som kränkningar och sexuella inviter. På liknande sätt säger Katja i intervjun, att männen måste vara mer försiktiga än hon i fråga om kramar och att ta i kvinnorna. Båda betonar den kroppsliga närheten och lyfter fram den som särskilt laddad. Utifrån dessa resonemang involveras männen aldrig i kroppsvisitationer eller i urinprovtagning. Männen väcker inte heller kvinnorna på morgonen och de undviker att vistas ensamma med dem på deras rum eller i de delar av lokalerna som är avskilda från

de gemensamma utrymmena. Jag menar att personalen här utgår från och upprätthåller den norm som heterosexualliteten utgör. Eftersom den sexuella laddningen och det sexuella hotet alltid antas kunna uppstå mellan männen och de intagna kvinnorna men inte mellan kvinnorna, är det alltid det förstnämnda mötet som personalen uppfattar som potentiellt problematiskt och laddat. Genom att kontinuerligt undvika dessa möten visar personalen var sexuella laddningar kan förväntas uppstå, vilket alltid är mellan kön och inte inom.

Personalen har således tydliga föreställningar om vad kvinnor och män kan göra i mötet med kvinnorna som vårdas på institutionen. Genom bilden de gör av kvinnorna skapar de en arbetsordning som gör både kön och sexualitet.

Att inte kunna vara normal

När männen undviker alla fysiska möten med kvinnorna förstår jag det som att de ibland tvingas in i ett beteende där de inte alltid kan agera på ett sätt som de själva tycker är normalt. Kristoffer berättar i intervjun om hur han, i rädsla för att göra något som kan missförstås, kan stå handfallen inför en kvinna som gråter eftersom han inte vågar trösta henne. Kristoffer menar att han inte kan bete sig så som han spontant vill och som han tycker att han borde göra, nämligen att trösta kvinnan genom att hålla om henne:

Det var svårt första gången i de här situationerna när klienten är gråtande och rent förtvivlad och... Det kommer ju gärna in en kvinna och tröstar direkt utan problem... Läger armen om... Och jag står där och gör det inte...

Kristoffer kan inte trösta kvinnan eftersom han inte får röra henne fysiskt, istället får han vänta tills någon kvinna från personalgruppen kommer och kan trösta genom att hålla om, vilket han menar känns märkligt och konstigt. Exemplet kan tolkas som att männens förhållningssätt innehåller en dubbelhet i förhållande till att de vill visa "bra" relationer och "vanliga" män. Kristoffer kan inte alltid visa ett beteende som han skulle vilja och som skulle vara hans nor-

mala och vanliga sätt att agera. Att hålla om och trösta en kvinna som är ledsen är inte en omöjlighet för Kristoffer, men det blir en omöjlighet i Tvångsvårdsinstitutionens miljö. Kristoffer är man och kan därför inte på ett fysiskt sätt trösta kvinnorna på institutionen eftersom kvinnorna antas tolka all närhet till män som sexuell och hotfull. Han måste därför distansera sig och hålla avstånd. Här kommer den goda mannen i konflikt med den normala mannen. Miljön som ska vara "normal" blir inte det eftersom den inte är normal från början. Tvångsvården och behandlingspersonalens tanke om att kvinnorna har svåra övergrepp bakom sig ställer särskilda krav på männens försiktighet, något som tvingar dem att agera på ett sätt som de inte skulle ha gjort annars. Här gör personalen kön genom att kvinnorna tröstar medan männen inte gör det. Den man som Kristoffer tvingas visa på institutionen är en man som undviker all fysisk beröring och alla känslomässiga situationer där kvinnorna är i behov av tröst. Den man som personalen gör är därför en stereotyp man som inte kramar, inte tröstar och inte visar sådana känslor.

Män som skyddas

Jag har redan visat hur männen undanhåller sig från alla situationer där kvinnorna kan känna sig kränkta, men det visar sig i intervjuerna att de inte bara gör detta för att skydda kvinnorna från det obehag som de antar att de kan uppleva i relation till män, utan det handlar också om att skydda männen i personalgruppen från kvinnornas inviter eller sexuella anklagelser. Kalle berättar:

Det har hänt vid något enstaka tillfälle att personal, eller att manlig personal, har blivit anklagad av tjejrna, eller av specifika tjejer, för att ha gjort någonting. Så det är både för oss själva och för tjejrna som vi har vissa begränsningar.

Kalle säger att kvinnorna är både gränslösa och manipulativa. Att männen håller sig på avstånd från vissa inslag i behandlingen och viss närhet i relation till kvinnorna är därför ett sätt att skydda dem från kvinnorna. Det är männen som måste se till att gränserna sätts,

för det är inte säkert att kvinnorna gör det, menar Kalle. Kristoffer pratar på ett liknande sätt om kvinnorna:

Nu har jag inte upplevt det här själv men jag vet att innan har det funnits tjejer som har varit prostituerade och som har försökt att visa upp sig för männen. Alltså typ klä sig urringat och sitta... Nästan lägga handen på låret...

Kvinnorna blir ett hot som också männen måste skyddas från. De måste skyddas från risken att oskyldigt anklagas för sexuella trakasserier eller sexuella övergrepp. Flera av intervjupersonerna beskriver kvinnorna som manipulativa och opålitliga. Karl säger att ”det är ju inte bara så att männen utnyttjar dem, utan våra tjejer utnyttjar dem också”. Denna bild luckrar Kristoffer sedan själv upp i intervjun:

Jag hade faktiskt förutfattade meningar om att det här skulle vara lätt som fan att åka dit då för att ... Ja, om de blir arg på en så skulle de direkt kunna hitta på saker som gjorde det jobbigt för en ... Men jag tror att det har mycket att göra med hur man är som människa.

Kristoffer är alltså inte nödvändigtvis särskilt utsatt för att han är man, utan risken för kvinnornas anklagelser beror på vem han är och vad han gör. I arbetsordningen skyddas dock männen, men inte kvinnorna. Medan männen måste hålla sig på avstånd från kvinnorna får kvinnorna i personalgruppen kroppsvisitera kvinnorna, övervaka dem, ta i deras kroppar och väcka dem på morgonen. Kvinnornas manipulationer och hotet om deras falska anklagelser förstår således personalen bara som en fara för männen och inte för kvinnorna i personalgruppen.

Att kvinnor som missbrukar uppfattas som manipulativa och farliga samtidigt som de också är hjälplösa offer har även visats av Thörn (2004) som menar att dubbelheten är ett sätt att både se kvinnornas hjälpbehov samtidigt som det också ger dem eget ansvar (s. 139–140). På Tvångsvårdsinstitutionen införlivas den dubbla bilden av kvinnorna i arbetsordningen. Personalen pratar om

kvinnornas behov av att möta bra män, något som gör att män måste hålla sig på fysiskt avstånd från dem. Men arbetsordningen handlar också om att männen kan drabbas av falska anklagelser om övergrepp och kränkningar (jfr Holmberg 2000, s. 44). Risken för anklagelser länkas till kön och personalen förstår dem bara som en möjlighet eller som problematiska om de drabbar män; kvinnorna i personalen antas vara skyddade från detta hot och därför kan utföra alla de arbetsmoment som män inte kan. Här utgår personalen från en heteronormativ könsmaktsordning som innebär att sexuella övergrepp och kränkningar sker mellan kvinnor och män och inte mellan kvinnor och kvinnor. Detta gör, som jag tolkar det, att kvinnorna i personalen inte riskerar att oskyldigt anklagas för övergrepp eller kränkningar. Om de ändå skulle anklagas för något sådant skulle dessa anklagelser – utifrån en heterosexuell norm – falla på sin egen orimlighet eftersom en kvinna inte kan kränka en annan kvinna sexuellt. Medan kvinnorna alltid är skyddade från risken om falska anklagelser är männen alltid i riskzonen.

Kvinnors förtroliga närhet

Nu övergår jag till att fördjupa mig i kvinnornas roll på Tvångsvårdsinstitutionen och hur den som har sin grund i föreställningen om kvinnors närhet. Jag börjar med att undersöka hur kvinnorna i personalgruppen har en särskild roll i behandlingsarbetet och hur denna roll bygger på en förståelse av kvinnors likhet och kvinnors och mäns olikhet. Jag avslutar med att visa hur männen i personalgruppen görs till särskilt bra män när de bryter mot könsdiskursen på institutionen.

Kvinnor som väninnor

En del av motivationsarbetet på Tvångsvårdsinstitutionen innebär att personalen successivt ska vinna kvinnornas förtroende och tillit, så att de kan motivera kvinnorna till behandling under frivilligare former. Klara anser att det viktiga i motivationsarbetet är att förmå bygga det hon kallar "tillitsbroar" som skapar möjlighet till samtal och påverkan. Personalen antar att eftersom kvinnorna utsatts för mäns övergrepp känner de större förtroende för andra

kvinnor. Både Katrina och Klara ger uttryck för att kvinnorna hellre söker sig till kvinnorna i personalgruppen. ”Jag vet att de oftare väljer en kvinna att samtala med”, säger Maria. Personalen ger genomgående uttryck för att det är lättare för dem än för männen att göra det. Kurt nämner exempelvis kvinnors förmåga att skapa relationer och möta varandra som ”genuint” kvinnligt:

Det finns ett sådant perspektiv som säger att kvinnor har en naturligare möjlighet att närma sig varandra.

Karl och Kristoffer uppfattar kvinnorna som lika eftersom de är kvinnor. De antar att kvinnorna kan närma sig varandra, förstå varandra och skapa relationer. Det blir därför också kvinnorna i personalgruppen som får ansvaret för att vinna kvinnornas förtroende och bygga dessa relationer. Trots att personalen genomgående förutsätter att kvinnorna som vårdas på institutionen har levt helt andra och mycket mer dramatiska liv än vad personalen själva har gjort, förutsätts ändå att kvinnorna i behandlingspersonalen kan identifiera sig med och förstå dem enbart för att de är kvinnor. De osynliggör därmed de olikheter som kan finnas mellan dem.

När jag i intervjun frågar Kristoffer om det inte också kan vara svårt för kvinnorna att känna gemenskap och likhet med kvinnorna som vårdas på institutionen, ställer han sig mycket frågande inför tanken att kvinnorna inte skulle kunna mötas och frågar mig: ”Varför skulle de inte kunna göra det?” Att Kristoffer precis som flera av sina kollegor beskriver de båda grupperna av kvinnor som att de har milsvida skillnader i erfarenheter och liv är inget som han ser som ett hinder för att de ska kunna känna gemenskap. Av de jag intervjuat är det bara Klara som reflekterar över att en del kvinnorna i personalgruppen kan ha svårt att hantera det liv som de intagna kvinnorna har levt. Hon menar att det finns en identifikation mellan kvinnorna som också kan vara svår och att det kan väcka starka känslor hos kvinnor att höra om andra kvinnors prostitution, sexualitet eller att de har ”lämnat” ifrån sig sina barn.

I dessa resonemang gör personalen kvinnornas misstro till en fråga om kön och traumatiska erfarenheter. Jag menar att kvinnor-

nas bristande tillit till människor de möter naturligtvis kan handla om att de blivit svikna och utnyttjade. På Tvångsvårdsinstitutionen bör dock deras misstro också relateras till att kvinnorna befinner sig i en situation där de vårdas mot sin vilja, är inlåsta och har blivit fråntagna kontrollen över sina egna liv. Men personalen pratar lite om detta och gör istället kön genom att lyfta fram kvinnornas misstro som en fråga om kön, och att den går att lösa genom kvinnors förmåga till närhet och gemenskap.

Medan personalen ser relationen mellan kvinnorna som oproblematiserbar anser de att relationen mellan männen och kvinnorna är desto svårare. Kristoffer säger i intervjun att han inte kan förstå kvinnorna eftersom "jag är ju trots allt inte kvinna hur jag än gör". Genom att förstå kön som en olikhet menar Kristoffer att han, eftersom han är man, aldrig kan förstå kvinnorna helt och hållet. Karl resonerar på ett liknande sätt och framhåller att "det finns någonting gemensamt där som vi killar kanske inte kan förstå".

Karl har uppfattningen att det som kvinnorna har gemensamt är "det här med att vara kvinna". Han säger också att det är svårt för honom att möta kvinnorna i det som har med missbruket och sexuella övergrepp att göra. Både Karls och Kristoffers resonemang ger exempel på hur kön i dessa resonemang görs genom att de förutsätter att kvinnorna i personalgruppen kan förstå kvinnornas utsatthet och upplevelser på ett sätt som de som män inte kan. Män och kvinnor kan inte närma sig och förstå varandra på samma sätt eftersom de förutsätts vara olika.

Här gör personalen kön genom att förstå kvinnor som att de är lika, något som leder till att de utesluter att kvinnor och män kan närma sig och förstå varandra. Kolfjord (1997) menar att när kön blir ett inslag i socialt arbete resulterar det inte sällan i en essentialistisk förståelse av könen där de kommer att tolkas som olika och komplementära. Det är denna typ av förståelse av kön som behandlingspersonalen på Tvångsvårdsinstitutionen har när de pratar om kvinnornas förmåga att etablera relationer. De antar att likhet finns inom kön och inte mellan. Genom detta synsätt begränsar de också sin syn på männens möjligheter att arbeta som professionella behandlare. Personalen ser deras kön som ett hinder att vinna kvin-

nornas förtroende och ha behandlingssamtal med dem. Det är otänkbart för personalen att det skulle kunna vara svårt för en kvinna att ta del av andra kvinnors berättelser om övergrepp, utsatthet och våld. Därför får kvinnorna på institutionen i första hand ha dessa samtal och männen behöver inte höra vad andra män kan göra mot kvinnor.

Närhet oberoende av kön

När jag ber personalen ge exempel på hur relationerna ser ut på institutionen visar det sig att det trots allt händer att männen vinner kvinnornas förtroende. Katarina säger att ibland så är det faktiskt männen som etablerar de bästa relationerna med kvinnorna:

Män här har ju ibland jättebra relationer med klienterna och det är ju ofta, eller ofta men det händer, att vi kvinnor liksom är pest och pina, de vill inte gå i närheten av oss och då de funkar bättre med männen.

Det är alltså inte bara i förhållande till män utan även i relation till andra kvinnor som kvinnorna som vårdas på institutionen är misstänksamma och avvaktande. Karin reflekterar i intervjun över att flera av hennes kollegor som är män ofta förmår att möta kvinnorna och vinna deras förtroende, något som alltså också talar emot att kvinnorna som vårdas på institutionen misstror alla män. För att göra avvikelsen från detta grundantagande begriplig tänker Karin under intervjun efter och konstaterar sedan att männen i personalgruppen är unika och speciella. Männen som arbetar på Tvångsvårdsinstitutionen är helt enkelt inte som andra män. Jag frågar Karin om män och kvinnor har samma roll i förhållande till kvinnorna som vårdas på institutionen och att prata om övergrepp och utsatthet:

Alltså som jag har upplevt det här, när Konrad och jag jobbade så var det samma. De [männen] är duktiga på det, de är så färdiga som män så det är inget som stör dem.

Karin anser inte att kvinnors förmåga till närhet är unik eller speciell på det sätt som hennes kollegor gör, utan menar att också männen kan närma sig kvinnorna som behandlas på institutionen. Karin säger att män som är ”färdiga som män” kan möta kvinnor precis på samma sätt som när kvinnor möter varandra. En man är alltså inte nödvändigtvis på ett sätt utan kan också bli och förändras. De män som Karin kallar ”färdiga” är män som kan möta kvinnor utan att hindras av sitt kön. Klara och Kristin säger på liknande sätt, att männen på institutionen har en bra kvinnsyn och är unika. Istället för att omtolka föreställningen om kön när männen bryter mot föreställningen om att män inte kan lyssna på, förstå och vinna kvinnornas förtroende, görs männen istället speciella. Holmberg (2000) har visat hur personalen på kvinnoinstitutioner uppfattar männen som jämställda och att de har en bra kvinnsyn (s. 44). Jag menar att genom dessa resonemang görs kön eftersom föreställningen om könsolikhet upprätthålls. Här gör också personalen jämställdhetsproblem och könsmaktsordning till något frånvarande i personalgruppen eller i personalens egna liv eftersom männen görs till ”bra män” med en särskilt bra kvinnsyn.

Slutsatser

Jag har i denna del belyst hur kön görs på Tvångsvårdsinstitutionen genom att göras till ett centralt inslag i dess behandlingsideologi. Institutionen bedriver motivationsarbete där syftet är att visa upp det som personalen beskriver som ”det normala”. Trots att personalen pekar på att det är svårt att definiera ”det normala”, menar de att personalgruppens kvinnor och män är en viktig del i detta arbete. De gör kön genom att uppfatta kvinnor och män i personalen som en central del av den normalitet som de ska visa upp på institutionen.

Även miljön på institutionen blir en del av det normala som personalen visar upp. Här framträder hemligheten som ett centralt inslag men också passiviteten. Personalen förväntar sig att kvinnorna behöver en lugn miljö som ger utrymme för eftertanke och reflektion, vilket jag menar tillsammans med hemligheten konar miljön och placerar kvinnorna i en tillvaro som är feminint könskodad.

Jag har visat att det finns ett samband mellan personalens före-

ställningar om kvinnorna som vårdas på institutionen och behandlingsideologin. Behandlingspersonalen gör kön genom att ge en bild av kvinnorna som traumatiserade på grund av en svår uppväxt där särskilt mäns övergrepp har spelat en stor roll. Utifrån denna bild formar de sedan behandlingsarbetet och intar olika roller som kvinnor och som män. Synen på kvinnorna gör att männen har en särskild roll i behandlingsarbetet. De ska vara bra män och därmed motbilder till de män som personalen antar att kvinnorna har mött tidigare. Detta är dem genom att undvika alla situationer som de menar kan länkas till eller förstås som sexuella. Här görs kön i samspel med sexualitet. Personalen organiserar arbetet genom heteronormativa föreställningar om var sexuella laddningar kan förväntas uppstå. De tolkar männens relation till kvinnorna som sexuellt laddade medan kvinnornas relation till varandra alltid är sexuellt oladdade. Genom att förstå sexualitet som något som finns och uppstår mellan kvinnor och män och genom att kontinuerligt visa att dessa laddningar kan uppstå just här, gör de sexualitet. Genom sina resonemang gör de kön och de osynliggör den kränkning och den misstro som tvångsvårdssituationen kan skapa när kvinnorna vårdas mot sin vilja genom att tolka deras misstro i termer av trauma och kön.

Kvinnorna i personalgruppen har en särskild roll. Den handlar om att vinna de intagna kvinnornas förtroende och tillit så att dessa successivt kan motiveras att acceptera vård under frivilligare former. Här gör personalen kön genom att förstå likhet som något som finns mellan kvinnor och kvinnor, och inte mellan kvinnor och män. De förväntar sig och antar att kvinnorna ska kunna skapa relationer med varandra för att de är kvinnor. Kvinnorna i personalgruppen ska också ta hand om alla de uppgifter som männen inte kan göra när de ska visa att de är bra män, vilket innebär att kvinnorna tar hand om arbetsuppgifter som kräver fysisk närhet med kvinnorna som vårdas på institutionen. Medan personalen uppfattar relationen mellan kvinnorna som oladdad och oproblematiser de relationen mellan männen och kvinnorna i behandling som laddad och svår. När männen i personalgruppen trots allt närmar sig kvinnorna och vinner deras förtroende tolkar personalen detta som att männen är unika som män.

När personalen gör bilden av missbrukande kvinnor drar de en särskild skiljelinje mellan kvinnor som vårdas respektive arbetar på institutionen. Jag menar att de iscensätter kvinnorna som vårdas på institutionen som avvikare genom att beskriva dem som traumatiserade, sexuella, hotfulla och manipulerande. Genom att konstruera kvinnorna som avvikare gör personalen sig själva normala. Bilden personalen gör av kvinnorna som vårdas på institutionen går att förstå i termer av klass och jag uppfattar att kvinnorna framställs som underklass. Jag vill här betona att Skeggs (2000) klassdefinitioner inte är helt överförbara till en svensk kontext. Jag tolkar inte svensk arbetarklass som patologiserad och stigmatiserad på det sätt som Skeggs beskriver den brittiska arbetarklass hon teoretiserar kring. De ideal av skötsamhet och renlighet som Skeggs menar att kvinnorna i hennes studie måste leva upp till, ser jag som en integrerad del av det som definieras som arbetarklass i Sverige. När personalen pratar om kvinnorna som vårdas på institutionen som oerfarna av vardagsliv, som sexuellt traumatiserade och som sexuellt hotfulla och manipulativa menar jag därför att de i en svensk kontext snarare förstår dem som underklass än arbetarklass.

När personalen införlivar kön i sin behandlingsideologi gör de alltså kön genom att förstå kvinnor och män och använda dem som komplementära. Deras föreställningar om vad kvinnorna respektive männen kan och inte kan göra skapar också en könsarbetsdelning där kvinnorna får en stor arbetsbörda och där männen utesluts från det terapeutiska arbete som de är kvalificerade att göra. I slutändan innebär detta att det är kvinnorna som får utveckla de flesta terapeutiska relationerna och männen slipper att höra vad andra män kan göra mot kvinnor.

Miljöterapi på Behandlingshemmet

Behandlingshemmet bedriver frivillig missbrukarvård enligt en miljöterapeutisk modell. Miljöterapi är ett sedan 1970-talet etablerat begrepp både inom psykiatri och inom missbrukarvården. Obligatoriska inslag är gruppterapier som varvas med andra aktiviteter som städning, fysisk träning och skapande verksamheter. Fri-

villighet, gemenskap, ansvar, solidaritet och medbestämmande är värderingar som är grundläggande utgångspunkter i modellen och i behandlingen (Fridell 1996; Hagqvist & Widinghoff 2000). Allt detta återfinns på Behandlingshemmet men kärnan i behandlingen kan sägas vara de olika samtalsterapierna som bedrivs i större och mindre grupper. Det finns tre mindre samtals- och terapigrupper som arbetar parallellt tre gånger i veckan. Dessa leds av två grupp-terapeuter och 5–6 intagna behandlas samtidigt. Var och en som deltar i behandlingen är fast medlem i någon av de mindre terapi-grupperna under hela sin behandling. Två gånger i veckan bedrivs terapin i storgrupp och då deltar all behandlingspersonal och alla männen. Dessa terapigrupper är könsblandade vilket innebär att när kvinnor behandlas på institutionen så deltar även de. Parallellt med dessa grupper finns könsseparerade grupper som träffas en gång i veckan.

Behandlingshemmet tar emot både män och kvinnor men få kvinnor tas emot på institutionen. När jag gör mina observationer finns inga kvinnor i behandling. Den begränsade andelen kvinnor innebär att institutionen i praktiken bedriver missbruksbehandling av män och i denna del kommer jag i huvudsak att belysa den som sådan. Här lyfter jag särskilt fram det gruppterapeutiska arbetet, dels för att detta är centralt i behandlingen och dels för att det utifrån den psykodynamiska teoribildning som det utgår från är särskilt könat och könande. Den psykodynamiska teorin ligger också till grund för de större terapigrupperna men här får den inte samma tydliga genomslagskraft som i de mindre grupperna. Jag lyfter också fram de könsseparerade arbetsgrupperna och de könsideologier som styr detta arbetssätt. Jag börjar med en allmän beskrivning av behandlingsmiljön på institutionen och hur jag tolkar den som könad innan jag övergår till att diskutera gruppterapin och den psykodynamiska teorin. Jag avslutar denna del med att belysa utgångspunkterna i de könsseparerade grupperna.

En aktiv miljö

När jag gör mina observationer på Behandlingshemmet slås jag ofta av den ständiga aktiviteten. Vardagarna styrs mellan kl. 08.00

och 16.30 av aktiviteter som är inplanerade i ett veckoschema. Så gott som all tid upptas av någon form av sysselsättning. Samtalsterapin varvas med andra aktiviteter som bollsporter, städning av lokalerna, skötsel av fastigheten och avslappning. Det finns också så kallad skapande verksamhet som innebär att männen får möjlighet att rita, måla eller arbeta med lera. De olika aktiviteterna avlöser varandra och männen slussas mellan de olika rummen och till och från stan där de olika träningsaktiviteterna sker. Kvällar och helger är fritid, men även om det då inte finns något schema planeras ändå den lediga tiden ofta gemensamt.

Den oavbrutna aktiviteten visar sig vara en form av behandlingsinslag. När Maria visar mig runt en av mina första dagar på institutionen berättar hon att aktivitet är viktigt eftersom när männen håller sig sysselsatta skingras deras tankar och suget efter droger. Männen uppmuntras därför också att göra det till en vana att hålla sig sysselsatta och att skaffa sig fritidsintressen som de kan fortsätta med efter behandlingen.

Jag har tidigare visat hur sysslolöshet är ett behandlingsinslag på Tvångsvårdsinstitutionen. Där är tanken att kvinnorna behöver tid för eftertanke och bearbetning. På Behandlingshemmet är alltså idén den motsatta: här är aktiviteterna ett sätt för männen att hålla sig ifrån droger och aktiviteterna blir också ett sätt att skola in männen i det drogfria livet. Precis som i Svenssons (2003) studie av männen på ett LVM-hem aktiveras därmed männen på Behandlingshemmet på ett sätt som gör att livet på institutionen påminner om ett arbete. Aktiviteterna på institutionen blir ett sätt att skapa en vardag som är uppdelad mellan arbete och fritid och där konstant sysselsättning ses som ett centralt moment för att nå drogfrihet. Personalen på Behandlingshemmet pratar sällan i termer av det normala men de schemalagda dagarna och fritidsaktiviteterna blir övningar inför ett kommande vardagsliv. Jag menar att den ständiga aktiviteten på Behandlingshemmet könar behandlingen genom att skapa en arbetslik tillvaro. Arbete och aktivitet är maskulint kodade och männen görs och förbereds genom dessa för en fortsatt tillvaro med arbete och sysselsättning.

Den heterosexuella familjen som grundbult

Temat i detta avsnitt är hur kön, makt och sexualitet aktualiseras när familjen är den centrala utgångspunkten för terapin på Behandlingshemmet. Jag börjar med att undersöka hur personalen resonerar om terapin som en symbol för familjen innan jag övergår till att visa hur kön, makt och sexualitet vävs in i det terapeutiska arbete som personalen beskriver.

Personalen jämför kontinuerligt gruppterapin i de mindre terapigrupperna med familjen och de beskriver sina egna roller som grupptherapeuter som att de agerar som "föräldrar" eller som "gifta par". Märten beskriver arbetet i de terapeutiska grupperna:

När vi arbetar i grupp så arbetar vi ju efter den modellen: familjen, manligt och kvinnligt, far och mor.

Det terapeutiska arbetet i de mindre terapigrupperna baserar behandlingspersonalen på den psykodynamiska teoribildningen och det är denna som aktualiserar familjen, Monica förklarar:

Grunden för terapigrupperna är att det ska vara en man och en kvinna. Mycket för att vi som jobbar här har en psykodynamisk grundsyn. Som med objektrelationsteorin, att man har en mamma och en pappa och man relaterar olika.

Objektrelationsteorin som Monica refererar till är en utveckling inom den psykodynamiska teoribildningen som riktar intresset mot betydelsen av barnets tidiga relationer och dess möjlighet att relatera till nära moders- och fadersgestalter (Lindén 2002). Teorin lyfter fram de tidiga relationernas betydelse för barnets utveckling och välmående och syftet på Behandlingshemmet är att genom terapin återskapa en normal familj där männens ges möjlighet att ha relationer med en mamma och en pappa. Behandlingspersonalen lägger stor vikt vid barndomsupplevelser och könade familjerelationer och särskilt barnets relation till mamma och pappa. Utgångspunkten i behandlingen är att männen som behandlas på institutionen har haft problematiska uppväxtförhållanden och att de

inte bearbetat dessa, något som Marika ger tydligt uttryck för när hon säger att ”de människor som kommer hit, de har haft en sådan avsaknad av värme och kärlek!”

Att rekonstruera och bearbeta barndomen och dess relationer genom att återskapa familjen och föräldraparet blir ett sätt att arbeta med missbruksproblematiken. Här gör behandlingspersonalen kön särskilt viktigt utifrån sin psykodynamiska förståelse av männens problem, Markus ger ett tydligt exempel på detta:

Om en person har en urtaskig relation till sin pappa, då är målsättningen att gå tillbaka så att han hittar vad han hade i den relationen. Då visar jag, som man och som pappa, att man kan göra på ett annat sätt, på ett bra sätt. Så han kan förlika sig med sin far och göra upp med honom.

Markus fixerar kvinnors och mäns terapeutiska roll i förhållande till kön genom att hävda att det som hänt i relation till en man ska lösas i relationen till en man. I intervjun säger han att det är svårt eller t.o.m. omöjligt att lösa i relation till en kvinna. Markus resone-mang visar hur han och flera av hans kollegor gör kön viktigt i mötet med männen som behandlas på institutionen. Får männen inte möta ”rätt” kön i förhållande till den problematik de har försvåras bearbetningen och behandlingen av problemet.

Flera av de intervjuade lyfter fram den psykodynamiska teori-bildningen som den centrala utgångspunkten för det terapeutiska arbetet på Behandlingshemmet, men flera påpekar också att de arbetar allt mindre efter den idag. Den fungerar som en grundläggande modell för hur arbetet organiseras men har inte längre så stort utrymme i den faktiska terapin. Den psykodynamiska terapin kräver långa behandlingstider och både Markus och Monica säger att socialtjänsten, som bekostar männens behandlingstid, beviljar kortare och kortare tid för behandling. Detta har gjort att terapin i de mindre grupperna inte längre kan göra den formen av mer djupgående analys som den psykodynamiska teorin förespråkar. Alla intervjupersoner knyter inte heller de roller som de menar att kvinnor och män får i terapin lika starkt till moders- och faders-

gestalter, och jag tolkar detta som ett resultat av att denna terapiform delvis har luckrats upp och förändrats. Terapin har blivit mer "här-och-nu"-fokuserad enligt Mona och då tonas betydelsen ner av tydliga föräldragestalter.

Trots förändringen finns den psykodynamiska teorin kvar som utgångspunkt för hur intervjupersonerna resonerar om terapin och den utgör en stark grund för hur de väljer att organisera arbetet. Även om alla inte knyter sina roller som terapeuter till entydiga föräldrarepresentationer så pratar alla om dem. Personalen förklarar alltid sin terapeutiska roll i förhållande till kön och till familjen, vilket är ett tecken på att terapiformen lever kvar även om utövan- det av den har förändrats. När jag frågar Mona om hon alltid representerar en mamma i terapin svarar hon att hon kan inta olika roller, men att alla rollerna är bundna till familjen och till hennes kön:

Man kan också bli syster, det är inte alltid enkelt det heller. Nu har vi ju inte så mycket äldre män men när vi har det så att vara ung kvinna är inte så enkelt, där spelar åldern roll och att du är kvinna, där kanske du rent av blir dottern. (Mona)

Trots att Mona visar på möjligheten att terapisituationen kan inkludera andra relationer än de till mamma och pappa, knyter hon de symboliska relationerna till kön. I tanken om att återskapa familjen görs behandlingspersonalen till symboliska könsrepresentanter: i första hand för föräldrar, i andra hand för andra könsbundna relationer som systrar, bröder, döttrar och söner. Familjen och kön görs alltså till centrala inslag i terapin

De teoretiska utgångspunkterna på terapin på Behandlingshemmet reproducerar den heterosexuella familjen som norm och osynliggör andra familjeformer vilka kommer att framstå som problematiska i behandlingen. Teorin utgår från kärnfamiljen och i personalens resonemang framhävs den heterosexuella familjens grundläggande betydelse för barnets och individens utveckling. Både kön och sexualitet är därför centrala inslag i behandlingsideologin. Butler (1990, 1993) diskuterar inte den heterosexuella familjens be-

tydelse när kön görs, men i behandlingsarbetet på Behandlingshemmet blir det tydligt att den heterosexuella familjen är central när kön görs. Personalen framställer i sina resonemang familjen som att den måste bestå av en mor och en far. Om någon av dessa föräldragestalter på ett eller annat sätt saknas, antingen genom att vara fysiskt eller psykiskt "frånvarande", får familjen en annan och mer problematisk innebörd. Personalen förutsätter att förändringen i familjekonstellation påverkar barnets utveckling negativt och skapar problem.

Kön som kompletterar

I intervjuerna kan personalen vid Behandlingshemmet inte alltid förklara varför det är så viktigt att det är både män och kvinnor i terapin. En konkret sak som de pratar om är att männen har en roll som fadersauktoriteter medan kvinnorna har en uppgift att som symboliska mödrar vara varma och kärleksfulla. Maja berättar:

Vi får stå för lite olika saker, alltså mamman och pappan, ursprunget har vi ju tänkt /.../ Från en gång i starten så tror jag att det har funnits med att pappan han står för ramar och regler och auktoriteten, och mamman får stå för värme och närhet.

Marika beskriver på ett liknande sätt hur männen i första hand ska vara gränssättare i sin roll som pappor. Hon anser att kvinnor kan ge värme och kärlek på ett sätt som männen inte riktigt kan:

Jag tror i och för sig att både män och kvinnor kan ge, men jag tror att kvinnor ger det på ett annat vis, faktiskt! Och jag tror att det är en förutsättning att få det här mjuka för att de ska kunna förändras. Jag tänker mycket på det här moderliga, att det är viktigt, sen kan pappa vara lika viktig, men på ett annat sätt.

I dessa resonemang gör Maja och Mona kvinnor och män komplementära, tillsammans bildar de en helhet. Om den ena eller andra saknas blir helheten inte hel utan halv (jfr Kolfjord 1997). Terapirummets familjerepresentationer bygger på en traditionell och heterosexuell familjebildning där män och kvinnor antas stå för och

vara två kompletterande olikheter. Resonemang utesluter andra former av familjebildningar än de heterosexuella. Om inte mamma finns som givare av värme och kärlek och pappan som auktoritet och gränssättare påverkas barnet negativt. Resonemangen är tydligt knutna till kön. Ett barn kan inte få värme och kärlek från vem som helst, utan måste få rätt saker av båda könen och helst av rätt kön. Detta gör kön till en del av något som kan förstås som tanken om en normalutveckling.

När jag vid ett tillfälle får möjlighet att sitta med och följa Märta och Mattias när de leder en grupp på fem eller sex män får jag se hur de glider in i dessa föräldraroller. Det är temadag och de vanliga basgrupperna är upplösta och istället jobbar männen och personalen i blandade grupper. När det är dags att börja är Märta på plats men Mattias är sen. Märta väntar en stund men börjar sedan genom att skriva dagens tema på tavlan: "Frivillighet, Droger och Ansvar".

"Vår behandling är frivillig, vad betyder det?" frågar hon gruppen.

Männen är tysta men efter ett tag nappar Aron på hennes fråga, som gärna vill diskutera och kanske också gärna vill provocera. Han tar till orda med en lite snusförnuftig ton:

"Det hela handlar om frivillighet under tvång skulle jag vilja säga, och det är därför inte alls frivilligt. Socialtjänsten pressar på, om jag inte skulle vara tvungen utan hade ett val skulle jag inte vara här!"

Märta nickar lite instämmande medan Aron pratar och hon säger att hon förstår vad han menar. Nu kommer Mattias och Arvid insmygande i rummet och Märta informerar Mattias:

"Vi har redan börjat lite", och pekar mot tavlan där dagens teman står. "Vi har börjat prata om vad frivillighet är".

Mattias nickar medan han och Arvid tar var sin plats. Arvid försvinner bland de andra männen som viskande undrar var han varit me-

dan Mattias sätter sig tillbakalutad och avslappnad på en stol jämte Märta. Det blir sorl och rörelse i gruppen och när alla kommit till ro tar Aron ett djupt andetag, vänder sig mot Mattias och säger samma sak som han precis hade gjort, med samma tonfall och själv-säkerhet. Mattias ger honom dock inte samma respons som Märta. Mattias tycks lyssna till en början men efter hand visar han allt mer att han inte lyssnar genom att titta bort och titta i taket. Han ger ingen nickande bekräftelse, inget medhållande hummande utan han låter Aron prata på, och efter ett tag avbryter han:

”Jag tycker du har fel! Du väljer själv att vara här, du kan gå härifrån när du vill, du kan välja en annan behandling. Ingen tvingar dig att vara här”.

Aron reagerar på mothugget men inte mer än att han fortsätter att argumentera på samma sätt som förut. Han upprepar sina argument och fortsätter att rikta sig mot Mattias. Märta som tidigare gett honom respons och visat en viss förståelse vänder han sig inte mot. Det är som om hon inte finns i rummet längre – inte bara för att Aron inte vänder sig mot henne eller för att Mattias inte för någon dialog med henne, utan också för att hon själv inte längre deltar. Hon nickar inte instämmande, hon bryter inte in i samtalet. Hon sitter passivt och lyssnar på dialogen mellan Aron och Mattias.

När Märta och Mattias leder gruppen under temadagen intar de just de roller som personalen pratar om i intervjuerna. Det blir tydligt hur de gör kön genom att glida in i roller som passiv, aktiv, bekräftande och auktoritär. Mattias antar rollen som auktoritet och Märta ger honom den genom att träda tillbaka och inta en mer passiv roll. Detta gör Mattias till auktoriteten och han blir den som Aron vänder sig mot och vars bekräftelse han vill ha. Situationen gör och upprätthåller en könsrelation mellan Märta och Mattias. Personalen pratar utifrån teorin om betydelsen av män och kvinnor och deras roller som komplementära i terapin, men de pratar inte om den maktdimension som denna konstellation också rymmer. Här blir det dock tydligt att den psykodynamiska teori-bildningen som för fram familjen som central, implicerar både kön

och heterosexualitet men också en maktskillnad mellan könen.

När kön inte är rätt kön

Nu övergår jag till att belysa hur behandlingspersonalen resonerar kring vad det betyder när de leder de terapeutiska grupperna på andra sätt än genom att ha en kvinna och en man som gruppterapeuter.

Under mina observationer frångår personalen kontinuerligt arbetssättet att en kvinna och en man tillsammans leder de mindre terapigrupperna, trots att de genomgående lyfter fram det som nödvändigt i intervjuerna. Andelen män i personalgruppen är så låg att det inte finns en man till varje grupp och därför händer det till och från att två kvinnor istället arbetar tillsammans eller att en kvinna arbetar själv. Under mina observationer diskuterar inte personalen betydelsen eller konsekvenserna av att en kvinna leder en av grupperna själv eller att de i perioder arbetar två kvinnor tillsammans som gruppleddare.⁵ Variationerna i arbetssätten passerar således obemärkt och ouppmärksammat förbi.

Jag frågar i intervjuerna med Maja och Markus om det faktum att det inte alltid finns en man och en kvinna som leder terapigrupperna. Båda har svårt att svara på vad detta egentligen har för betydelse och vad det eventuellt kan få för konsekvenser, men de vidhåller att det inte är ett bra arbetssätt. Mona säger att hon när hon har arbetat ensam tvingas hantera alla de roller som ingår i en kärnfamilj, vilket hon beskriver som att vara en "ensamstående mamma". Hon har även lett en av de mindre terapigrupperna tillsammans med en annan kvinna, men säger i intervjun att även om hon tyckte att det fungerade väldigt bra så "missade" männen som deltog i den gruppen något viktigt, men hon kan inte konkretisera vad. Maja är inne på samma linje:

---

⁵ Eftersom männen i personalgruppen är få och då de i första hand fördelas så att varje grupp leds av en man och en kvinna blir det inte aktuellt att två män leder en terapigrupp.

Med två kvinnor blir det bra, vi har ju haft det här i olika perioder. Det har gått bra men jag tror att de grupperna har missat det manliga, de har blivit utan en viss del. En del har klarat sig jättebra utan det, men det hade varit bättre om de hade fått det manliga med.

Behandlingspersonalen kämpar i intervjuerna både för att försvara sin behandlingsteoretiska utgångspunkt och den heterosexuella familjens nödvändighet. De upprätthåller föreställningen om att kvinnor och män kompletterar varandra och utgör en helhet. Genom variationerna i arbetssätt menar jag att behandlingspersonalen gör kön på ett sätt som är mer varierat och mindre knutet till heterosexualitet och könsstereotyper än vad deras behandlingsideologiska utgångspunkt föreskriver. Genom att arbeta på olika sätt visar de att förmågan att ge uttryck för den värme och kärlek som de pratar om, eller att var auktoritet inte är könsbundna egenskaper utan egenskaper som vem som helst kan ha och ge uttryck för. Arbetet inkluderar därmed arbetssätt som är vad Butler skulle kalla subversiva och som har en förändringspotential i förhållande till könsgörandet (Butler 1993, 1999). Detta är dock inte något som personalen uppmärksammar eller pratar om. Det är istället den grundläggande modellen där en kvinna och en man arbetar tillsammans som de lyfter fram och eftersträvar att upprätthålla. De gör kön genom att osynliggöra andra arbetssätt som de använder eller genom att lyfta fram dem som problematiska trots att de tycks fungera i praktiken.

Med heterosexualitet som norm

I detta avsnitt belyser jag hur personalen på Behandlingshemmet gör kön i sina resonemang om hur de bör leda gruppterapin genom att utifrån den heterosexuella matrisen länka samman kön, begär, femininitet och maskulinitet. Även om gruppledarna består av en man och en kvinna menar personalen att dynamiken kan riskera att gå förlorad om någon av dem är öppet homo- eller bisexuell. Personalen ger inte ett direkt uttryck för att det är det heterosexuella paret som gruppledarna ska vara eller representera, men indirekt finns denna förutsättning invävd i tanken om det föräldrapar de ska utgöra. Märten refererar inte sällan till sig själv och till den kvinna

som han arbetar med i basgruppen som äkta makar, något som understryker deras symbolvärde som ett heterosexuellt par.

Att heterosexualitet är en central grund för familje- och könsrepresentationen i terapigrupperna blir tydligt när jag i intervjuerna med Markus och Maja frågar dem om homo- eller bisexualitet skulle påverka det terapeutiska arbetet. Båda menar att detta skulle kunna skapa problem, men det är inte sexualiteten i sig som de ser som problematisk utan snarare hur den påverkar en persons könsliga uttryck. I intervjun med Markus frågar jag:

Jag funderar på, ställer det till någonting i den parterapeutiska relationen om det sitter en man som är öppet homosexuell där?

Markus: Ja, det är klart, vad är han? Är han man eller en kvinna? Vad är det för överföringar som den personen ska ta emot? Manliga eller kvinnliga?

Markus resonemang stämmer nästan för bra med Butler (1993, 1999) som menar att homo- och bisexualitet uppfattas som förvirrande i både sitt begär och i sina maskulina och feminina uttryck. I den heterosexuella matrisen antas en maskulin man begära en feminin kvinna. Homo- och bisexualitet förvirrar detta resonemang eftersom begäret inte längre självklart kan länkas till kön, femininitet och maskulinitet. I det terapeutiska arbetet på Behandlingshemmet innebär detta att en homosexuell man inte representerar en man eftersom han blir jämförbar med en kvinna. En sådan man kan inte heller representera en tydlig heterosexualitet eftersom det potentiellt sexuella mellan honom och kvinnan sätts ur spel.

Både Markus och Maja pratar om hur en homo- eller bisexuell person skulle riskera att bli otydlig i sina feminina eller maskulina uttryck, men båda menar att den tvetydighet som homo- eller bisexualitet innebär kan balanseras. Maja, som arbetat som gruppledare tillsammans med en öppet homosexuell man, menar att det fungerade eftersom hon själv är "rätt maskulin".

Jag jobbade ihop med honom i terapigruppen, och jag upplevde aldrig att vi hade [några problem]... Men det kanske är för att jag är rätt maskulin, alltså på något sätt, det vet jag inte...

Maja försöker göra det faktum att det fungerade bra att arbeta tillsammans med sin homosexuella kollega begripligt, något hon egentligen aldrig reder ut under intervjun. Å ena sidan ser hon sin egen maskulinitet som uppvägande hans homosexualitet, å andra sidan var han ju inte, när hon tänker efter, särskilt feminin. Majas förklaringar säger egentligen mycket lite, snarare väcker de nya frågor. Om Majas maskulinitet räddar samarbetet med en homosexuell man som hon antar är feminin, hur har då samarbetet med andra män fungerat?

Markus är precis som Maja låst i föreställningar om heterosexualitet, maskulinitet och femininitet när han pratar om hur de problem som homo- och bisexualitet skapar är överkomliga:

Men är det något som är överkomligt, eller?

Markus: Jaja, men det är klart det är det ju! Det finns ju homosexuella som är rätt manliga... Och det finns ju de som är jätte kvinnliga.

Både Markus och Maja kämpar i intervjuerna för att hantera den förvirring som homo- och bisexualitet skapar för dem. Här blir det tydligt att kön och sexualitet görs i förhållande till varandra. Både Markus och Maja ger uttryck för en osäkerhet i förhållande till en homo- eller bisexuell persons könsliga uttryck, något de menar kan störa terapin på samma sätt som terapin störs av om den inte leds av en man och en kvinna. Genom att laborera med maskulinitet och femininitet i förhållande till sexualitet och kön försöker de visa hur terapins könsrepresentation ändå kan upprätthållas men de är låsta inom den heterosexuella matrisen när de på olika sätt försöker upprätthålla denna. Här blir det tydligt att terapeuterna som leder terapin inte bara ska vara tydliga som män och kvinnor utan också som heterosexuella. Heterosexualitet uppfattas och förstås som kombinationen av kön och de båda motsatserna femininitet och maskulinitet. Dessa ska upprätthållas i terapin för att personalen ska förstå den som verksam.

Könsseparatism som arbetsform

Nu går jag över till att undersöka utgångspunkterna för arbetet i de könsseparerade grupperna på Behandlingshemmet. Utifrån den psykodynamiska teoribildningen beskriver personalen kön som komplementärt och jag har tidigare visat hur de lyfter fram betydelsen av att de mindre terapigrupperna leds av både en man och en kvinna. I de könsseparerade grupperna är tanken däremot att männen och kvinnorna behöver prata och behandlas utan att det motsatta könet är närvarande. Grunden för dessa arbetsgrupper är inte psykodynamisk utan här för personalen fram andra resone-mang som styr arbetssättet. Det är i första hand en form av kvinno-respektive mansperspektiv som de lutar sig mot. Kvinnogruppens ursprung knyter personalen an till en form av kvinnoperspektiv genom att de pratar om kvinnornas behov av ett eget utrymme i en behandling som domineras av män. De könsseparerade grupperna på Behandlingshemmet startades för att personalen uppmärksammade att kvinnorna behövde ett eget utrymme i behandlingen. Monica och Markus förklarar:

Det har funnits en kvinnogrupp för att det fanns behov av en kvinnogrupp, det fanns från början ingen mansgrupp.

Det var kvinnornas behov av att ha en egen grupp som kom att utgöra grunden för det könsseparerade arbetet. När personalen pratar om målet för arbetet i kvinnogrupperna gäller det kvinnors behov av att synliggöras och få utrymme att prata om sin situation. Monica säger:

Det var jätteviktigt för kvinnorna, dels att prata om hur de har det här med alla männen och dels hur de själva har haft det i livet.

På motsvarande sätt berättar Madde att det kan vara viktigt för kvinnorna att få prata ifred eftersom det kan väcka starka känslor hos männen när de hör att kvinnorna misshandlats eller våldtagits. Hon anser att vissa saker går inte att arbeta med i könsblandade terapigrupper:

Sitter där en kvinna och sen tre hustrumisshandlare eller våldsmän, då är det rätt laddat.

Utgångspunkten för kvinnogruppen är därför att ge kvinnorna ett utrymme där de syns och där de kan prata om ämnen som kan vara svåra att prata om i en grupp där merparten är män. Detta tolkar jag som att personalen knyter an till den feministiska diskussion och kritik som har förts om missbrukarvården.

Syftet med mansgruppen har däremot inte en lika entydig referenspunkt. Som Markus förklarade i citatet ovan startades gruppen som ett resultat av att kvinnorna behövde en egen grupp. Den bakomliggande tanken för arbetet i mansgruppen idag beskriver personalen på två olika sätt. Mårten säger att i mansgruppen ska männen få prata om sådant som kan vara svårt att prata om inför kvinnor:

Det kan vara allt från hur man behandlat kvinnor och vilken kvinno-syn man har, vilken jävla gris man är eller har varit... Hur man har svikit sina barn. Sånt är jättesvårt att berätta inför en kvinna.

Mårten beskriver arbetet i mansgruppen som en form av parallellt och solidariskt arbete med kvinnogruppen. Här ska männen förhålla sig till sin kvinno-syn och sin mansroll. Markus och Magnus pratar däremot om mansgruppen i andra termer. Markus menar att den är ett forum där männen inte behöver hämmas av kvinnor och deras åsikter om vad män säger och uttrycker. Magnus talar på ett liknande sätt om hur kvinnor påverkar män och om att kvinnor kastrerar dem med sina åsikter om hur de bör uppträda och vad de får säga:

Det är faktiskt många kvinnor som kastrerar sina män! /.../ Många killar är rädda för de känner för mycket, de säger att: *Jag blir så fruktansvärt arg, jag blir så ilsken det kan hända vad som helst.* Och det känner jag på något sätt att det kommer från mamma eller annan kvin-

na. Det är en känslig kastrering!

Magnus menar att mansgruppen ska ge män en möjlighet att vara män så som män är. I gruppen ska de få återerövra sin manlighet och förmågan att uttrycka alla sina känslor. Magnus hänvisar till den amerikanske poeten Robert Blys mytologiska teorier om manlighet och han pratar om betydelsen av att männen i mansgruppen får ”ta fram och känna” den riktiga mannen inom sig. Magnus berättar vidare om hur han – när han haft tillfälle – tagit dem med ut i skogen för att kasta spjut och skrika, något som han menar för dem tillbaka till den riktiga urman som de har inom sig men som kvinnor har tvingat dem att förtränga (jfr Bly 1991).

Magnus beskrivning av mansgruppen skiljer sig från Mårtens. Mårten knyter an till en mer feministisk tradition av mansperspektiv där detta länkas till frågor om jämställdhet, mäns överordning och kvinnors underordning. Jag tolkar Magnus ambitioner som att de i motsats till Mårtens handlar om att återupprätta männens manlighet i motreaktion till kvinnors frigörelse (jfr Connell 1999, s. 202–205). Att männen har så olika beskrivningar av arbetet har jag tolkat som att de delvis pratar om hur de vill arbeta i gruppen. Männen tar olika ansvar för mansgruppen och ibland arbetar de också med två grupper parallellt. Under mina observationer finns en grupp och jag uppfattar att Magnus arbetssätt är det som styr arbetet, eftersom Mårten hävdar att han har dragit sig tillbaka och intagit en mer passiv roll.

Arbetet i mans- och kvinnogrupperna har olika ideologiska utgångspunkter men har dock det gemensamt att de förespråkar könsseparatism. Här gör personalen kön genom att förstå kön som något som görs i relation till varandra, dvs. män görs i relation till män och kvinnor görs i relation till kvinnor. Det finns delvis en skillnad mellan hur personalen ser på intagna kvinnors och mäns behov av att vara i könsseparerade grupper. Medan männen har behov av att få vara sig själva tillsammans med varandra, ska kvinnorna prata om sina relationer med män. I båda fallen finns det motsatta könet närvarande i sin frånvaro och uppfattas som något de intagna kvinnorna och männen måste skyddas från.

Tanken bakom de könsseparerade grupperna går stick i stäv med ideologin som styr de könsblandade grupperna där personalen hävdar att det är nödvändigt att både en kvinna *och* en man deltar och leder arbetet. Här blir det tydligt att personalen förstår och gör kön på olika sätt i förhållande till de olika arbetsätten. I de könsseparerade grupperna görs kön genom att likhet och gemenskap inom kön betonas, medan i de könsblandade grupperna görs kön genom att personalen intar olika komplementära roller.

Slutsatser

I denna del har jag undersökt hur behandlingsideologin på Behandlingshemmet är könad och könande. Institutionen ansluter sig till en miljöterapeutisk modell där terapi och olika aktiviteter varvas med varandra. Jag har visat hur miljön på institutionen präglas av aktiviteter och sysselsättning och hur detta könar miljön och gör den maskulin genom att skapa en tillvaro som påminner om och förbereder männen för ett lönearbete.

Jag har särskilt lyft fram och visat hur den psykodynamiska utgångspunkten för terapin är könad. Personalen gör kön genom att se kvinnor och män som nödvändiga inslag i behandlingen. Den tillämpade teoribildningen aktualiserar och gör både kön och sexualitet eftersom den bygger på tanken om att en heterosexuell familj ska återskapas i terapisituationen. Det centrala inslaget i denna familjerekonstruktion utgörs av män och kvinnor som en form av symboliska föräldrar. Utifrån tanken att de ska representera en kärnfamilj anser personalen att både kvinnor och män måste involveras i behandlingsarbetet. Här blir femininitet och maskulinitet viktiga könsliga uttryck som personalen också länkar samman med sexualitet. När de återskapar och representerar familjen gör de därmed kön och heterosexualitet. Butler (1990, 1993) belyser inte familjens betydelse när kön och sexualitet görs, men i mitt empiriska material är familjen som symbol mycket central i görandet av kön. Görandet blir särskilt påtagligt när personalen i praktiken och kontinuerligt arbetar på andra sätt, vilket de själva i första hand bortser från och osynliggör. När jag uppmärksammar dem på det tycker de att arbetssättet är problematiskt och att det är bättre om en man

och en kvinna arbetar tillsammans.

Utifrån sin teoretiska – dvs. psykodynamiska – grund gör personalen även kön genom att förstå kön som olika och komplementära. De beskriver hur kvinnorna ska representera kärleksfulla mödrar medan männen ska representera auktoritativa fäder. I förlängningen innebär detta att personalen i terapin representerar en könsordning som är en maktordning enligt vilken mannen är överordnad och kvinnan underordnad.

Ytterligare en poäng är att kön görs på olika sätt i förhållande till olika ideologiska utgångspunkter. Utifrån psykodynamisk teori-bildning hävdar personalen att kön är komplementärt och att båda könen behövs. I arbetet med de könsseparerade terapigrupperna har de emellertid en annan teoretisk och ideologisk utgångspunkt. Här menar de att män och kvinnor hämmas i relation till varandra, medan de i enkönade grupper inte behöver hålla tillbaka sig själva. Med dessa utgångspunkter förstås inte personalen som komplementärt utan här framställer de kön som något som först blir helt när det motsatta könet är frånvarande. I båda fallen gör de kön genom att tolka och beskriva dem som olika.

Sammanfattande slutsatser

Jag har i detta kapitel visat hur kön och sexualitet på olika sätt vävs samman i de behandlingsideologier som ligger till grund för behandlingsarbetet på Tvångsvårdsinstitutionen och Behandlingshemmet. På Tvångsvårdsinstitutionen får männen en central roll i behandlingsarbetet eftersom personalen menar att männens relation till de intagna kvinnorna riskerar att bli särskilt laddad. Här länkas kön och sexualitet samman. Genom att männen kontinuerligt drar sig undan alla situationer som kan innehålla heterosexuella aspekter visar de kontinuerligt var sexuella laddningar kan förväntas uppstå. På Behandlingshemmet ska personalen representera ett föräldrapar och de gör kön genom att förstå detta föräldrapar som att det måste bestå av en man och en kvinna.

Jag har också visat att kön tenderar att göras genom att förstås som och beskrivas som komplementärt när det blir en del av be-

handlingsarbetet. På båda institutionerna görs kön genom att behandlingsideologierna betonar betydelsen av både kvinnor och män. Personalen tolkar kvinnor och män som komplementära. Här tillskriver de kvinnor och män särskilda egenskaper och funktioner, vilket också innebär att de begränsas i vad de antas och förväntas kunna göra.

På båda institutionerna har kvinnorna och männen i personalgruppen en form av symboliska funktioner, vilket blir särskilt tydligt på Behandlingshemmet där personalen ska symbolisera föräldrar i terapisisituationen. Men även på Tvångsvårdsinstitutionen får männen och kvinnorna symboliska funktioner när de ska visa normala män och kvinnor. Männen får en särskilt central roll: de ska visa upp goda män. Dessa symbolfunktioner gör kön eftersom kvinnor och män görs till två av varandra beroende nödvändigheter. Om den ena saknas menar behandlingspersonalen att behandlingsarbetet inte fungerar. Denna förståelse av kön låser kvinnorna och männen i fixerade roller, vilket blir tydligt på Tvångsvårdsinstitutionen där männen begränsas i sin terapeutiska behandlarroll eftersom personalens uppfattning är att männen vare sig kan eller får närma sig kvinnorna som vårdas på institutionen. På Behandlingshemmet menar personalen att det terapeutiska arbetet är helt beroende av att det leds av en kvinna och en man tillsammans. Andra arbetssätt är enligt dem bristfälliga.

Trots de föreställningar personalen har om kön och om kvinnors och mäns betydelse i behandlingsarbetet har jag belyst hur de inte alltid arbetar efter den könsordning som de själva förespråkar. Kön är inte beroende av varandra som kompletterande olikheter på det sätt som behandlingspersonalen gör gällande. På båda institutionerna bryter personalen mot de könsideologier som ligger till grund för behandlingsarbetet. På Tvångsvårdsinstitutionen visar det sig att de intagna kvinnorna inte är så misstänksamma mot männen de möter på institutionen som personalen utgår ifrån när de sätter upp ramarna för arbetet på institutionen. På Behandlingshemmet argumenterar behandlingspersonalen teoretiskt för betydelsen av att en man och en kvinna tillsammans leder det terapeutiska arbetet, men i praktiken arbetar de också på andra sätt. Ge-

nom att osynliggöra brotten och istället prata om ideologierna som ligger till grund för och som ska organisera arbetet, gör personalen kön på ett sätt som upprätthåller föreställningen av dem som komplementära.

Jag har också visat hur behandlingsideologin på båda institutionerna även påverkar och könar miljön. På Tvångsvårdsinstitutionen präglas miljön av hemlighet och passivitet medan miljön på Behandlingshemmet framför allt präglas av aktivitet och ständig sysselsättning. Personalen på Tvångsvårdsinstitutionen lyfter fram och betonar sysslöshetens betydelse för att kvinnorna ska få utrymme och tid för att reflektera kring sin situation. På Behandlingshemmet anser personalen tvärtom att sysselsättning och aktivitet är viktigt för att männen ska undvika att tänka på droger. På Tvångsvårdsinstitutionen kommer kvinnorna därför att placeras i en hemlik och begränsad miljö med få aktiviteter medan männen på Behandlingshemmet aktiveras på ett sätt som påminner om ett lönearbete.

När makten könskodas

I detta kapitel vänder jag blicken mot de maktinslag och den kontroll som finns på Tvångsvårdsinstitutionen och Behandlingshemmet. Jag fördjupar mig särskilt i de maktinslag där arbetet är könspecificerat, vilket utgörs av övervakade urinprover¹ och kroppsvititationer samt andra typer av kontrollinslag som handlar om fysisk avskiljning. De kontrollerande inslagen står i stark kontrast till det vardagliga liv och de terapeutiska relationer som jag i föregående kapitel visade att personalen vill skapa på institutionerna. Maktinslagen gör behandlingsarbetet särskilt tydligt som en normaliserande praktik och behandlingspersonalens maktposition blir här explicit.

I kapitlet undersöker jag hur behandlingspersonalen använder kön för att hantera de kränkningar som maktutövningen är förenad med. I min analys lyfter jag fram sexualitet som centralt för hur kön används för att hantera frågor om integritet och respekt. Kapitlet består av tre delar. I den första ger jag en allmän och övergripande bild av hur de båda institutionerna skiljer sig åt i förhållande till hur de utövar makt och kontroll. Sedan övergår jag till att fördjupa mig i det könsspecificerade arbetet med droganalyserna. I sista delen lyfter jag fram de fysiska ingrepp som finns på Tvångs-

---

¹ Jag använder i detta kapitel begreppen droganalyser och övervakade urinprover, eftersom personalen omväxlande benämner arbetet med urinproverna för ”drogisar”, droganalyser och drogprover. I LVM används en annan terminologi. Enligt 32a § LVM (SFS 1988:870) är den intagne *skyldig* att lämna blod-, urin- eller utandningsprov vid ankomsten till LVM-hemmet och i samband med s.k. § 27-placering i frivilligare vårdform utanför institutionen.

vårdsinstitutionen och som handlar om att i vissa fall, och med stöd av LVM:s s.k. särskilda befogenheter, kunna brotta ner och avskilja kvinnorna som vårdas där.

Påtvingad och frivillig kontroll

När det gäller utövandet av makt och kontroll gentemot intagna kontrasterar de båda institutionerna mot varandra eftersom Tvångsvårdsinstitutionen är en tvångsvårdsinstitution medan Behandlingshemmet bedriver frivillig behandling. De båda institutionerna skiljer sig åt, men är samtidigt på flera sätt lika i sätten att kontrollera de kvinnor och män som vårdas där. Jag ger här en allmän bild av kontrollinslagen på båda institutionerna. Jag börjar med att beskriva Tvångsvårdsinstitutionen och övergår sedan till Behandlingshemmet.

Inlåst integritet

På Tvångsvårdsinstitutionen vårdas kvinnorna mot sin vilja. Tvånget och behandlingspersonalens maktposition är därför ständigt närvarande. Den normalitet som personalen vill skapa och visa upp kontrasteras på olika sätt genom den särskilda situation som tvångsvården skapar. Jag uppfattar dock att arbetet på olika sätt är organiserat så att denna kontrast inte blir så tydlig. Det tydligaste exemplet på detta är droganalyser och kroppsvisitationer, som är några av de påtagliga kontroll- och tvångsvårdsinslagen. I första hand är de aktuella vid kvinnornas ankomst till institutionen och i samband med § 27-placeringen.

När kvinnorna väl har visat att de är drogfria förs de över till avdelningen och där upphör den formen av kontrollinslag. Detta innebär att denna typ av kontroll bara utövas på Intaget och i början av vårdtiden, vilket gör att kontrollåtgärderna både särskiljs från avdelningen och utgör en begränsad del av vården.

Inne på avdelningen blir tvångsvården i första hand påtaglig genom att avdelningen och institutionen är låsta mot yttvärlden. För att komma in tvingas jag som besökare först ringa på en ytterdörr och vänta på att någon från personalen ska komma och släppa

in mig. För att komma in på avdelningen måste vi sedan passera ytterligare tre låsta dörrar. Vi går förbi besöksrummet där kvinnorna tar emot privata besök och även träffar sina socialsekreterare och andra myndighetspersoner. Vi passerar även personalrummet och personaltoaletterna som alltså ligger utanför avdelningen. Alla de låsta dörrarna är ett tydligt tecken på att kvinnorna är i en situation som de inte råder över och som de inte själva har valt. Medan kvinnorna är inlåsta på avdelningen har personalen nycklar och kan röra sig fritt både inne på institutionen och utanför den.

Förutom inlåsningsregler finns på institutionen en uppsättning regler som på olika sätt ger behandlingspersonalen möjligheten att bestämma över och kontrollera kvinnorna. Utöver kroppsvisitationer och droganalyser – som är en del av Tvångsvårdsinstitutionen särskilda befogenheter enligt LVM (om användningen av dessa befogenheter vid institutionerna, se SOU 2004:3 s. 193–216) – finns också interna regler enligt vilka behandlingspersonalen bestämmer över de intagna kvinnornas möjlighet att röra sig utanför institutionen under vårdtiden. Kvinnorna får efterhand större möjlighet att lämna institutionen och de kan få följa med till stan och uträtta ärenden och gå promenader i en näraliggande park. De får dock aldrig lämna avdelningen utan personalens sällskap och den ökande friheten blir aldrig en rättighet. Varje gång kvinnorna ska lämna institutionen bedöms och godkänns det av personalen som alltid kan göra bedömningen att de inte ska få gå ut.

Det är personalen som bestämmer vilka personer kvinnorna får ta emot besök av. De sätter särskilt gränser för vänner och partner som missbrukar, eftersom de menar att dessa relationer är destruktiva för kvinnorna. Ytterligare ett led i denna kontroll över kvinnornas relationer är att personalen även kontrollerar deras telefonsamtal.² Kvinnorna får bara ringa till personer som behandlingspersonalen godkänner. När de vill ringa är det personalen som ringer upp åt dem och när någon svarar kontrollerar personalen att det är rätt person innan de kopplar samtalet till en telefon på avdel-

---

² Detta får ske med stöd av 33a § LVM.

ningen där kvinnorna kan prata ostört. Privatsamtalen är begränsade och kvinnorna tillåts bara ringa till ett begränsat antal personer. Alla privatsamtal måste ringas på kvällen och antalet samtal per dag är begränsat. Medan personalen reglerar kvinnornas privata kontakter är det tillåtet för dem att under hela dagen ringa till myndigheter och personer som kan bidra till deras drogfrihet.

Rosengren (2003) och Thörn (2004), som båda har studerat hemlösa kvinnor, har noterat hur socialtjänsten inte sällan ser med skepsis på kvinnornas relationer till män. Rosengren konstaterar att socialtjänsten uppfattar kvinnorna som osjälvständiga och utsatta i sina relationer till män och att de därför inte sällan motarbetar dessa relationer genom att på olika sätt uppmuntra kvinnorna att separera (Rosengren 2003, s. 203–205; Thörn 2004, s. 178–180). Jag menar att personalen på Tvångsvårdsinstitutionen på ett liknande sätt skapar en distans mellan kvinnorna och deras gamla liv genom att reglera de kontakter som de har utåt, något som på sikt ska bidra till att de kan börja leva annorlunda. De kontakter som personalen uppmuntrar är i de flesta fall relationer som sannolikt inte kommer att finnas kvar i kvinnornas framtida liv, eftersom de i första hand är kopplade till professionella personer och relaterade till deras vårdbehov. Om och när vårdbehovet upphör är det inte osannolikt att myndighetspersonerna försvinner ur kvinnornas liv.

På Tvångsvårdsinstitutionen förlorar alltså kvinnorna på många sätt rätten att själva bestämma över sina liv och sin tillvaro. De fråntas inte bara sin frihet utan även kontrollen över vem de under vårdtiden träffar och när och vem de vill ringa. Eftersom kvinnorna vårdas under tvång blir alla makt- och kontrollinslag särskilt laddade. Kvinnorna kan aldrig välja bort den situation de är i och allt vad den innebär. De är inlåsta på institutionen och måste underkasta sig den till dess att de inte längre bedöms vara i behov av tvångsvård.

Kontrollerad frivillighet

På Behandlingshemmet är utgångspunkten för behandlingen att den är frivillig och att männen som deltar gör det för att de verkligen vill det. Därmed förutsätter personalen att männen accepterar

de regler som finns på institutionen.³ Detta gör att regler och kontrollerande inslag blir en del av behandlingen och en del i ett ”kontrakt” mellan personalgruppen och männen.

Miljön på Behandlingshemmet är öppen och fri, här finns inga lås som hindrar männen från att gå in och ut i trädgården och inte heller någonting som stoppar dem om de vill avbryta behandlingen och lämna institutionen helt och hållet. Kontrollinslagen på institutionen är till synes få men under mina observationer blir det tydligt att det finns inslag av kontroll även om den inte alltid är synbar för blotta ögat. Behandlingspersonalen har framför allt kontroll över när och i vilka ärenden som männen lämnar institutionen.

I början av vårdtiden är denna kontroll tydlig eftersom det är personalen som bedömer om och när männen är redo att gå ut. Under den första tiden får de inte lämna institutionen ensamma utan måste göra det i sällskap med någon och det är personalen som bestämmer vem de får göra sällskap med. Successivt får de sedan under vårdtiden röra sig allt mer fritt och till sist helt på egen hand. Personalen träder tillbaka i sin tydliga kontrollfunktion samtidigt som de intagna ges en allt större frihet. Personalen släpper aldrig helt kontrollen över vad männen gör, men den osynliggörs genom att männen på olika sätt själva involveras i den. Detta sker genom att de för en gemensam och offentlig dagbok där de antecknar datum och klockslag när de lämnar institutionen, vart de går och när de kommer tillbaka. En jourgrupp bestående av en representant från var och en av de mindre terapigrupperna har ett särskilt ansvar för att kontrollera vem som lämnar institutionen, när det sker och när han kommer tillbaka. Under morgonmötena läser någon från jourgruppen upp de noteringar om in- och utgångar som finns nedskrivna i boken och eventuella tveksamheter eller otydligheter i bokföringen diskuteras offentligt under mötena.

---

³ Männen vårdas i de flesta fall enligt 5 kap. 9 § socialtjänstlagen, vilket innebär att de formellt vårdas frivilligt. Att det inte sällan föreligger ett informellt tvång i denna typ av insatser har diskuterats av Axelsson (1990). Hot om tvångsvård, föreskrifter om vård i domstolsutlåtande eller hot om omhändertagande av barn kan vara anledningar till att män och kvinnor accepterar vård som de annars skulle ha motsatt sig (s. 81).

Istället för att personalen kontrollerar männen kontrollerar de alltså sig själva och varandra. Jag menar att när alla involveras i kontrollen av männens rörelsefrihet osynliggörs behandlingspersonalens kontroll och maktposition. Personalen pratar om den gemensamma kontrollen som en omsorg om varandras drogfrihet och definierar den i termer av solidaritet och gemenskap, vilket är positivt laddade ord. De offentliga granskningarna av männen blir därför en form av makt- och kontrollinslag men de är som sådana otydliga. Istället synliggörs de som entydigt positiva inslag i behandlingen vars syfte är att hjälpa männen att komma tillrätta med sin missbruksproblematik. Foucault (2003) menar att den mest effektiva makten är den som är osynlig och som får oss att kontrollera oss själva (s. 196 ff). Situationen på Behandlingshemmet skapar just en sådan situation. Även om dörrarna är öppna och friheten stor kan männen inte röra sig hur de vill eller göra vad de vill inom ramen för behandlingen. Den maktutövning och kontroll som statueras på Tvångsvårdsinstitutionen genom låsta dörrar finns alltså i en annan form på Behandlingshemmet, dvs. genom den kollektiva kontroll som skapas genom att männen inbördes kontrollerar varandra.

På Behandlingshemmet utför inte personalen några kroppsvisitationer av männen eller "visitation" av deras tillhörigheter⁴ vilket däremot personalen på Tvångsvårdsinstitutionen gör. Madde på Behandlingshemmet säger i intervjun att hon ibland frågar männen vad de har i sina väskor eller kassar när de kommer till institutionen, men att hon oftast inte känner något behov av att kontrollera vad de faktiskt bär med sig in. Jag har uppfattat att denna praxis beror på att hotbilden på Behandlingshemmet är mycket mindre än på Tvångsvårdsinstitutionen, där tvånget och inlåsningsrisken ökar risken för hot och våld. Att männen skulle ta med sig vapen eller

---

⁴ "Visitation" av intagnas tillhörigheter är ett uttryck som personalen på Tvångsvårdsinstitutionen använder och därför gör jag det också i detta kapitel, även om det formellt rör sig om en "kroppsvisitation" enligt de råd och riktlinjer som Statens institutionsstyrelse (SiS) har utfärdat. Enligt dessa avses med kroppsvisitation "undersökning av någons kläder eller väska eller något annat som han för med sig, däremot inte undersökning av vederbörandes kropp" (ur *Råd och riktlinjer Juridik*, SiS 2005, kommande).

andra tillhyggen som de sedan skulle använda på Behandlingshemmet är sannolikt betydligt mindre jämfört med Tvångsvårdsinstitutionen. Om männen däremot medför alkohol eller droger in på institutionen kan personalen förlita sig på de regelbundna droganalyserna för att detta ska avslöjas och de behöver av den anledningen inte visitera männens tillhörigheter. På Behandlingshemmet medför frivilligheten att klyftan mellan personalen och männen inte blir lika tydlig som mellan personalen och kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen. Männen deltar frivilligt i behandlingen och deras missbruksproblematik är sällan lika svår som kvinnornas på Tvångsvårdsinstitutionen. Personalens och männens ”likhet” görs på olika sätt genom den delaktighet i behandlingen och kontroll som de intagna männen bjuder in till.

När en kränkning inte är en kränkning

Nu lämnar jag de mer allmänna beskrivningarna av makten och kontrollen på Tvångsvårdsinstitutionen och Behandlingshemmet och övergår till att fördjupa mig i arbetet med droganalys som personalen använder för att kontrollera kvinnornas och männens drogfrihet. På båda institutionerna kontrolleras detta genom övervakade urinprover vilket innebär att personalen tittar på kvinnorna och männen när de kissar. Både på Tvångsvårdsinstitutionen och på Behandlingshemmet är denna arbetsuppgift könsspecificerad. På Tvångsvårdsinstitutionen är det kvinnorna i personalen som övervakar kvinnorna när de lämnar urinprover och på Behandlingshemmet övervakar männen män och kvinnorna kvinnor. I detta avsnitt belyser jag detta arbete och diskuterar droganalyserna och kroppsvisitationerna som kränkningar, eftersom behandlingspersonalen själv diskuterar dem i termer av att vara en kränkning och det är den som de vill hantera genom att könsspecificera arbetet. Inledningsvis beskriver jag hur detta arbete utförs på de två institutionerna.⁵

---

⁵ Jag har inte fått delta i arbetet med droganalyserna på någon av institutionerna. På Tvångsvårdsinstitutionen fick jag inte delta eftersom personalen bedömde att kvinnorna var alltför utsatta i situationen. På Behandlingshemmet utestängdes jag på

Övervakning under tvång och i frivillighet

På Tvångsvårdsinstitutionen sker droganalyserna och kroppsvisitationerna på den mindre och avskilda avdelningen som kallas Intaget. När kvinnorna kommer till institutionen tas de emot i ett visitationsrum och möts då av två kvinnor från personalgruppen. I visitationsrummet finns bland annat en stor och öppen dusch och en rymlig toalett. Duschen och toaletten gör det lätt för personalen att övervaka kvinnorna eftersom de kan vara närvarande när de duschar och går på toaletten. Kvinnorna får lämna ifrån sig allt de har med sig: kläder, tillhörigheter samt eventuella droger, sprutor och kanyler. Alla deras tillhörigheter går igenom och undersöks grundligt innan de magasineras på institutionen. Även kvinnornas kroppar "visiteras" i form av s.k. ytlig kroppsbesiktning:⁶ dels genom att de tvingas klä av sig nakna, dels med hjälp av en metalldetektor som personalen för längs kvinnornas mage och mellan deras ben för att visitera deras underliv så att de inte har kanyler i vaginan.

När kvinnorna lämnar urinprov sitter de på toaletten med öppen dörr medan kvinnorna i personalen övervakar och ser till att de inte manipulerar urinprovet eller plockar ut något från underlivet. Medan de duschar fortsätter personalen att övervaka dem för att de inte heller i duschen obemärkt ska göra sig av med något som personalen kan ha missat under visitationen.

På Behandlingshemmet skiljer sig arbetet med droganalyserna lite från motsvarande arbete på Tvångsvårdsinstitutionen. En avgörande skillnad är att det på denna typ av institution inte finns något lagstöd att tvinga intagna att lämna urinprov, utan detta måste istället ske genom "frivillig" medverkan från männens sida.

(*forts.*) grund av mitt kön. Min kunskap om situationerna bygger jag på att jag tillsammans med personalen varit i de rum och på de toaletter där kvinnorna och männen lämnar urinprov. Personalen har då förklarat hur arbetet går till och hur de gör. På Behandlingshemmet fick jag också – till skillnad från Tvångsvårdsinstitutionen – utrymme att i intervjuerna fråga mer om arbetet med urinproverna vilket har gett mig möjlighet att fördjupa analysen av hur personalen tänker och resonerar kring dessa.

⁶ Både kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning regleras i 32 § LVM. I SiS råd och riktlinjer (2005) definieras ytlig kroppsbesiktning som "en okulär besiktning (yttre granskning av den nakna kroppen) inklusive förekommande proteser".

Även på Behandlingshemmet använder männen en särskild toalett när de lämnar urinproverna, men denna toalett är byggd så att den ska minska känslan av att vara iakttagen och kontrollerad. Därför finns det vägg i vägg med toaletten ett rum där männen i personalen sitter, i väggen mellan toaletten och rummet finns en lucka som de kan titta igenom. På toalettväggen mitt emot luckan finns en spegel och mittemellan står toaletten. Detta gör att personalen ser både den sida av kroppen som är mot luckan och den som är vänd från luckan (som de alltså ser i spegeln). Personalen ges här möjlighet att ha kontroll över vad männen gör på toaletten och personalen kan se att de verkligen lämnar sitt eget urinprov och inte någon annans. Luckan osynliggör den kontroll personalen har över männen och syftet är att kränkningen som ligger i att någon tittar på när männen kissar ska bli mindre.

Kvinnor och män använder samma toalett när de lämnar urinprov. Eftersom kvinnorna sitter ner är det svårare att övervaka dem, något som kvinnorna i behandlingspersonalen påtalar i intervjuerna. Madde berättar att hon brukar stå i dörren och titta istället för att titta genom luckan, vilket gör att hon inte kan använda den diskretion som luckan är tänkt att innebära och som den innebär för männen. Hon tvingas helt enkelt på ett mer påtagligt sätt att tvinga sig på kvinnorna när de lämnar urinprov. Kvinnorna på Behandlingshemmet övervakas alltså på ett sätt som liknar hur kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen kontrolleras. Här använder behandlingspersonalen på Behandlingshemmet det faktum att det sällan behandlas kvinnor på institutionen som förklaring och de hävdar att övervakningen blir aktuell så sällan att det inte är något problem. Få av de jag intervjuar har kontrollerat kvinnor överhuvud taget.

Det finns en tydlig skillnad mellan övervakningen av kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen och männen på Behandlingshemmet när de lämnar urinprover, vilket påminner om den övriga kontrollen på institutionerna som jag i korthet har diskuterat tidigare. På Tvångsvårdsinstitutionen är övervakningen tydlig och den sker på ett öppet sätt, medan den på Behandlingshemmet är mer dold och otydlig. Kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen övervakas under

kroppsvsitationerna i ett förhållandevis stort rum och när de kissar gör de det på en toalett med öppen dörr. Männerna på Behandlingshemmet iakttas genom en lucka i väggen som gör att den blick som övervakar dem döljs. Det är absolut inte så att männen inte vet att personalen observerar när de kissar, men att personalen gör det otydliggörs genom att de tittar genom väggen och inte står i dörren som på Tvångsvårdsinstitutionen. Jag förstår den här skillnaden i relation till tvångsvården och frivilligheten i de båda behandlingsformerna.

På Tvångsvårdsinstitutionen är maktrelationen ett oundvikligt faktum och det är svårt att osynliggöra den. Jag har snarare tolkat öppenheten och tydligheten som ett sätt för personalen att hantera den maktutövning som tvångsvården innebär, dvs. genom att låta maktutövningen och kontrollen vara en självklar del av vården blir den mindre laddad än vad den skulle bli om personalen hade försökt låtsas att de inte har den makt som de har. På Behandlingshemmet är skillnaden mellan personalen och de intagna männen inte lika tydlig; jag diskuterade ovan hur frivilligheten bidrar till att minska klyftan mellan dem. Drogranalyserna uppfattas av personalen som ett inslag i en behandling som männen själva har valt att delta i. Malin säger att drogranalyserna är ett behandlingsinslag som syftar till att hjälpa männen att vara drogfria. I utformningen av urinprovtagningen som ett behandlingsinslag blir det viktigt att utforma den så att den inte skapar en känsla av kontroll eller av misstänkliggörande. Men kontrollen är ändå viktig, Mårten säger:

Det är jävligt bra alltså, att använda sådant [drogranalyser] som en slags pekpinne. Att påminna dem om att de faktiskt är på ett behandlingshem, att markera att: *Det är så här, trots att du är jättetrevlig så är du en lurig fan och du är missbrukare.*

Drogranalyserna fungerar inte bara som en hjälp för männen att förbli drogfria utan de är även en markör för personalens och männens olika positioner på institutionen. Mårten säger att miljön på institutionen ibland kan bli för avslappnad och att behandlingsmiljön riskerar att glömmas bort. Drogröproverna har alltså en funktion

av att markera att Behandlingshemmet är en normaliserande praktik där personalen är personal och männen är missbrukare. Med hjälp av analyserna tydliggörs dels skillnaden mellan personalen och männen, dels det faktum att männen har överträtt en gräns för vad samhället accepterar.

Utifrån dessa beskrivningar övergår jag nu till att belysa och diskutera hur personalen på de båda institutionerna resonerar om anledningen till att det är viktigt att arbetet med droganalyserna är könsspecificerat. Jag börjar med att visa hur personalen uppfattar könsarbetsdelningen som en självklarhet och övergår sedan till att diskutera hur de pratar om den dels som kränkande, dels som förknippad med sexuella laddningar.

En självklar ordning

På båda institutionerna är könsarbetsdelningen vid drogprover så självklar att jag har svårt att få personalen att förklara för mig varför denna arbetsdelning är viktig. På Tvångsvårdsinstitutionen frågar jag Kristoffer om könsarbetsdelningen:

Vilken problematik är det som uppstår om en man skulle göra de sakerna?

Kristoffer: Ja... Nej, men... Det får man inte göra bara! (skrattar lite nervöst)

Nej, men kan du utveckla det mer?

Kristoffer: Nej, men skulle jag... Ja, hur ska jag utveckla detta? Det finns ju en oskriven regel som jag tycker är helt självklar, att en man tar inte ett övervakat urinprov av en kvinna.

För Kristoffer är arbetsdelningen självklar och han tycks bli förvirrad av min fråga. Även för Karin är den självklar. Hon förklarar att en annan arbetsdelning hade aldrig fungerat:

Det hade ju aldrig funkade att plocka in en man som är stor och så ska han visitera! Nej, jag tycker att det är mycket bra att vi bara är tjejer här!

Karin ser precis som Kristoffer genast omöjligheten i att en man skulle övervaka en kvinna men jag har svårt att få henne att förklara varför det är omöjligt. Jag har överlag svårt att få personalen på Tvångsvårdsinstitutionen att förklara arbetsordningen. När jag intervjuar dem får jag ofta känslan av att ha ställt både naiva och dumma frågor, eftersom deras arbetsordning är så självklar att mina frågor tenderar att bli märkliga och konstiga. Att män skulle delta i arbetet att övervaka kvinnorna är helt enkelt otänkbart.

På Behandlingshemmet är personalens tolkning av arbetet med droganalyserna komplex och den frivilliga behandlingsformen är central i deras resonemang. I första hand menar de att arbetet med droganalyserna egentligen inte är laddat eller problematiskt eftersom männen deltar frivilligt i behandlingen. Både Malin och Madde påpekar, att männen är medvetna om att droganalyser ingår i behandlingen när de tackar ja till den, och därför – hävdar de – är det inte något som de invänder mot. Marika lyfter fram en annan aspekt och menar att männen är "... rätt vana vid att lämna, så tror jag inte att det är någon större grej för dom". Det är flera i personalgruppen som i likhet med Marika menar att männen är vana vid att deras drogfrihet kontrolleras och att detta inslag i behandlingen därför inte väcker någon uppmärksamhet. Det visar sig dock att för att urinproverna ska vara oladdade måste män övervaka män och kvinnor kvinnor. När jag frågar Madde varför hon inte kan övervaka männen svarar hon:

Man har en annan relation här och i den relationen så finns inte det att visa sig naken inför varandra.

Madde bortser från att den nakenheten som hon pratar om visst ingår i behandlingen, men inom kön och inte mellan. Männen visar sig " nakna" inför männen i personalgruppen tre gånger i veckan. Även på Behandlingshemmet är arbetsordningen självklar och eftersom arbetet könsspecificeras blir droganalyserna och övervakningen av männens urinprovtagning odramatisk och ouppmärksam.

När jag fortsätter att fråga personalen på båda institutionerna för

att få dem att förklara varför könsarbetsdelningen kring droganalyserna är viktig reagerar de på tre olika sätt: för det första pratar de om dem som kränkande om de utförs av det motsatta könet, för det andra pratar de om dem som sexuellt laddade, och för det tredje visar det sig att arbetsdelningen är ett sätt att skydda kvinnor bland personalen från mäns blickar.

Den könsrelaterade kränkningen

Det visar sig alltså att personalen på båda institutionerna anser att övervakningen av droganalyserna är mindre kränkande om kvinnor övervakar kvinnor och män män. Jag visade ovan hur Kristoffer på Tvångsvårdsinstitutionen hade svårt att förklara arbetsordningen, men efter hand kommer han fram till att den är viktig för att "det skulle ju helt klart vara kränkande för dem på något sätt". Han har dock svårt att konkretisera vad denna kränkning handlar om och varför den blir mindre om kvinnor tittar när kvinnor kissar. Klara och Kristel förklarar mer utförligt varför männen inte kan delta i arbetet. Klara anser att kvinnorna ofta är i "mycket dåligt skick" när de kommer till institutionen, vilket ökar deras utsatthet när de kroppsvisiteras, duschar och lämnar urinprov eftersom de kanske inte riktigt förstår vad som händer. Under mina observationer förklarar Kristel på ett liknande sätt att kvinnorna ofta är arga och kränkta över att vara tvångsomhändertagna när de kommer till institutionen. Att utesluta män från visitationerna och droganalyserna som bryter mot kvinnornas integritet, är ett sätt att undvika att ytterligare bidra till dessa känslor – inte minst eftersom kvinnorna tidigare varit utsatta för mäns övergrepp. I situationen där kvinnorna kroppsvisiteras och övervakas när de kissar ska de inte påminnas om det hot som män kan utgöra, menar Klara. Genom att bara kvinnor deltar i detta arbete är tanken därför att det blir mindre laddat och mindre problematiskt. Lander (2003) har visat hur kvinnor kan uppleva socialtjänstens och polisens möjlighet att göra droganalyser på dem som en integritetskränkande kontroll och som ett övergrepp (s. 268–271). Även Mulinari (1998) har på ett liknande sätt visat hur kvinnorna i ett kvinnoprojekt uppfattade urinproverna som kontroll och som ett tecken på att personalen misstänk-

liggjorde dem och inte litade på vad de sade (s. 63–64). I likmed med Mulinari menar jag att droganalyser är en fråga om över- och underordning, makt och kontroll (s. 65). Att kvinnorna tar hand om övervakningen av urinproverna på Tvångsvårdsinstitutionen innebär alltså inte nödvändigtvis att kränkningen försvinner eller neutraliseras.

Att kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen får ta hand om drogproverna och kroppsvisitationerna handlar också om att männen ska, som jag visat tidigare, fungera som motbilder mot de män som personalen antar att kvinnorna har mött tidigare. Om männen skulle delta i arbetet med droganalyserna menar Klara att de hamnar i konflikt med denna roll. Kvinnorna tvingas däremot att hantera en dubbel relation till kvinnorna som vårdas på institutionen. De ska å ena sidan vinna kvinnornas förtroende, men de har även ansvaret för att ta hand om alla de tvångsvårdsinslag som kränker kvinnorna. Denna dubbla roll slipper männen i personalgruppen vilka inte alls involveras i arbetet med dessa kontrollåtgärder, men detta osynliggörs eftersom personalen menar att kränkningen blir mycket mindre om bara rätt kön utför den.

Eftersom personalen uppfattar relationen mellan kvinnorna som oproblematiser ser de inte den dubbla roll som kvinnorna hamnar i. Jag kan inte uttala mig om hur detta påverkar kvinnornas arbete på institutionen eller deras relation till kvinnorna som vårdas där. Men den bidrar till att göra kön genom att framställa kvinnor som att de alltid kan närma sig varandra på ett oproblematiser sätt. Den bidrar också till att osynliggöra den roll som droganalyserna faktiskt har och vad det kan innebära för kvinnornas som vårdas på institutionen att bli kontrollerade och övervakade.

Även behandlingspersonalen på Behandlingshemmet pratar i termer av kränkning när jag ber dem förklara varför könsarbetsdelningen kring droganalyserna är viktig. Maja säger:

Jag tycker att det handlar om personlig integritet faktiskt! Jag hade tyckt att det var jävligt kränkande om en man skulle ta [drogtest] på mig!

Integritetsbrottet länkar Maja i första hand till kön och inte till situationen i sig. Övervakningen av männen när de lämnar urinprov uppfattar hon därför inte som kränkande, men det blir kränkande om en man övervakar en kvinna eller en kvinna en man. Marika understryker precis som Maja att det är "privat" att lämna urinprov, och hon menar att det är ett sätt att bibehålla och respektera den privata sfären när män övervakar män och kvinnor kvinnor. Genom att könskoda den kränkning som övervakningen innebär kan Maja och Marika, precis som personalen på Tvångsvårdsinstitutionen, se och beskriva den som mindre laddad och mindre kränkande. Utifrån dessa resonemang kan de osynliggöra den kränkning som det faktiskt innebär att lämna urinprov, att kontrolleras och misstänkliggöras för att inte vara drogfri. De osynliggör och neutraliserar den maktskillnad som finns mellan personalen och männen och som egentligen tydliggörs i situationen med de övervakade urinproverna.

Nakenhetens sexuella laddning

På min fråga till personalen vid Behandlingshemmet om anledningen till att könsarbetsdelningen är viktig, visar det sig att den inte handlar om integritetsbrott i största allmänhet utan om att skydda den sexuella integriteten. Marika är en av de som tydligt länkar den nakenhet som arbetet innebär till sexualitet och sexuella laddningar. När jag i intervjun pressar henne att konkretisera vad det är som gör att hon inte vill övervaka män utbrister hon till sist, med en viss frustration, att "det jag vill undvika är deras könsorgan!" Och hon fortsätter:

För där är alltså den sexuella biten i att som man och kvinna och stå och titta på varandras könsorgan... Men att en man tittar på en man och en kvinna på en kvinna, för mig är det inte samma sak på något sätt.

För Marika handlar alltså droganalyserna om en nakenhet som hon länkar till det nakna och sexuella mötet mellan en man och en kvinna. Jag menar att det här blir tydligt hur det är en heterosexuell

norm som styr och organiserar arbetsdelningen kring urinprovtagningen. Marika förutsätter att mötet mellan två män eller två kvinnor inte innehåller denna laddning. Madde för samma resonemang:

Jag tror att det ska vara män för det blir inte alls lika laddat, det blir inte laddat överhuvud taget!

Genom att förutsätta heterosexualitet kan personalen göra det begripligt att kränkningar blir mindre och relationen blir mindre laddad om män övervakar män och kvinnor kvinnor. Arbetsdelningen som handlar om att undvika sexuella laddningar och fantasier bygger på att de involverade är heterosexuella och inte bi- eller homosexuella. Att det är en heterosexuell ordning som organiserar arbetet går successivt upp för Markus under intervjun:

Markus: Alltså, jag skulle inte vilja ta drogisar på tjejer! Underlivet är något som är så intimt, det vill jag gärna ha i intima relationer. Det är ju inte kul att titta på underlivet på var och en som kommer förbi här! Det kan inte vara roligt! Då blir liksom underlivet... Hur ska jag se på min partners underliv sedan? Ska jag erbjuda mugg eller?

Men jag tänker du står ju ändå och tittar på allas underliv egentligen?

Markus: Killarnas ja! Jaja! Ja, det är ju alltså, det stör inte mig /.../ Om man är heterosexuell så är det ju något annat, det handlar om att det är det andra könet som är intimt...

Ja, fast det är ju inte säkert att man är heterosexuell?

Markus: Nej, men för min del... Ja och är du homosexuell så kanske du inte skulle vilja ta urinprov på tjejer för att det är något som är intimt för dig och som du gärna vill ha i ditt privatliv.

Markus för själv in i diskussionen att ordningen handlar om heterosexualitet och att den fungerar för honom som heterosexuell. Han inser också att den inte fungerar för alla och den blir därmed successivt under intervjun mer problematisk för honom. Eftersom heterosexualiteten förutsätts är det självklart vem man kan visa sig naken för utan att det betyder någonting annat än att man är just

naken, en sexuell laddning antas bara kunna uppstå mellan män och kvinnor. Den integritetskränkning som finns i att misstänkliggöras som missbrukare, att tvingas kissa inför någon annan och bli kroppsligen kontrollerad osynliggörs alltså genom att den förstås i termer av kön, integritet och sexualitet där nakenheten inför det egna könet förstås som sexuellt oladdat. Kön och en normerande och därmed osynlig heterosexualitet används alltså för att undvika frågor som både handlar om makt och kontroll. Normen inkluderar inte utan osynliggör homo- eller bisexuell begär, eftersom den förutsätter att alla – både personal och männen som behandlas på institutionen – är heterosexuella.

Att skydda kvinnor

I detta avsnitt lyfter jag fram hur arbetet med droganalyserna på Behandlingshemmet inte handlar om att skydda männens integritet, utan snarare om att skydda kvinnorna i personalgruppen från männens blickar och fantasier.

På grund av att behandlingspersonalen vid Behandlingshemmet jämställer nakenheten med sexualitet känner sig kvinnorna särskilt utsatta som sexuella objekt i förhållande till männen som vårdas på institutionen. Flera av kvinnorna som jag intervjuar ger uttryck för att de inte vill övervaka urinproverna eftersom de tror att det kan väcka sexuella fantasier hos männen. Malin säger:

Det kan ju alltid bli fantasier kring det. Att står jag där och tittar på någon så får han för sig att jag tittar på ett visst vis eller...

Att vilja undvika fantasierna är något som flera av kvinnorna pratar om och de länkar denna tanke till den terapeutiska relation som de har till männen. Att förena övervakningen av när männen kissar och den känslomässiga relationen som terapin innebär, är något som de anser vara omöjligt. Marika påpekar, att ”jag är här som deras terapeut [och] ska inte stå och titta på deras könsorgan”. Madde och Maja säger att det just är på grund av den terapeutiska relationen som nakenheten är svår eller rent av omöjlig. Maja uttrycker sig på följande vis:

Skall jag sitta i nästa stund och han ska vara så känslomässig, och sen i nästa stund då pinkar han... Alltså, då ser jag väl bara en pitt till slut.

De båda rollerna tycks för kvinnorna innebära en dubbelhet som är oförenlig. Den psykiska närheten i terapin går inte att kombinera med den fysiska nakenheten. Tanken på att växla mellan den psykiskt och känslomässigt nära relationen i terapin och den fysiska nakenhet som urinproverna innebär är problematisk för kvinnorna. Könsarbetsdelningen på institutionen, som i första hand handlar om att män övervakar män, innebär att kvinnorna skyddas från de intagna männen och den hjälper dem att inte behöva ta ansvar för ännu en balansgång i förhållande till heterosexuella laddningar. Att skydda kvinnorna i personalgruppen är alltså en central anledning till könsarbetsdelningen.

Jag har tidigare visat hur männen på Tvångsvårdsinstitutionen avhåller sig från att delta i arbetsuppgifter där de riskerar att kvinnorna kan rikta falska anklagelser mot dem om övergrepp eller kränkningar. Detta gäller även droganalyserna, men när personalen pratar om arbetsdelningen kring dem menar de i första hand att det är viktigt att kvinnorna slipper mäns närvaro. Som jag visade tidigare handlar detta om att personalen menar att kvinnorna ofta har många och svåra erfarenheter av mäns övergrepp, varför personalen vill undvika att situationen på Tvångsvårdsinstitutionen blir en påminnelse om detta.

Några liknande resonemang finns inte på Behandlingshemmet: männen behöver inte skyddas från andra män. Behandlingspersonalen pratar inte om männens eventuella utsatthet och inte heller om att det bland männen som behandlas på institutionen kan finnas män som har erfarenheter av andra mäns övergrepp. Medan kvinnor som missbrukar kontinuerligt görs till offer för misshandel och sexuella övergrepp, förstås sällan eller aldrig missbrukande män som sådana offer. En konsekvens av detta är att män aldrig behöver skyddas, vare sig från kvinnor eller andra män.

Att vardagliggöra en kränkning

Temat i detta avsnitt är hur behandlingspersonalen på de båda institutionerna jämför arbetet med de övervakade urinproverna med relationer och situationer som är vardagliga i syfte att göra dem mindre laddade. Jag lyfter först fram hur de använder modersrelationen som en referenspunkt och sedan hur de jämför droganalyserna med andra nakna men mindre laddade situationer.

En oladdad relation

På Tvångsvårdsinstitutionen lyfter personalen fram kvinnors relationer som fria från laddningar, vilket de menar att relationen mellan män och kvinnor som vårdas på institutionen inte är. Kurt anser att kvinnor har en naturlig förmåga att skapa nära relationer, vilket gör att droganalyserna och kroppsvisitationerna blir oproblematiske. Karin förklarar att situationen kring visitationerna och övervakningen i dusch och på toalett fungerar bra, eftersom kvinnorna i personalen går in i en slags föräldraroll:

Man hoppar in i en mammaroll och sitter och snackar med dem... Så att det brukar bli bra! Det är inga konstigheter. Och det är många av tjejerna som har sagt att de tycker inte att det är så jobbigt [att bli visiterad och lämna drogprov]. Jag vet inte om det är för att vi tar det så väldigt naturligt.

Mammarollen blir för Karin ett sätt att förklara hur relationen mellan henne och kvinnorna som hon övervakar när de kissar blir oproblematiske. Den blir naturlig och därmed oladdad. Även Madde på Behandlingshemmet återkommer till mammarollen på ett sätt som liknar Karins resonemang. Här ska den dock avdramatisera relationen mellan kvinnorna och männen, eftersom Madde länkar moderskap till asexualitet. Det visar sig nämligen att kvinnorna i personalgruppen faktiskt kan övervaka männen, detta om de förmår att gå in i en roll som inte är sexuell, vilket bland annat enligt Madde kan vara en "mammaroll":

Mimmi som jobbade här innan, hon hade en helt annan roll och hon gjorde det ibland. Hon var sjuksköterska och hon kunde luta sig mot det. Jag vet att hon tog drogisar ibland, inte regelbundet men en och annan. Hon hade en helt annan roll, hon hade mammarollen, en stor och tydlig mammaroll.

På Behandlingshemmet fungerar alltså mammarollen som en roll som gör att den sexuella laddningen inte existerar i relationen mellan kvinna och man. Situationer och relationer som inte inkluderar en sexuell laddning är oproblematiska, exempelvis i en mammaroll eller klinisk situation som Madde också pratar om. I den kliniska kontakten finns inga känslor och den kan därmed inte bli sexuellt laddad som i den terapeutiska kontakten på Behandlingshemmet. I mammarollen finns inte heller någon sexualitet. Här blir det tydligt hur vissa könade relationer kan tolkas som att de vardagliggör och avdramatiserar droganalyserna. Relationen mellan barn och förälder är en relation som kan förväntas vara fri både från maktutövning och sexuella laddningar och därför blir denna relation en användbar referenspunkt för personalen på de båda institutionerna. På Tvångsvårdsinstitutionen fungerar den för att förklara arbetsordningen och på Behandlingshemmet förklarar den brott mot densamma.

Vardaglig nakenhet

Ett annat sätt för personalen att vardagliggöra den kränkning som droganalyserna innebär är att jämföra dem med vardagliga situationer som innebär nakenhet. På Behandlingshemmet återkommer resonemanget om att den könsspecificerade arbetsdelningen bidrar till en vardaglighet när behandlingspersonalen ska förklara varför den nakna relationen mellan männen och mellan kvinnorna är oproblematisk. Maja och Markus menar att när arbetet könsspecificeras kommer det att präglas av en vanlighet eftersom män är vana att umgås nakna med andra män och kvinnor är vana att umgås nakna med andra kvinnor. Maja framhåller, att tjejer ofta går på toaletten tillsammans när de är små och att det därför inte är något konstigt för en kvinna att kissa inför en annan kvinna.

Enligt Majas resonemang blir droganalyserna som vilket toalettbesök som helst om bara kvinnorna lämnar urinprov inför andra kvinnor. För Marika blir innebörden av urinproverna på samma sätt oproblematisk om hon övervakar kvinnor:

Jag har inga problem att titta på kvinnor. För mig är det ingenting konstigt att jag gör en koll på en kvinna. Det har väl att göra med att jag är kvinna och vet hur mitt underliv ser ut. Var jag än går, på badhus och var det än är, så umgås jag med kvinnor och massor med underliv...

Majas och Marikas sätt att tänka är representativa för hur flera i personalen pratar om urinproverna. Markus återkommer på samma sätt som Maja till barndomen och vanligheten att kissa och duscha tillsammans med andra av samma kön:

Vi har en vana av det. Vi står i pissrännor och kissar och så står alla med sin snopp framme... Jag vet inte om det är det som det handlar om, kanske att man har vana av att se det, man är ju uppväxt med det... Tjejerna duschar tillsammans med varandra i gymnastiken.

Behandlingspersonalen länkar alltså kön och nakenhet till vad de beskriver som en vardaglig nakenhet mellan män och mellan kvinnor. Utifrån detta menar de att urinproverna inte kränker om bara rätt kön övervakar provtagningen. Jag menar att dessa jämförelser är problematiska eftersom de osynliggör den kontroll som droganalyserna är förenade med. Att tvingas kissa inför någon eller några för att bevisa sin drogfrihet är inte samma sak som att umgås naken med andra på ett badhus eller att välja att kissa tillsammans med en väninna på en toalett. Maja, som tycker att det vore kränkande att behöva kissa inför en man, sätter själv huvudet på spiken när hon konstaterar att:

Jag tycker inte själv att det är så problematiskt att sitta och kissa för en kvinna, fast jag kanske skulle tycka det om jag skulle lämna drogis!

Maja länkar här resonemangen om nakenheten mellan kvinnor till den särskilda situationen på Behandlingshemmet och konstaterar att där kanske den ändå inte är oproblematisk, dvs. den handlar inte bara om kön och nakenhet i största allmänhet, utan integritetsbrotten handlar om kontrollen och maktutövningen som de statuerar på institutionen. Detta är dock just det som behandlingspersonalen osynliggör genom att jämföra droganalyserna med vardagliga situationer

Både på Behandlingshemmet och Tvångsvårdsinstitutionen använder personalen alltså kön för att legitimera, avdramatisera och osynliggöra inslag i behandlingsarbetet som handlar om makt och maktutövning. Genom könsarbetsdelningen friskriver de handlingarna från den kränkning som de ändå bär med sig. Oavsett graden av frivillighet och vem som övervakar när männen eller kvinnorna lämnar sina urinprover innebär det en kränkning att behöva lämna urinprover och att övervakas när man gör det (jfr Lander 2003; Mulinari 1998).

Goda mäns fysiska maktutövning

I denna del undersöker jag hur arbetet könsspecificeras på Tvångsvårdsinstitutionen när personalen måste ingripa fysiskt mot kvinnorna genom att brotta ner och hålla fast dem.⁸ Jag börjar med att visa hur behandlingspersonalen uppfattar män som starkare än kvinnor och hur detta påverkar arbetet på institutionen innan jag övergår till att visa hur behandlingspersonalen utnyttjar den respekt som kvinnorna som vårdas på institutionen har för män. Jag avslutar med att visa hur arbetsdelningen bidrar till att skapa och upprätthålla en könsarbetsdelning.

---

⁸ Denna diskussion finns bara på Tvångsvårdsinstitutionen och inte på Behandlingshemmet. Jag förstår detta som att den inlåsta situationen på Tvångsvårdsinstitutionen skapar en pressad situation där det händer att kvinnorna blir frustrerade och arga. På Behandlingshemmet innebär den öppna miljön och möjligheten att avbryta behandlingen att männen inte blir aggressiva eller hotfulla på samma sätt.

Betryggande närvaro

Det händer att kvinnorna som vårdas på Tvångsvårdsinstitutionen blir våldsamma och hotfulla. När detta händer måste de avskiljas från avdelningen och isoleras på Intaget.⁹ Detta arbete kräver att behandlingspersonalen vågar och kan hantera greppteknik så att de fysiskt kan ta kontrollen över kvinnorna på ett sätt så att de inte kommer till skada. Här menar personalen genomgående att männen har en särskild roll eftersom de är starkare och har lättare för att ta i mot kvinnorna. Kurt menar:

I vissa lägen så är det naturligtvis så, eftersom vi arbetar med klienter som ibland inte kan kontrollera sina beteenden, då är det ju en trygghet, en fysisk trygghet att det finns någon som faktiskt kan gränsa de här tjejerna.

Kurt lyfter fram männen som en trygghetsfaktor eftersom de fysiskt kan ”gränsa” kvinnorna. Kristin beskriver på motsvarande sätt hur kvinnorna inte förmår att göra detta arbete:

Ibland så behövs det ju att man vågar ta tag i folk /.../ De [kvinnorna] mår ju jättedåligt i perioder och de kan börja dra ner och slänga med saker, då måste man ju gå in och ta tag i dem och där är ju ett problem för kvinnorna [i personalgruppen]. Tanken att behöva ta i en annan människa och ta hårt, och hålla va, det går liksom inte för dem...

Utifrån dessa båda resonemang menar personalen på Tvångsvårdsinstitutionen att männen får en särskilt viktig roll på institutionen i situationer som är våldsamma och otrygga. Klara anser att männen och kvinnorna måste komplettera varandra i arbetet:

Verkligheten är den att män har en större fysisk kapacitet än kvinnor. Där kan man mycket väl använda varandra som en komplette-

---

⁹ Detta utgör en del av de särskilda befogenheterna i LVM. En intagen kan hållas avskild från de övriga vid LVM-hemmet om det är ”särskilt påkallat” men det får ske högst i 24 timmar i följd.

ring. Det finns de situationer där det krävs fysisk styrka från en man och de där det krävs den mjuka och omvårdande biten av en kvinna.

Klara gör kön genom att i sina resonemang låsa männen och kvinnorna i personalgruppen i fixerade roller. Dessa resonemang gör att deras kompetens riskerar att gå till spillo. Kvinnornas förmåga att utföra detta arbete osynliggörs och männens behandlarkompetens kommer i skymundan. Karl säger att han och de av hans kollegor som är män är ”reserverade” för att vara med när det blir ”stökit”. Kurt berättar i intervjun att männen börjat tröttna på sin roll av att vara ”bodyguards”:

Manlig personal har ju ibland uttryckt att de är trötta på att alltid vara bodyguards. Att alltid stå i frontlinjen när det hettar till och inte egentligen få komma in och använda sin behandlarkapacitet.

Att män uppfattas som en större fysisk trygghet än kvinnor återfinns även inom exempelvis polisväsendet och rättspsykiatrin. Männen fysiska styrka kontrasteras även i dessa verksamheter mot kvinnornas omsorgsbenägenhet och kommunikativa förmåga (se t.ex. Granér 2004, s. 84–85; Höglund 1996, s. 116–124; Åberg 2001, t.ex. s. 107–110). Den här formen av resonemang gör kön genom att de tar för givet att män alltid är starkare än kvinnor och att män har vanan att använda greppteknik.

På Behandlingshemmet visar det sig dock att fördelningen av styrka och vana att använda greppteknik inte är könsrelaterad på det sätt som personalen i första hand förutsätter. Det finns helt enkelt variationer i förhållande till styrka och svaghet både bland männen och bland kvinnorna. Katja berättar i intervjun att även om hon i och för sig känner sig tryggare i en könsblandad personalgrupp än tillsammans med bara kvinnor, beror det på vilka män som hon har vid sin sida. Alla män innebär inte en fysisk trygghet eftersom en del av dem inte kan greppteknik och andra går helt enkelt undan när kvinnorna blir våldsamma. Alla män ger inte ens intrycket av att vara fysiskt starka. Karl säger:

Vi har ju killar som både är små och tunna och som har blivit utsatta för mycket hot. Vi har också tjejer som styrketränar.

Karl uppmärksammar alltså att det finns män som av olika anledningar inte lever upp till föreställningen om deras fysiska styrka på institutionen, och att det finns kvinnor som är starka och som kan ingripa fysiskt om och när det behövs. Kristoffer säger att flera av de kvinnor som är hans kollegor kan hantera kvinnornas aggressioner lika bra som männen. Dessa variationer osynliggörs dock av Kristoffer och hans kollegor, eftersom det i första hand är männens styrka och kvinnornas svaghet som de pratar om när de beskriver arbetsfördelningen mellan män och kvinnor i personalgruppen. Detta gör att personalen gör kön, då bilden av män som starka och kvinnor som svaga upprätthålls och synliggörs medan alternativa bilder inte uppmärksammas eller lyfts fram.

Att utnyttja föreställningen

Det visar sig att personalen är medvetna om att männen inte alltid är fysiskt starka eller bättre än kvinnorna på att ingripa i fysiskt krävande situationer, men personalen menar att männen ändå kan bidra till att bibehålla lugnet på avdelningen eftersom kvinnorna trots allt tror att männen är fysiskt starkare. Katja och Karl är av uppfattningen, att även om männen inte alltid är starkare än kvinnorna blir de intagna kvinnorna ändå lugnare när det finns män på avdelningen, detta eftersom de har en större respekt för män än för kvinnor. Kristin pekar på samma sak som Katja och Karl:

Det kan ju hända våldsincidenter och då räcker det att det kommer en man och ställer sig, så lägger de ner det.

Kristin och Katja menar att med tanke på att kvinnorna har större respekt för män än kvinnor i personalgruppen, är det viktigt att det alltid finns män på avdelningen. Katja säger att det lugn som männens närvaro skapar bland kvinnorna på avdelningen hör samman med den ”felaktiga respekt” som de har för män. Som jag tidigare visat framställer behandlingspersonalen kvinnorna som misshand-

lade och sexuellt utnyttjade av män och att de därför har en mycket negativ bild av män. Att kvinnorna har dessa erfarenheter utnyttjar alltså personalen när de använder männen för att hålla kvinnorna lugna.

Här hamnar även männen i en dubbel roll och jag menar att det finns en stark motsättning mellan att männen å ena sidan ska ta ett särskilt ansvar för den fysiska gränsättning som behandlingspersonalen kan behöva använda mot kvinnorna, och å andra sidan ska representera goda män på det sätt som jag visat tidigare.

När väktare blir behandlare

Jag går nu över till att diskutera vad det innebär att personalen upprätthåller föreställningarna om att män är starkare än kvinnor då detta får reella konsekvenser för behandlingsarbetet.

Utifrån att männen har till uppgift att skapa lugn och trygghet på avdelningen är målsättningen att det alltid ska finnas minst en man på avdelningen. Det blir därför viktigt att rekrytera män så att detta mål kan upprätthållas. Rekryteringen är dock svår eftersom socionomer och socialpedagoger, vilket i första hand är de som anställs vid institutionen, är yrkeskategorier som är kvinnodominerade. För att lösa problemet har institutionen anställt män som kan greppteknik men som inte har behandlarkompetens, i första hand f.d. väktare.

Klara menar att detta är en bättre lösning än att förlita sig på att personalgruppen, som till stor del består av kvinnor som är socialpedagoger och socionomer, kan hantera kvinnorna om de blir aggressiva. Även om personalen utbildas regelbundet i greppteknik framhåller Klara att de få utbildningarna i kombination med personalomsättningen gör att särskilt kvinnorna känner sig otrygga och okunniga. Hennes sätt att resonera osynliggör inte bara kvinnornas förmåga att ingripa i fysiskt krävande situationer, utan en ytterligare konsekvens är att personalen inte heller utbildas så att de känner att de kan hantera dessa situationer. Det som borde handla om en trygghetsfråga kommer utifrån Klaras resonemang att fastna i en diskussion om kön där stereotypa föreställningar om kvinnor och män förstärks istället för att förändras. Genom att lösa situationen

med att anställa män med väktarkompetens upprätthålls en könsarbetsdelning på institutionen. Kvinnorna kommer i första hand att stå för behandlarkompetensen, medan män har en väktarkompetens som inte är avsedd för behandlingsarbete. Kvinnorna och männen kommer härmed att representera två könssegregerade yrkeskategorier och de kommer att osynliggöra att behandlarkompetens och greppteknik är yrkeskompetenser som vem som helst kan skaffa sig oavsett kön.

Sammanfattande slutsatser

Jag har i detta kapitel visat hur båda institutionerna hanterar den integritetskränkning som de övervakade urinproverna oundvikligen innebär genom att könsspecificera dem, vilket personalen menar minskar laddningarna kring urinprovtagningen. Jag delar personalens uppfattning om att denna arbetsordning är viktig, eftersom jag menar att den tar hänsyn till den maktordning som finns mellan kvinnor och män. Män tenderar att förstås som sexuella subjekt medan kvinnor förstås som sexuella objekt, vilket i kombination med föreställningar om mäns fysiska styrka kan påverka kvinnors känsla av utsatthet i situationen. Det är därför rimligt att kvinnor och män hålls isär i sådant arbete som urinprover och kroppsvisitationer innebär.

Det är dock inte denna könsordning som behandlingspersonalen hänvisar till när de beskriver vad det är som gör att de övervakade urinproverna blir mindre kränkande när de utförs av ett visst kön. På Tvångsvårdsinstitutionen pratar personalen om kvinnornas särskilt traumatiserade relationer till män och på Behandlingshemmet visar det sig att personalen länkar nakenheten som urinproverna innebär till sexualitet. På Behandlingshemmet skyddas därför personalens och männens sexuella integritet genom att arbetet könsspecificeras. Könsarbetsdelningen är problematisk eftersom den innebär att personalen visar var sexuella laddningar kan förväntas uppstå och var de inte förväntas uppstå, vilket innebär att de gör sexualitet. Genom sitt tankesätt synliggör behandlingspersonalen heterosexuella laddningar medan de osynliggör möjliga homo- och

bisexuella laddningar. De relaterar sexuella laddningar till mötet mellan män och kvinnor, men inte till några andra möten. Här görs också kön genom att män och kvinnor tydliggörs när sexuella laddningar förstås som att de endast kan uppstå mellan dem eftersom de just är män och kvinnor. Det könsspecificerade arbetet med droganalyser och kroppsvisitationer på Tvångsvårdsinstitutionen gör sexualitet på samma sätt även om behandlingspersonalen inte uttryckligen pratar om ordningen i termer av sexualitet.

Det könsspecificerade arbetet är också problematiskt eftersom det bidrar till att neutralisera arbetet. På båda institutionerna blir denna normaliserande praktik tydlig genom olika former av kontrollerande inslag. Genom att kontrollera kvinnornas och männens drogfrihet görs en markering mot deras gamla liv och att detta inte varit acceptabelt i samhället. Droganalyserna markerar och upprätthåller maktskillnaden mellan personalen och de kvinnor och män som behandlas på institutionerna. Personalen vill därför avdramatisera och normalisera urinprovtagningen för att hantera kontrasten mellan den makt, kontroll och övervakning som urinproverna innebär och behandlingssituationens behov av att skapa relationer och tillit. Genom att könsspecificera arbetet kan dock personalen jämföra urinproverna med vanliga och vardagliga relationer. Könsarbetsdelningen hjälper dem därför att beskriva arbetet med de övervakade urinproverna som oproblematiska och oladdade eftersom de kan jämföra dem med andra vardagliga situationer.

Jag har i detta kapitel även visat hur det arbete som kräver fysisk styrka och särskild kompetens i form av greppteknik könskodas på Tvångsvårdsinstitutionen. I dessa resonemang gör de kön både genom att ta för givet att kvinnor är svaga och män är starka och genom att de osynliggör de variationer som finns mellan män och kvinnor i förhållande till svaghet och styrka. Genom att anställa män som har särskild utbildning i greppteknik men som saknar behandlingskompetens bidrar de till att upprätthålla en könssegregation i personalgruppen på institutionen. Medan de flesta i behandlingspersonalen är kvinnor finns det män som är väktare och som egentligen saknar behandlarkompetens. Här osynliggörs att be-

handlarkompetens och väktarkompetens är professionella kunskaper som vem som helst kan skaffa sig oavsett kön.

Könsarbetsdelningen på Tvångsvårdsinstitutionen innebär att männen och kvinnorna på institutionen tvingas hantera motsägelsefulla roller. Kvinnorna i personalgruppen skall vinna kvinnornas tillit och förtroende men tar också särskilt ansvar för flera av de integritetskränkande arbetsmomenten på institutionen. Männen har en liknande dubbel roll eftersom det är de som får agera när det krävs fysisk styrka för att brotta ner och hålla fast kvinnorna som vårdas på institutionen. Vid dessa tillfällen upprätthåller de inte bilden av den goda mannen som de annars har det särskilda uppdraget att företräda. Snarare kommer de att vara just den man som de menar att kvinnor har erfarenheter av, dvs. mannen som slår och begår övergrepp.

På Behandlingshemmet är könsarbetsdelningen av arbetet med droganalyserna ett sätt för kvinnorna att undvika att hamna i dubbla roller, eftersom de uppfattar att terapeutrollen är oförenlig med att också titta på männen när de kissar. Den dubbla rollen av att vara både terapeut och se någon naken går dock att förena om nakenheten är med det egna könet och det är här sexualitet förs upp på agendan och återskapas. Att kvinnor ändå faktiskt kan övervaka männen visar att det finns brott mot den heteronormativitet som organiserar arbetet. När kvinnorna förmår skapa en asexuell relation till männen, en relation som faktiskt skulle kunna definieras och förstås som professionell i den mån att sexualitet inte blir en försvårande fråga, då är sexualiteten inte ett hinder.

Att göra en annan men samma man

Detta kapitel handlar om hur personalen på Behandlingshemmet gör och behandlar maskulinitet. Jag lyfter särskilt fram hur personalen utformar arbetet i mansgruppen eftersom den är det behandlingsinslag där männen behandlas i sin egenskap av att vara män. Jag visar hur personalen beskriver och uppmärksammar männen som behandlas på institutionen som heterosexuella. Jag belyser också hur kvinnorna i personalgruppen i mötet med männen får ett särskilt ansvar i förhållande till deras sexualitet. Centralt för min analys är samspelet mellan kön och sexualitet och jag visar hur personalen gör maskulinitet i intimt samspel med sexualitet.

Kapitlet består av två delar där jag i den första visar hur behandlingspersonalen beskriver och uppmärksammar männen som män. I den andra delen visar jag hur det könsrelaterade arbetet på institutionen dels handlar om männens arbete i mansgruppen, dels om kvinnornas relation till männen.

När männen görs till kön

Temat i denna del handlar om hur personalen gör och upprätthåller bilden av männen som heterosexuella och hur de framför allt iscensätter dem som översexuella. Det är delvis svårt att fånga maskulinitet eftersom män och maskulinitet är normerande och därför också tenderar att bli könsneutralt. Män omtalas och synliggörs sålän som män. Missbruk är också något som kodas som maskulint – en riktig man ska kunna ta sig några järn eller en riktig fylla. Detta medför att kvinnor som missbrukar bryter mot könskoder och ifrå-

gasätts som kvinnor, medan män som dricker eller använder droger kan stärka sin könsidentitet (jfr Järvinen 1991). Missbruket och det liv som det kanske inte sällan för med sig i form av kriminalitet, våld och fängelsevistelser gör helt enkelt männen till mer män (jfr Lalander 2001, s. 201–214).

Männen på Behandlingshemmet bryter alltså inte mot några könskoder genom sitt missbruk och deras maskulinitet sätts därför egentligen inte på prov. När behandlingspersonalen på Behandlingshemmet uppmärksammar männen som män framträder deras maskulinitet genom att deras sexualitet fokuseras. Personalen beskriver männen på två sätt vilket jag närmare belyser i denna del: dels att de har en stark sexualitet som tar sig burdusa och råa uttryck, dels att de är sexuellt oerfarna och osäkra.

Burdus sexualitet och konstig kvinnobild

Både i intervjuerna och under observationerna återkommer behandlingspersonalen till männens överdrivna intresse för kvinnor och att de brister i sin respekt mot kvinnor. Magnus och Markus pratar om den könsseparerade mansgruppen där bara män och inga kvinnor deltar. Här menar Magnus och Markus att männen får utrymme och möjlighet att prata om kvinnor. När männen får vara ifred så kan de ohämmat prata om kvinnor på ett ganska grovt sätt, berättar de vidare. Flera av kvinnorna pratar samtidigt om hur de upplever att de hela tiden måste värja sig mot männen som på olika sätt objektifierar dem sexuellt. Marika säger att hon som kvinna måste kunna förhålla sig till och hantera att männen har mycket sexuella fantasier om henne. Mona är en av dem som tydligast ger uttryck för att hon tycker att männens sexuella behov är extrema: ”Det spelar ingen roll om de hade sett en ko här, alltså ungefär...”. I Monas tolkning är alltså männens sexuella begär så starkt att det kan riktas mot vad som helst. Hon förklarar för mig att deras starka lust beror på att de är i behandling och har tvingats leva utan sexuella relationer under lång tid, vilket gör att de har en form av uppdämt sexuellt behov som är svårt för dem att kontrollera. Mona beskriver männen som ”utsvultna” och därför är de särskilt påträngande och burdusa.

Behandlingspersonalen beskriver också männen som att de inte respekterar kvinnor. Denna beskrivning går hand i hand med att de sexualiserar kvinnor och bara ser dem som objekt. Mona säger att hon har väldigt svårt för att få männens respekt eftersom de inte ser henne som en jämlike. Madde uttrycker det som att flera av männen har en "skev" kvinnosyn, och relaterar den till att få av männen har haft, som hon säger, "ordentliga" relationer med kvinnor. Hon hävdar att de oftast har haft relationer med kvinnor som varit prostituerade och som "gjort konstiga saker för dem". I de beskrivningar som Madde och Mona gör av männen framstår alltså männen som att de inte ser kvinnor som något annat än kön, som sexuella objekt.

Det är således en överdriven och stark sexualitet som är central när behandlingspersonalen synliggör männen som män och därmed gör dem till kön. I den heterosexuella matrisen är mäns maskulinitet ett uttryck för deras heterosexualitet och här blir alltså heterosexualiteten ett viktigt uttryck för maskuliniteten. Män är män för att, eller om, de är heterosexuella (Butler 1990, 1993). Butler diskuterar inte den skillnad som finns mellan hur kvinnor uppfattas som sexuella objekt och hur män görs till sexuella subjekt, men flera feminister har skrivit om heterosexualitetens betydelse för att kvinnor ska uppfattas som kvinnor (Rich 1986; Rubin 1996; Wittig 2002). Den kvinna som inte är heterosexuell och tillgänglig för mäns begär kommer inte att uppfattas som en riktig kvinna. På ett liknande sätt tycks mäns sexuella begär mot kvinnor vara centralt för deras maskulinitet. Män ska vara drivande sexuella subjekt för att uppfattas som män: de ska vara de subjekt som kvinnor är objekt för.

Att behandlingspersonalen beskriver männen som just översexuella kan också förstås som ett sätt för dem att skapa och upprätthålla den skiljelinje mellan sig själva och männen som är inbyggd i det sociala arbetets praktik. När de gör detta länkar de också samman kön och klass, ty när männen betecknas som sexuella, råa, burdusa och sexuellt hotfulla framställs de som arbetarklass (Skeggs 2000). På Behandlingshemmet fungerar männens översexualitet som ett tecken på deras missbruk och det som skiljer dem från männen i

personalgruppen. Behandlingspersonalen görs därmed till männens motpol, dvs. en sexuellt kontrollerad medelklass.

Timid, försiktig och oerfaren

Nu övergår jag till att visa hur det parallellt med bilden av männen som överdrivet sexuella också finns en annan men underordnad beskrivning av dem i vilken personalen framställer männen som oerfarna och försiktiga i relation till kvinnor.

När jag frågar Madde om hur det är att vara kvinna på Behandlingshemmet, pratar hon om hur hon känner sig objektifierad av männen. Hon förklarar att "nästan ingen av dem har haft en ordentlig relation!" Maria säger:

Många av dem har knappt haft relationer med kvinnor, eller med någon för den delen, när de varit nyktra.

Att männen kan vara just försiktiga och osäkra i relation till kvinnor blir också tydligt när några av kvinnorna pratar om konkreta situationer då någon av männen förälskat sig i dem. De beskriver hur männen i dessa situationer kan vara både tafatta och oerfarna. Madde förklarar, att det ibland händer att män förälskar sig i henne och beskriver det som att de då gör "lama inviter" på ett sätt som hon tycker är "rart". Mona berättar också om männens mer seriösa inviter och då är det är en trevande och försiktig man som hon pratar om:

De säger någonting i stil med att: *Å vad du är vacker*. Då kan jag svara: *Tack, det är jätteroligt att höra, bla bla bla*. Fortsätter det sen kan man gå in och säga att: *Jag är här för att hjälpa dig med dina problem och jag är gift...*

Mona säger också att männen ofta accepterar hennes nej och att de sedan drar sig tillbaka. Den bild som Mona och Madde förmedlar beskriver inte männen som råa och burdusa, utan det är män som ger komplimanger på ett försiktigt och osäkert sätt. Monas beskrivning av hur hon bemöter männens inviter visar att hon antagligen

gör det på samma sätt som hon skulle göra med vilken man som helst som blivit förälskad i henne om det inte var besvarat från hennes sida.

I dessa beskrivningar är det en helt annan man som personalen framställer. Det är en man som kan bli intresserad av kvinnor utan att det nödvändigtvis bara handlar om att ha sex. Det finns alltså två dominerande beskrivningar av männen som behandlas på institutionen, vilka står i stark kontrast mot varandra. Denna senare bild är dock underordnad och kommer ofta fram i intervjuerna, medan bilden av de översexuella männen aktivt upprätthålls genom att påtalas och uppmärksammas av personalen. Jag menar att den starka sexualiteten hör samman med bilden av mannen som missbrukar. Heterosexualitet ingår som en del i att vara en riktig man och som jag har berört ovan tenderar vissa män som dricker alkohol eller använder droger att stärka sin maskulinitet. Män som missbrukar görs därför till en form av riktiga karlar och sexualitet blir en viktig del i detta görande. På Behandlingshemmet gör och upprätthåller personalen denna bild av männen som riktiga karlar genom att underordna de mer alternativa beskrivningarna. Därigenom upprätthåller och återskapar personalen denna föreställning.

Att göra den burdusa och sexuella mannen

Nu ska jag undersöka hur personalen gör den översexuella mannen i behandlingsarbetet. Detta gör de på tre sätt: genom att medvetandegöra kvinnorna på institutionen om att de är objekt för männen, genom att aktivt synliggöra män som lever upp till bilden av den översexuella mannen och genom att motarbeta män som är på andra sätt.

Kvinnor som objekt

När jag gör mina observationer på institutionen blir det tydligt hur männen uppmärksammas utifrån behandlingspersonalens föreställning om att de ser alla kvinnor som sexuella objekt. Behandlingspersonalen påtalar kontinuerligt att männen objektifierar kvinnor och de uppmärksammar också att jag är ett objekt för männen eftersom jag är kvinna. När jag varit på institutionen några dagar frågar Margot mig hur jag tycker att det fungerar. När jag svarar att

jag trivs och att det har varit lätt att bli en del av gruppen och att inte minst de intagna männen är öppna och nyfikna, svarar Margot snabbt att ”du kan ju vara deras nästa partner, det är så de ser det!”

Margots kommentar gör mig uppmärksam på männen som sexuella och att jag i deras ögon bara är en kvinna, ett kön. I intervjun berättar Maria hur hon på ett liknande sätt gjorts uppmärksam på männens kvinnointresse och hennes roll som objekt för det. Hon beskriver när hon skulle börja arbeta vid institutionen och kallades till en anställningsintervju där männens sexualitet var ett ämne som diskuterades:

Jag fick mycket frågor när jag var här på intervjun. Jag träffade Måns och Mattias och de frågade mig mycket om var jag stod i min kvinnlighet och hur trygg jag var i min sexualitet och så... Så när jag började här var jag jättedistanserad och konstig.

Målet med samtalet var att medvetandegöra Maria om vilka män hon skulle möta i sitt arbete på institutionen och att förbereda henne på det, så att hon skulle kunna hantera det. Maria säger att samtalet påverkade henne så att hon var på sin vakt när hon började arbeta. Hon var rädd att inte kunna lita på sig själv och för att inte kunna hantera männens inviter. Hon var därför avvaktande i förhållande till männen när hon började på institutionen – rädd för att alla ville ha en sexuell relation med henne.

Margots kommentar till mig, men även Marias berättelse, visar hur personalen gör männen sexuellt burdusa. Maria förväntade sig att hon skulle möta en viss sorts män på institutionen: män som skulle kunna påverka och förföra henne mot hennes egen vilja. Denna bild fick hon sedermera revidera successivt eftersom hon upptäckte att alla männen inte objektifierade eller flörtade med henne. Maria påpekar också i intervjun att det dröjde innan hon kunde slappna av eftersom hon började tvivla på om hon vågade lita på sig själv och sin förmåga att stå emot männens inviter. Uppmärksamheten kring männen gör alltså inte bara dem till sexuella subjekt utan kvinnorna kommer också att göra sig själva till sexuella objekt, vilket Marias upplevelse är ett tecken på.

Sexualitet synliggjord som maskulinitet

Under mina observationer är det egentligen bara en man, Anders, som passar in i den beskrivning som personalen generellt ger av männen, dvs. som sexuellt påstridiga och överdrivet flörtiga. I övrigt är gruppen av män varierad och mångfacetterad och den består inte bara av män som hela tiden pratar om och/eller flörtar med kvinnor. Under observationerna upplever jag inte att männen vare sig jagar eller kränker mig. Några av dem visar ett allmänt intresse för mig, de tar kontakt, de frågar vem jag är, och när jag vistas på institutionen ber de mig då och då att delta i och följa med på olika aktiviteter. De flesta av männen tar dock bara reda på vem jag är och de drar sig sedan tillbaka och låter mig vara i fred.

Anders är däremot lekfullt flörtig, och han blir tröttsam och tjugtig men han visar inte ett intresse på ett kränkande eller olustigt sätt. Jag uppfattar inte honom så och vad jag förstår gör inte heller personalen det eftersom de aldrig pratar om honom som burdus eller kränkande. De uppmärksammar honom dock kontinuerligt, både genom att skämta med honom om att han är en charmör och att han tänker alldeles för mycket på flickor, men också genom att prata om honom under personalmöten och i intervjuerna med mig. När de pratar om honom under personalmöten pratar de ofta om hans relationer med olika kvinnor. Någon av dem pratar om att hans telefon ringer mycket och ser det som ett tecken på att han har flera älskarinnor. När han en dag ska äta lunch med en kvinna från socialtjänsten tolkar några av kvinnorna det genast som att de har någon form av privat relation. Grunderna för dessa antaganden är spekulativa. Trots att alla är överens om att det verkar märkligt att Anders skulle kunna förföra så många kvinnor – att han skulle lyckas med det eller ens ha tid med det – så antar de ändå att han gör det. Eftersom han utger sig för att vara charmör så är han också charmör.

Jag upplever under mina observationer att Anders sätt inte bara uppmärksammas för att problematiseras utan att han också uppmuntras i sitt flörtande. När institutionen vid ett tillfälle väntar på ett studiebesök från en vård- och omsorgsutbildning, vilket ofta innebär att det kommer en grupp med uteslutande bara kvinnor på

besök, uppmärksammas Anders redan under morgonmötet. Han sporras och hetsas av en del av de andra männen som frågar: "Nu ska väl du vara med och ta emot dem?" Han uppmuntras också av personalen. Mattias skojar med Magda om Anders och hans flörtande när Anders står bredvid. Mattias säger skrattande till Magda, samtidigt som han för att visa sig bekymmersam skakar på huvudet och pekar på Anders, att "honom får vi göra något åt!"

Jag menar att Anders har en viktig funktion att fylla för personalen eftersom han är den ende av de intagna männen som delvis lever upp till bilden av den missbrukande mannen som objektifierar och flörtar med varje kvinna han möter. Genom att uppmärksamma honom kan personalen upprätthålla föreställningen om att männen är översexuella och han blir det levande exemplet på hur männen är som vårdas på institutionen. De andra männen, som har ett mer återhållsamt och tillbakadraget förhållningssätt, uppmärksammar personalen inte utan de försvinner i gruppen av män med sina egenheter och personligheter. Någon av dem gillar att debattera, någon annan är sur på sin före detta fru, en tredje tycker om att läsa böcker och en fjärde är tyst och lite blyg. Skaran av män innehåller mängder av variationer och få av männen motsvarar bilden av en översexuell missbrukande man som i allt han gör försöker fånga en kvinna som han kan ha en relation med.

Jag påstår inte att männen aldrig är sexuellt råa eller att de aldrig får kvinnorna i personalgruppen att känna sig obekväma eller sexualiserade, men jag menar att det finns fler olikheter mellan männen än vad personalen uppmärksammar och synliggör. Detta är också något som personalen på olika sätt berör i intervjuerna, men den bild som de lyfter fram och som blir den generella beskrivningen utgörs av männen som översexualiserade individer. I sina resonemang och i sitt uppmärksammande osynliggör behandlingspersonalen män som *inte* är råa och sexualiserande, de som avvaktar och håller sig på avstånd från mig och/eller andra kvinnor. Det är genom kommentarer och ständiga samtal om männens sexuella begär som föreställningen om männen som översexuella upprätthålls. Männens sexualitet förstås som att den skiljer sig från andra mäns, eftersom de uppfattas som översexuella. Personalen tar

liten eller ingen notis om de män som inte lever upp till deras schablonbild av mannen som missbrukare. Deras sätt att vara män på fyller ingen funktion i förhållande till stereotypen.

Män som utmanar

Personalen gör också bilden av den sexuellt burduse och missbrukande mannen genom att ifrågasätta män som är på andra sätt. Under mina observationer behandlas Alexander på institutionen och flera i personalen beskriver honom som "mjuk". Han är intresserad av och deltar engagerat i alla institutionens aktiviteter, både de fysiska och de samtalsbaserade. Både Markus och Malin lyfter i intervjun fram honom som undantaget när det gäller männens syn på kvinnor. Båda menar att Alexander respekterar kvinnor och är jämställd på ett sätt som männen oftast inte är. Alexander är därmed ett föredöme eftersom han tar aktiv del i behandlingen och bemöter kvinnor med respekt, men han blir också omtalad och misstänkliggjord som homosexuell av personalen. Madde och Markus funderar under ett personalmöte och även i intervjuerna över Alexanders sexualitet. I intervjun säger Markus till mig:

Jag har tänkt länge på Alexander... Alltså att han är inte riktigt klar med sin roll, sin sexuella roll...

Här menar jag att det blir tydligt att det finns gränser för hur respektfull och terapeutisk en man kan vara innan han riskerar att inte längre uppfattas som en riktig man. Alexanders engagemang i samtalsterapin och hans jämställda kvinnoosyn gör att han skiljer sig från personalens bild av männen. Att han är en man som är förhållandevis jämställd och har en syn på kvinnor som inte är manschauvinistisk gör att Markus kommer att ifrågasätta hans maskulinitet. När Alexander deltar, anpassar sig och uppskattar de olika aktiviteterna på Behandlingshemmet, uppfattar personalen honom som mindre maskulin än de andra männen. Här upprätthåller de den heterosexuella matrisen som ställer krav på att män ska vara maskulina för att just vara män. Att spekulera kring Alexanders eventuella homosexualitet menar jag är ett sätt att markera att hans

maskulinitet ifrågasätts eftersom mäns homosexualitet ofta sammankopplas till femininitet. Män som förstås som mjukisar, morsgrisar, fegisar eller mesar är långt ifrån att leva upp till de maskulinitetsideal som skulle göra dem till män (jfr Connell 1999, s. 62, 100–103).

Alex är en annan man som också kommer att ifrågasättas när han inte lever upp till personalens föreställningar om machomannen. Alex är alltid lite försiktig och tillbakadragen och under några veckor när jag gör mina observationer är han mer hemlighetsfull och tyst än vanligt. Personalen börjar successivt undra vad han undanhåller, med viss oro för att han kanske börjat använda droger igen. Under ett personalmöte kan Margareta och Magda ge en lättande förklaring, eftersom Axel har berättat för dem att han träffat en kvinna som han har en relation med. Margareta och Magda säger att Axel verkar lite förvirrad och tafatt i relation till henne och hon verkar vara mycket mer drivande än vad han själv är. Hans trevande osäkerhet står i tydlig kontrast till den burdusa man som männen oftast beskrivs vara och hans tafatthet får Margareta och Magda att fnissa. De är uppenbarligen glada för hans skull men att kvinnan som han träffar är den mer drivande av dem båda tycker Margareta och Magda samtidigt är lustigt.

Den icke-världsvane förföraren uppfattas som lika löjeväckande och omanlig som den sexuellt burduse mannen är maskulin och hotfull. Medan det aktiva heterosexuella begäret är centralt när männen görs till kön kommer dess motsats att innebära att de blir mindre maskulina. Både i förhållande till Alexander och Axel blir det tydligt att egenskaper som uppfattas som eller länkas till femininitet påverkar mäns möjlighet att definieras som maskulina. Behandlingspersonalen tenderar att upprätthålla den heterosexuella matrisen genom att på olika sätt ifrågasätta de män som är mjuka, jämställda eller trevande och försiktiga i sexuella relationer (Butler 1993, 1990).

Hantera och reglera sexualitet

Jag undersöker i denna del hur personalen gör och behandlar maskulinitet i relation till sexualitet. Männen sexualitet blir ett centralt tema i olika moment i behandlingsarbetet: dels i mansgruppen, dels i de möten som uppstår mellan kvinnorna i personalgruppen och männen som vårdas på institutionen. Mansgruppen är det forum där personalen särskilt uppmärksammar männen som män och i personalens beskrivningar av arbetet i denna är just männens sexualitet det återkommande temat. Ett annat inslag i behandlingen är att kvinnorna ska ge männen möjlighet att möta kvinnor som de kan "öva" sig att ha relationer med. Även här kommer alltså frågan om heterosexualitet i blickpunkten.

Jag börjar med att diskutera mansgruppens arbete och hur denna blir ett sätt att lära männen att placera sin sexualitet på rätt ställe. Sedan övergår jag till att visa hur männen ska öva sig på att ha relationer med kvinnor i relation till kvinnorna som arbetar på institutionen.

Sexualitet under kontroll

Under mina observationer deltar männen i mansgruppen en gång i veckan under en timmes tid. Vid dessa tillfällen försvinner alla männen in i det stora samlingsrummet och dörren stängs efter dem. Medan de är där inne arbetar kvinnorna med olika saker; de för journaler, tar kontakt med socialtjänsten eller ordnar med andra saker som de annars har svårt att få tid med.

Som jag visat tidigare är syftet med mansgruppen att ge männen möjlighet att prata om sådant som de inte vill prata om när kvinnor är med. Det visar sig i intervjuerna att detta i första hand handlar om relationer och männens sexuella begär till kvinnor. Magnus säger om arbetet i mansgruppen, att "det vi talar om det är relationer!" Mårten säger på ett liknande sätt att "vi tittar på relationer så klart, på sexualiteten". Männens relationer och sexualitet är det framträdande temat och mansgruppen ger männen som behandlas på institutionen ett särskilt utrymme att prata om dessa ämnen på ett särskilt sätt. När de får möjlighet att fritt prata om sina tankar och känslor så talar de enligt Markus "ett annat språk":

Det pratas mycket knulla och råknulla och att bara gå upp för att sätta på någon... Det skulle aldrig komma upp om det var tjejer med. /.../ Om man säger att man ska prata om att träffa tjejer va, då tänker kvinnorna direkt att männen vill träffa någon att dela sitt liv med och sånt där. Men många av dem de vill inte det utan de vill bara knulla, men det säger de inte om kvinnorna är med.

Både Markus och Magnus menar att mansgruppen är viktig, eftersom den ger männen möjlighet att prata utan hämningar på grund av att kvinnor inte är närvarande. Båda påpekar också att medan männen får vara ifred skonas kvinnorna från att höra deras diskussioner. Flera av kvinnorna delar uppfattningen om att människans översexualitet är ett bekymmer. Mona säger:

De kan prata om sin sexualitet. De har en snedvriden bild av sexualitet. Den biten har jag svårt att gå in och jobba med som kvinna. Jag vill inte jobba med det heller utan jag tycker det är lite skönt att mansgruppen finns.

Maria berättar på ett liknande sätt att hon också tycker att det är jobbigt att höra hur männen ibland pratar om kvinnor, eftersom de uttalar sig sexuellt om dem på ett rått och grovt sätt. Madde förklarar att hon brukar stoppa männen när de pratar på det sättet och säga till dem att det är inte roligt för henne att höra den typen av prat.

Jag menar att Magnus och Markus beskriver relationen mellan kvinnor och män som att den alltför mycket sker på kvinnors villkor när de i negativa ordalag pratar om att män måste anpassa sig till kvinnor. Magnus säger att kvinnor "kastarer" män och Markus pratar om att män begränsas i sina känslor när kvinnor inte tolererar att behandlas som sexuella objekt. Bilden som framträder av kvinnor är negativ då de motsätter sig att bli sedda som "en rumpa" eller ett "knull". Det är på grund av kvinnornas intolerans som männen måste lära sig att prata om dem på rätt sätt. Här blir mansgruppen ett sätt att lära männen att objektifiera kvinnor på ett rått och grovt sätt så länge de bara gör det i kvinnors frånvaro och i

mäns närvaro. Personalen ger uttryck för att de vill lära männen att respektera kvinnor, men detta tycks vara en respekt som i första hand ska uttryckas i mötet mellan män och kvinnor. Att se kvinnor som ett sexuellt objekt går an så länge kvinnor inte hör att de gör det.

Utestängande homosocialitet

Att män söker sig till varandra och utesluter kvinnor är ett sätt att genom homosocialitet återskapa maktordningen mellan män och kvinnor (Holmberg 1996, s. 108; Lindgren 1996). Mansgruppen tenderar att bli ett sådant forum där kvinnorna stängs ute och saknar insyn i arbetet. I mansgruppen får männen utrymme att i ensamhet prata om kvinnor i allmänhet men också om kvinnorna på Behandlingshemmet. Kvinnorna tar inte del av dessa samtal trots att de i behandlingsmiljön själva är ämnen i dem. De tar ibland aktivt avstånd från mansgruppen. Mona säger:

Det är en värld som jag inte vill gå in i, de kanske har temat "Vad ska man ha kvinnor till?" Då kan du ju själv tänka dig vad som skulle hänt om jag hade suttit där. Det hade inte varit roligt att höra!

Mona berättar att hon bara skulle bli arg av att höra hur männen pratar om kvinnor och väljer därför att involvera sig så lite som möjligt i vad männen gör i gruppen. Men alla kvinnorna väljer inte att ställa sig utanför mansgruppen. Maria säger att hon gärna hade velat delta i att planera gruppens arbete men att hon inte vågar eftersom hon känner att hon som kvinna är utestängd från gruppen. Magnus ger också uttryck för att han inte vill prata med dem av sina kollegor som är kvinnor om vad som kommer upp i mansgruppen, även om det är ämnen som också berör dem. I intervjun säger han:

Jag tänker på vad som dök upp i gruppen i tisdags, då frågade någon: *Hur gör jag när jag liksom blir tänd på den kvinnliga personalen?* Och då tänkte jag att: *Jaha, men det känner jag ju också ju...* Hur gör man då? Kan jag ta upp det i handledningen med kvinnorna? Och säga att han tog upp att han blir attraherad av den kvinnliga personalen

och det blir jag också!? Där känner jag att jag inte kan ta upp det i en allmän handledning utan att det ska tas i en handledning med bara män.

När kvinnorna utestängs från mansgruppen och själva väljer att inte involvera sig i arbetet menar jag att mansgruppen blir en form av homosocialt forum som i likhet med andra sådana forum förenar männen och skapar en inbördes gemenskap, allt medan kvinnor utesluts. Att homosociala sammanhang kan inkludera rå sexualitet och homofobi har visats av bland annat Andreasson (2003). På Behandlingshemmet blir mansgruppen därför delaktig i att göra och upprätthålla denna könsmaktsstruktur och den motiveras med att männen måste få vara sig själva och kvinnorna måste skyddas från deras sexualitet.

Begär som förenar

I detta avsnitt visar jag hur den heterosexuallitet som gör männen till män bidrar till att skapa en gemenskap mellan männen som arbetar på institutionen och männen som behandlas där.

Eftersom heterosexuallitet är en central del av maskuliniteten är det också här som männen i personalgruppen förväntar sig att de har något gemensamt med männen som behandlas på institutionen. När jag frågar Magnus när han känner gemenskap med männen som behandlas på institutionen svarar han: "När vi talar om kvinnor!" Trots att personalen beskriver de intagna männen som översexuella och att de därmed skiljer sig från männen i personalgruppen är alltså ändå heterosexualliteten det som de förväntas ha gemensamt.

Även under mina observationer blir det ibland tydligt hur männen i personalgruppen kan skapa en gemenskap med männen som behandlas på institutionen genom att skämta om sexualitet och kvinnor. Under en friluftsdag har männen och personalen lekt och tävlat tillsammans och mot varandra. Dagen avslutas med en prisutdelning till vinnarna. Vi sitter inne för det fina vädret börjar ge upp sin sista suck och regnmolnen skuggar hotfullt himlen. Prisererna ligger uppradade på ett rullbord och består av olika former av fa-

voriter: godis och choklad. Alla de vinnande lagen i de olika tävlingarna får priser, de olika lagens medlemmar delar rättvist på klubbor, godispåsar och chokladbitar.

Det finns också specialpriser som delas ut av andra anledningar än tävlingssegrar. Alex, som vi inte sett skymten av sedan morgonsamlingen och som inte deltagit vare sig i tipsrunda eller i lekar, får pris som "Mest frånvarande". Så ropar Mattias – som stått för dagens upplägg, planering, prisinköp och prisutdelning – att August också ska få ett specialpris. August är lång och lite trumpen och har som vanligt under dagen varit lite omotiverad och håglös. Kvinnorna i personalgruppen har peppat och berömt för att få med honom i dagens lekar och efter lång övertalning lyckades de få August att gå skidgång tillsammans med dem. Tillsammans halvsvrang de fastspända på ett par långa brädor för att runda en kon snabbast i kampen mot ett annat lag. August gillar inte att tävla och kanske särskilt inte att riskera att förlora, men idag lyckades kvinnorna i personalgruppen få honom att vara med och delta i det roliga. Längst bak på skidorna stegade han på tillsammans med tre kvinnor som stegade på framför honom. Ett samarbete som även om de inte vann utfördes med bravur. Nu basunerar Mattias ut att August ska få ett pris för att han "hjälpde tjejerna ... bakifrån!" Skratten sprider sig i lokalen. Magda som sitter vid min sida skrattar så hon viker sig dubbel när Mattias med kraft trycker till med *Bakifrån!* August lufsar lite trumpet och hämtar sitt pris, en Twistmix i en prasslande och glansig påse. Runt omkring skrattar de andra.

Jag rycker till, vad sade Mattias egentligen? Hörde jag rätt? Vad jag hör är ett skämt men också en plumphet och en grovhet. Jag associerar till uttrycket att "ta någon bakifrån". Jag reagerar också på att August uppmärksammas för att ha "hjälpit tjejerna", som om de inte skulle klara sig själva. Att detta är den uppskattning de får för att de försöker engagera och uppmuntra alla i gruppen. André (1991) har gjort liknande iakttagelser på en ungdomsvårdsinstitution och hon konstaterar att sexuella skämt på könsblandade institutioner lättar upp stämningen och skapar samhörighet mellan männen medan det utestänger kvinnorna (s. 54–55). För mig är Mattias skämt både sexualiserande och sexistiskt. Det sexuella

skämtet och det råa språket är ett sätt att förena inte bara männen utan kanske hela gruppen. Även om skämtet sker på kvinnornas bekostnad fungerar det i sig som något som skapar en trevlig stämning i gruppen. Både kvinnorna och männen skrattar med och ingen ger uttryck för att uppfatta skämtet på det sätt som jag gör (vilket å andra sidan inte måste innebära att ingen av de närvarande tog illa vid sig). Skämtet upprätthåller en maktordning men det skapar också gemenskap inom gruppen.

...och sexualitet som särskiljer

I den gemenskap som uppstår mellan männen som behandlas på institutionen och männen i personalgruppen ska de senare fungera som lärare och fostrare. Magnus beskriver arbetet som att han ger männen svar på deras relationsfrågor. Här återkommer bilden av männen som trevande och osäkra i relation till kvinnor. Magnus berättar att i mansgruppen ställer männen frågor som:

Hur hittar jag någon? Hur ska jag göra? Är det här rätt eller fel? Ska man gå på utseendet? Hur ska jag välja kvinna?

När männen särskiljs genom det sexuella begäret blir Magnus och hans kollegor både lärare och fostrare utifrån sin position där de antas kunna hjälpa männen både att kontrollera och hitta rätt i sin sexualitet. Markus är inne på samma linje när han förklarar sin och kollegornas roll:

Det vi pratar om på mansgruppen det pratar killarna om sinsemellan också, det är bara det att när vi är med så kan vi ge dem, vad ska man säga, friska tankar, vad ska man säga... Ett friskt tänkesätt.

Markus gör en åtskillnad mellan sig själv och männen som behandlas på institutionen genom att se sig själv och sina kollegor som förmedlare av "friska tankar". Medan männen beskrivs som patologiskt översexuella representerar männen i personalgruppen en mer kontrollerad och erfaren sexualitet. Här gör Magnus och Markus maskulinitet genom att skilja mellan det erfarna och oerfarna samt

mellan det friska och patologiska: en uppdelning som också kan tolkas som klassrelaterad. Männerna som behandlas iscensätts – som jag framhållit tidigare – som missbrukare och arbetarklass genom att behandlingspersonalen beskriver dem som översexuella, burdusa och hotfulla (Skeggs 2000). Att männen definieras som översexuella innebär inte att de förlorar sin status som män; arbetarklassmannen och medelklassmannen är snarare olika maskulinitetsideal på Behandlingshemmet som männen kan röra sig mellan. Det köns-specifika arbetet kommer också att kretsa kring männens sexualitet, men trots att personalen till övervägande del uppfattar och beskriver männen som översexuella handlar det inte om att de intagna männen ska få hjälp för sitt begär. Istället handlar det om att ge dem utrymme att uttrycka det samtidigt som de också lär sig att fungera i relation med kvinnor.

Som jag visade ovan är männens heterosexualitet central för deras maskulinitet och det ses som en del av deras kön. Butler (1993, 1999) menar att heterosexualitet är viktigt för att män ska förstås som just män, men hon diskuterar inte att detta innehåller en maskulin sexualitet som är stark och oregerlig. Om männen skulle behöva ge avkall på sin sexuella lust skulle man tvinga dem att avstå från det som uppfattas vara deras maskulinitet. De kan därför inte göra avkall på sitt begär men de kan lära sig att hantera det på ett sätt som fungerar i relation till kvinnor. Det är i första hand i denna situation där behandlingspersonalen menar att begäret är problematiskt.

Kvinnor att öva på

Jag undersöker i detta avsnitt hur kvinnorna i personalgruppen ska visa och lära männen hur de menar att relationer mellan män och kvinnor fungerar. Detta gör de bland annat genom att låta männen öva sitt förhållningssätt till kvinnor på kvinnorna i personalgruppen. Jag visar också hur detta skapar en situation där kvinnorna måste hantera männens sexualitet och förälskelser, vilket de gör genom att markera gränser mellan det privata och professionella.

Kvinnor som relationer

Precis som männen har kvinnorna i personalgruppen en särskild roll i förhållande till männen som vårdas på institutionen och deras heterosexuella begär. Medan männen i personalgruppen ska ge männen utrymme att prata fritt om sina sexuella känslor ska kvinnorna hjälpa dem att hitta ett sätt att ha fungerande relationer med kvinnor. Kvinnorna ska genom att representera kvinnor lära männen hur kvinnor vill bli behandlade, vilket innebär att männen måste lära sig att kontrollera sin sexualitet eller att de måste tuffa till sig och bli tryggare i relation till kvinnor. Madde beskriver i intervjun kvinnornas särskilda roll i relation till männen och menar att hon ska göra det möjligt för männen att ”öva sig på kvinnor, prata med kvinnor, drogfräa kvinnor”:

Vi är kanske de första kvinnor de har träffat som de pratar med drogfräa. Att våga, att det är inte jättefarligt om man säger fel. Men för många är det oerhört nervöst att vara tillsammans med en kvinna. Och det är ju kopplat till sexualitet också! Och jag tror att det är oerhört viktigt, att man får lov att öva sig och att det är okej.

Maddes resonemang visar hur kvinnorna ska symbolisera kvinnor som männen kan ha relationer med och som de kan möta och ”öva sig” på. I mötet mellan kvinnorna i personalgruppen och männen som behandlas på institutionen aktualiseras alltså på olika sätt den heterosexuella relationen. Kvinnorna ska enligt Madde vara symboliska partners som skiljer sig från de kvinnor som hon menar att männen har mött tidigare. De ska representera ”normala kvinnor”, vilket är kvinnor som inte drogä, som inte prostituerar sig och som inte ”gör konstiga saker” för dem som Malin uttrycker det.

Mot bakgrund av att andelen män i personalgruppen är liten händer det ibland att också kvinnorna bryter mansgruppens könsseparatism och leder arbetet i den. När de gör detta kommer samtalet i gruppen att handla om just relationen mellan män och kvinnor. Männen får möjlighet att fråga kvinnorna som kvinnor, och kvinnorna svarar som sådana. Marika och Mona säger att deras frågor handlar om relationer. Mona säger:

Det har ofta landat i ämnen som till exempel: Hur gör man när man bjuder ut en kvinna? Där går jag mycket gärna in med mig själv! När de frågar: *Gör man si eller så?* Då svarar jag att: *Nej, det hade inte jag tyckt var så roligt men om man gör si och så...* och jag säger att: *Skulle någon komma till mig och bjuda upp mig som är jättefull så tackar jag nej...* Alltså att de kan få undra lite grand: *Hur funkar det?* När det gäller på det planet, skulle det bli sexuellt då är det inte intressant längre, men däremot om man håller till: *Hur tänker kvinnor?* så är det okej.

Relationen som aktualiseras mellan männen som behandlas på institutionen och kvinnorna som arbetar där aktualiserar den heterosexuella relationen på ett relationsmässigt plan och inte på ett sexuellt. Medan heterosexualitet mellan män, uttryckt genom deras prat om kvinnor, görs aktiv och laddad, görs heterosexualiteten mellan kvinnor och män relationsbunden och asexuell. Det finns inga kvinnor som bara vill ha sex så som männen vill.

Det är värt att notera att när Mona eller någon annan kvinna leder arbetet i mansgruppen gör de det alltså i första hand som kvinna och inte som professionella gruppterapeuter. Mona pratar om att hon "går in" med sig själv på ett annat sätt än vad hon gör när hon är terapeut i de andra grupperna. Könsperspektivet i gruppen gör alltså att hon blir kön och att hon då också blir mer privat. Därmed kan hon inte heller prata om det sexuella eftersom det sexuella då blir privat och inte professionellt. Jag menar att detta har att göra med att det finns en föreställning om att könsperspektiv är en form av vardaglig kunskap som gör att kvinnor och män ska använda sig själva och sina privata erfarenheter i behandlingsarbetet. Hade könsperspektiv istället gjorts till en del av kvinnornas professionella kunskap, och om kvinnorna förstått den som sådan, hade de kanske inte lika starkt behövt markera gränser för att deras samtal med männen inte skulle inkludera sexualitet. Här görs och upprätthålls föreställningen om att män och kvinnor har vissa relationer med varandra. Om män och kvinnor pratar om sex och sexualitet har de en privat och sexuell relation. Att däremot *prata* om sex och sexualitet gör män med män och kvinnor med kvinnor.

Här förstår jag det som att kvinnorna har en särskild roll där de

ska vara tillgängliga för mäns behov och mäns sexualitet och de tvingas hantera att både vara symboliska partners för männen, samtidigt som de inte bjuder in till förälskelse utan upprätthåller en professionell distans. Jag har tidigare visat hur männen på Tvångsvårdsinstitutionen har en relation till kvinnorna som vårdas där som liknar den kvinnorna har till de intagna männen på Behandlingshemmet. På Tvångsvårdsinstitutionen är det ingen som talar om att kvinnorna ska få möjlighet att öva sig på männen – tvärtom håller männen en distans till kvinnorna och undviker att närma sig dem fysiskt för att kvinnorna inte ska misstolka deras relation. Männen på Behandlingshemmet har inte heller någon motsvarande roll till kvinnorna som behandlas där. När jag i intervjuerna frågar männen i personalgruppen om deras relation till de enskilda kvinnor som är i behandling, har jag mycket svårt att få gensvar. Medan kvinnorna i personalgruppen ofta självmant börjar prata om sin relation till männen och de sexuella laddningarna de känner, är männen mycket frågande inför att det skulle kunna vara sexuella objekt eller ens föremål för kvinnornas förälskelser. Ingen av de jag intervjuat pratar om att kvinnorna som behandlas på institutionen förälskar sig i eller attraheras av männen. Här gör personalen inte bara heterosexualitet utan också en skillnad mellan mäns och kvinnors sexualitet. Medan personalen alltid ser männen som sexuella subjekt ser de aldrig kvinnorna som sådana.

Kläderna som gräns

Flera av kvinnorna jag intervjuat pratar om hur deras kläder och även skor, hår och make-up hjälper dem att markera att de är på institutionen i egenskap av att vara terapeuter och inte i egenskap av att vara kvinnor. Både Mona och Malin berättar att de kan byta kläder flera gånger innan de går till jobbet för att hitta någonting som de känner sig bekväma och trygga i. Mona säger:

Jag skulle inte ta på mig en kort kjol... Jag skulle inte ta på mig en kjol som går till knäna heller... Jag har ofta längre tröjor och idag har jag [visar hur hon har en tröja knuten om höfterna] och det är inte alls för att jag fryser utan för att jag vill skyla mig lite.

Genom att kroppens former döljs med hjälp av löst sittande kläder, långa kjolar som döljer benen och genom att kvinnorna undviker linnen och alltför urringade tröjor eller blusar markerar de att de inte är tillgängliga sexuella objekt. Med hjälp av sina kläder markerar de, enligt dem själva, att de är professionella och att de inte är reella potentiella partners.

Det är inte bara männen som de skyddar sig mot utan de kämpar också för att upprätthålla sin professionalitet i relation till sina kollegor. Maria berättar i intervjun att hon ofta tänker på vad hon har för kläder på sig när hon ska till jobbet, och hon säger att hon inte bara tänker på vad hennes kläder kan väcka hos männen utan hon är också rädd att hennes kollegor ska reagera på dem och ifrågasätta hennes professionalitet. Flera av dem som jag intervjuat ger också uttryck för att de ser det som oprofessionellt att klä sig i kläder som blottar för mycket av kroppen. Magnus säger:

Man kan attraheras ibland och så tänker man att: Oj, hur kan hon vara klädd så här; fan, tänker hon inte på vad hon gör med oss killar här?

Magnus ansvarsbelägger kvinnorna för de känslor som väcks hos männen och Madde säger på ett liknande sätt att även om alla får klä sig som de vill måste kvinnorna tänka efter särskilt noga så att de inte genom sina kroppar och kläder väcker männens begär. När jag frågar Markus om han brukar tänka på sina kläder och hur han klär sig i relation till kvinnorna skrattar han och frågar om jag tror att någon av kvinnorna skulle "hoppa på" honom. Männen behöver alltså inte tänka på sin roll i förhållande till kvinnorna eller männen som behandlas på institutionen. Männen förstås inte som sexuella objekt på samma sätt som kvinnorna, medan kvinnorna både tvingas hantera och bevisa sin professionalitet samtidigt som de också markerar sina gränser i förhållande till männen.

Det privata som gräns

Ett annat sätt för kvinnorna att upprätthålla gränsen mellan sig själva och männen är att undvika att berätta om sina privatliv på institutionen. När kvinnorna ibland vill visa på likheterna mellan sig

själva och männen använder de sina egna erfarenheter på ett generaliserande sätt och pratar i man-form så att de slipper att utelämnas sig. Gränsen för det privata är starkare och viktigare för dem än för männen.

Ett exempel på detta är när Marika förklarar, att ”jag pratar inte om mitt liv men man kan ju säga att livet inte är perfekt”. Marika säger att hon undviker att berätta för männen om sina egna erfarenheter av anhörigas missbruk. Märten är däremot öppen med att han är uppvuxen med en alkoholiserad förälder. Madde tycker att hon är tillräckligt privat när hon sover och äter frukost på institutionen. Markus säger att han i perioder då han inte haft familj har engagerat sig mycket på institutionen och gjort saker tillsammans med männen på sin fritid.

Jag tolkar kvinnornas behov av att hålla en gräns mellan sina privata jag och de relationer de har på Behandlingshemmet som en rädsla för männens begär. Genom att visa så lite av sig själva som möjligt kan de undvika männens eventuella fantasier eller förälskelser. Att upprätthålla gränsen och distansen är också ett sätt att själva undvika att bli alltför involverade med männen och riskera att själva bli attraherade och förälskade.

Tanken om att det privata är en gräns för det professionella återfinns hos flera av intervjupersonerna. Att som personal på Behandlingshemmet ha någon form av privat relation med männen som överskrider gränserna för det terapeutiska arbetet ses som oprofessionellt. I praktiken är det särskilt oprofessionellt om en kvinna har det. När männen i personalgruppen kommer till Behandlingshemmet under sina lediga dagar för att spela kort väcker det ingen större uppmärksamhet men när det under mina observationer ryktas att en kvinna från socialtjänsten ska äta lunch med en av männen som behandlas på institutionen, suckar kvinnorna tungt och en både bekymrad och fördömande diskussion tar fart. Kvinnorna funderar på om deras kollega från socialtjänsten egentligen vet vad hon håller på med. De förutsätter att hon har gått över gränsen för sin professionalitet och att hon inte kan skilja på arbete och privatliv. ”Det kan ju aldrig bli bra att ha en relation med en klient”, anser Märta och Merit nickar instämmande.

Domen mot kvinnor som misslyckas med att upprätthålla gränsen i förhållande till männen är alltså hård. I terapeutiskt arbete finns inte sällan både uttalade och outtalade regler för vad den professionella relationen får lov att innehålla och gränserna för den är ofta snäva. Den får sällan innehålla privata kontakter men framför allt inte sexuella kontakter. Det ansvar som kvinnorna får och tar handlar inte bara om deras professionella roll utan motsvarar samhällets könsmaktsordning, enligt vilken kvinnor förväntas hantera och sätta gränser för mäns sexualitet, vilket män inte antas kunna göra själva (se t.ex. Jeffner 1997). Detta innebär att medan männen kan närma sig männen som behandlas på institutionen på ett plan som egentligen ligger utanför det professionella och utan att de misstänkliggörs eller förlorar i sin professionalitet, kan kvinnorna inte göra det på samma sätt eftersom de har ett ansvar både för sin egen och för männens sexualitet.

Sammanfattande slutsatser

I detta kapitel har jag visat hur männens sexualitet kommer i fokus när personalen på Behandlingshemmet uppmärksammar och synliggör dem som män. Personalen gör två bilder av männen som behandlas på institutionen och i båda är deras heterosexualitet central. I första hand beskriver de männen som översexuella och att de uttrycker sitt begär rått och grovt. I andra hand beskrivs männen som sexuellt oerfarna och otrygga i relationen till kvinnor. Enligt Butlers (1993, 1999) heterosexuella matris ska män vara maskulina och rikta sitt sexuella begär mot kvinnor för att definieras som män. På Behandlingshemmet upprätthålls denna bild av maskulinitet med största tydlighet. Jag har visat att när personalen gör männen genom att uppmärksamma deras sexuella begär till kvinnor gör de samtidigt också kvinnorna till sexuella objekt för deras begär. Denna skillnad i görandet av maskulinitet och femininitet belyser inte Butler, men jag menar att den är central när kön görs. Skillnaden får reella konsekvenser på Behandlingshemmet. Kvinnorna i personalgruppen uppmärksammas kontinuerligt på att de är objekt för männens sexuella begär och de känner sig utsatta i förhållande till

männens hotande och objektifierande sexualitet.

Genom att uppmärksamma och synliggöra män som sexuellt burdusa och genom att osynliggöra och ifrågasätta män som inte är på detta sätt upprätthåller personalen bilden av den missbrukande mannen som översexuell. Båda bilderna samexisterar på institutionen och de både görs och behandlas i behandlingsarbetet. I mansgruppen ska männen prata om sina relationer till kvinnor och de ska få utrymme att vara sexuellt råa och burdusa. I mötet med kvinnorna i personalgruppen ska de öva sig att möta kvinnor på ett sätt som kvinnor vill. Kvinnorna får ansvaret för att sätta gränser för männen, vilket de gör genom sin klädsel och genom att undvika att vara privata på institutionen. Här tvingas kvinnorna till att hantera en balansgång mellan att vara männens övningsobjekt och visa att de aldrig är möjliga partners för dem.

Påtagligt är att även om de intagna människors sexualitet framställs som att den skiljer dem från andra män, så innebär den centrala roll som sexualiteten har i görandet av maskulinitet att männen som behandlas på institutionen och männen som arbetar där också kan förenas i ett heterosexuellt begär. Männen i personalgruppen förenas med männen som behandlas på institutionen i intresset för kvinnor. Detta kan jämföras med att när kvinnor som har missbruksproblem uppmärksammas, tenderar de att skiljas från andra kvinnor och förstås som annorlunda och olika (Mulinari 1996, 1998; Holmberg 2000; Thörn 2004).

Mansgruppen har en särskild betydelse i människors gemenskap på Behandlingshemmet, eftersom den fungerar som ett slutet rum där bara männen har tillträde. Här pratar de också om sexualitet och relationer och de pratar ibland om kvinnorna på institutionen. Här utestängs kvinnorna som inte deltar i mansgruppens arbete. Medan männen i personalgruppen kan förenas med männen som behandlas på institutionen måste kvinnorna däremot markera avstånd och gränser för att reglera människors sexualitet. Eftersom kvinnorna är objektet för människors begär riskerar de hela tiden att i sin relation till dem ifrågasättas som professionella. De kämpar för att upprätthålla sin professionalitet genom att kontinuerligt markera och visa gränserna för den.

Genom behandlingsarbetet lär sig männen att placera sitt begär och sin maskulinitet på rätt ställe. De lär sig att det går att prata rått och sexualiserande om kvinnor så länge kvinnor inte är med. Detta innebär, menar jag, att behandlingsarbetet inte syftar till att göra om männen genom att påverka eller förändra deras kvinno­syn eller det som personalen uppfattar som deras överdrivna sexuella begär. Istället är syftet att lära männen var och när de kan vara "riktiga" män, vilket de i första hand kan vara när de är tillsammans med andra män.

Att bejaka femininitet

I detta kapitel analyserar jag hur personalen på Behandlingshemmet gör kön i relation till kvinnorna som behandlas på institutionen. Jag lyfter särskilt fram kvinnogruppens arbete, eftersom detta är det forum i behandlingen där personalen arbetar med en särskild könsmedvetenhet och uppmärksammar kvinnorna som kvinnor. Jag undersöker också hur personalen pratar om könsblandningen på institutionen, då de menar att kvinnorna har en särskild roll i gruppen. Personalens syn på könsblandningen påverkar urvalet av kvinnor som de tar emot för behandling och jag visar hur detta och behandlingen både skapar och behandlar manhaftighet. I min analys är samspelet mellan kön och klass centralt och jag påvisar hur behandlingsarbetet i kvinnogruppen gör en femininitet som är klassbunden och asexuell.

Jag har valt att lyfta fram och undersöka den könsblandade gruppen och behandlingsarbetet med kvinnorna, eftersom personalen själva pratar om behandlingen som könsblandad. För dem är kvinnorna närvarande på institutionen som en potentiell målgrupp även om deras närvaro sällan är en realitet. Under mina observationer var inga kvinnor i behandling på institutionen, vilket gör att jag utgår från personalens beskrivningar av den könsblandade gruppen och av arbetet med kvinnorna.

Kapitlet består av två delar. Jag börjar med att visa hur behandlingspersonalen beskriver den könsblandade behandlingen och hur könsblandningen spelar en central roll för vilka kvinnor som institutionen tar emot. I den andra delen belyser jag hur personalen pratar om behandlingsarbetet i kvinnogruppen.

Behandla kvinnor bland män

Personalen framställer genomgående den könsblandade behandlingsformen i positiva ordalag, men det finns underliggande problem som i första hand har att göra med kvinnornas sexuella utsatthet. Dessa problem hanterar personalen genom att bara ta emot kvinnor som de menar är trygga bland männen.

Jag börjar med att undersöka hur personalen argumenterar för den könsblandade behandlingen, sedan övergår jag till att visa hur de ser på de förälskelser och de sexuella relationer som uppstår i den. Jag avslutar med att visa hur de ger kvinnorna som behandlas på institutionen ansvar för männens behandling och sexualitet.

Att kunna prata om de viktiga sakerna

Jag har tidigare visat hur personalen beskriver den mansdominerade miljön som sexuell, grov och rå. Den könsblandade miljön framställs som en kontrast. Personalen är av uppfattningen att kvinnorna skapar en form av balans i den mansdominerade miljön. Mårten säger att männens språk blir mindre rätt och sexualiserat när kvinnor behandlas tillsammans med män. Markus beskriver det som att stämningen blir ”mjukare”. Ordet mjukare återkommer i flera av intervjuerna. Maja framhåller exempelvis:

Det blir mjukare stämning här inne när vi har kvinnor som bor här. Det blir mjukare stämning, det blir behagligare! Mycket av killjargongen, det här manliga jargongtugget, bromsas upp eller avslutas. Det stannar av och det blir mycket mjukare och behagligare. Det tycker alltid alla, klienter som personal. Så det är ju önskvärt!

Maja ger ett tydligt uttryck för hur flera i personalen beskriver hur kvinnornas närvaro förändrar miljön positivt på institutionen. Flera av intervjupersonerna anser att denna förändring inte bara är positiv i största allmänhet utan särskilt värdefull ur behandlingssynpunkt. Det mjukare klimatet är mer ”terapeutiskt”, säger Maja, och förklarar att kvinnorna har en förmåga att kommunicera kring känslor och att de vågar göra det på ett helt annat sätt än männen.

Mårten ger uttryck för samma uppfattning och säger att kvinnorna aktualiserar ämnen som männen inte gärna pratar om. När kvinnor behandlas på institutionen blir det enligt Mårten:

...oerhört mycket lättare att prata om de viktiga sakerna: Att vara förälder, att vara mamma, om barnen. Det öppnar dörrar som är mycket hårt slutna annars.

När Mårten och Maja tillskriver kvinnorna dessa förmågor gör de dem till en del av kvinnornas kön. Detta innebär, precis som Mårten påstår, att de också antar att utan kvinnors närvaro får männen inte möjlighet att prata om dessa frågor, eftersom de är oförmögna att själva prata om dem. I resonemangen om den könsblandade behandlingen gör personalen kön genom att förstå dem som olika och komplementära. Kolfjord (1997) har visat hur kön ofta förstås som just komplementärt när det uppmärksammas i socialt arbete (s. 109). Här blir just detta fenomen tydligt. När personalen på Behandlingshemmet framhåller kvinnornas betydelse på institutionen för att de är kommunikativa och mjuka, framträder bilden av den slutna och känslomässigt tysta mannen som en antites till kvinnorna. Personalen använder sig av stereotypa föreställningar om vem som är kommunikativ om känslor, barn och relationer och vem som inte är det. I dessa resonemang är det i första hand männen som lyfts fram som en form av vinnare i den könsblandade miljön. Vad kvinnorna har att vinna på att behandlas tillsammans med männen berörs inte. Kritik har riktats mot könsblandade behandlingar för att kvinnors behov tenderar att osynliggöras i dem medan mäns behov synliggörs och tar över (se t.ex. Björling 1986, 2002). Detta mönster tycks återfinnas även på Behandlingshemmet eftersom personalen inte alls berör vad kvinnorna har att vinna på att behandlas tillsammans med männen.

Förledande förälskelser

Nu övergår jag till att diskutera det faktum att behandlingspersonalen ser förälskelser och sexuella relationer – som kan uppstå mellan de kvinnor och män som behandlas på institutionen – som problematiska.

Att förälskelser blir en del av den könsblandade miljön pratar många i personalgruppen om. Mårten skojar och säger att när kvinnor behandlas på institutionen börjar männen genast bry sig om hur de ser ut och det börjar ”lukta gott i korridorerna”. Men förälskelserna är problematiska i behandlingsmiljön, anser Mårten:

De blir så upptagna av det så att det som handlar om behandling det går in genom ena örat och ut genom andra/.../ De sitter och tänker att: *Vaddå bekymmer med lägenhet? Det kvittar, jag är kär och livet är underbart.*

Mårten menar att när männen och kvinnorna blir förälskade i varandra tenderar deras behandling att komma i andra hand och det blir svårt för personalen att få dem att reflektera kring sin missbruksproblematik. Malin nämner samma sak och uttrycker det som att männen och kvinnorna ”tappar fokus” på behandlingen. Detta gör att sexuella relationer är förbjudna på institutionen. Andersson (1997), som studerat ett LVU-hem, menar att parkärleken på institutioner är förbjuden eftersom den strider mot idén om kärlek som ett val av ”den rätte” (s. 76). På Behandlingshemmet innebär detta att männen som ska ”träna sig” på relationer i mötet med kvinnorna som arbetar på institutionen, i praktiken inte får ha riktiga relationer.

Behandlingspersonalen pratar i första hand om de ömsesidiga förälskelserna men alla relationer som uppstår på institutionen är inte sådana förälskelser. Markus säger att den könsblandade behandlingen innebär ”sexuella relationer, utnyttjande, sexuellt utnyttjande”. Mårten har en liknande uppfattning:

Här blir kaos inne! Här har de ju inlett förhållande och sen har det spruckit och vi har inte fattat det! Sen har kanske hon inlett ett nytt förhållande och vi fattar ingenting men någonting stämmer inte här och... Man får aldrig några svar heller ju förrän det [är över]...

Mårten beskriver den könsblandade gruppen som ett ”kaos” och beskriver hur kvinnan går från den ena sexuella relationen till den andra. Han lyfter inte fram detta som något egentligt problem utan

konstaterar bara att det är så. Av intervjupersonerna är det i första hand Monica som med allvar pratar om de problem som kan uppstå i den könsblandade behandlingen. Hon menar att även om hon tycker att det är önskvärt att ha en könsblandad klientgrupp är det inte oproblematiskt:

Det är inte enkelt att blanda missbrukare som har någon sorts mönster med sig utifrån. Jag vet att många, eller en del kvinnor, har farit rätt illa eller använt sig själv här inne. Vi har hört det efteråt men vi hade inte en aning om det när det hände.

Monica lyfter fram kvinnornas utsatta situation i den mansdominerade miljön och hon påpekar att hon inte kan hålla med om den positiva bild av könsblandningen som hennes kollegor ofta ger. Hon tycker att männen blir närgångna och otrevliga mot kvinnorna snarare än att de skärper till sig. Monica anser att ett problem också är kvinnorna som har erfarenheter av att på olika sätt använda sig av sina kroppar lätt faller in i samma mönster på institutionen. Personalen har ofta svårt att få insyn i vad som händer mellan männen och kvinnorna och de kan därför inte heller alltid skydda kvinnorna.

Monica är den enda som pratar om att sexuella relationer är förbjudna på institutionen inte bara eftersom de stör behandlingen utan också eftersom kvinnor riskerar att fara illa av dem. Jag visade tidigare hur behandlingspersonalen på Tvångsvårdsinstitutionen beskriver de intagna kvinnorna som svårt traumatiserade i relation till män och hur personalen menar att detta gör att männens närvaro på institutionen delvis är problematiskt. Dessa resonemang förekommer överhuvud taget inte på Behandlingshemmet, kanske för att de är omöjliga att föra eftersom de skulle ifrågasätta hela idén att bedriva en könsblandad behandling. På Behandlingshemmet lyfter personalen i första hand fram relationerna mellan kvinnorna och männen som förälskelser, vilka personalen menar gör att kvinnorna och männen tappar fokus på behandlingen. Personalen vare sig ser eller problematiserar kvinnornas utsatthet i den könsblandade miljön.

Manhaftiga kvinnor och råa, burdusa män

Personalen på Behandlingshemmet hanterar de problem som uppstår i den könsblandade behandlingen genom att göra ett selektivt urval av vilka kvinnor som de tar emot. Detta gör de genom att förutsätta att det bara är en viss sorts kvinnor som kan fara illa i den könsblandade miljön:

Markus: Om man tänker tillbaka så, de här kvinnorna som kommer hit de är inte så jättekvinnliga. De har levt i missbruk i många år och de har ett grovt sätt och ett grovt språk. Det är ju när det kommer in någon som bryter mot det, ja en ung, söt, kvinnlig... Det är då det blir problem!

Vad händer då? Om de är lite yngre och sötare?

Markus: Ja, då blir det liv i hönsgården! I tuppgården om man säger så! Ja, då ska det tuppas! [skrattar]

Att det i första hand är de yngre och feminina kvinnorna som är problematiska att behandla tillsammans med männen, menar fler än Markus i intervjuerna. Mona påpekar likaså att unga, blonda, långa och/eller smala riskerar att röra upp känslor bland männen. Märten säger:

Här är ju kvinnor som söker hit som vi säger nej till för de är för unga! De är ju tjugo, tjugotvå, tjugotre... Det är ju slakt ju! Alltså det kan man inte utsätta dem för!

Det är kvinnor som personalen uppfattar som feminina som de antar väcker männens begär och som de menar riskerar att utnyttjas och fara illa. Återigen gör personalen kön i relation till sexualitet, vilket de här gör genom att anta att frånvaron av femininitet minskar männens begär. De förutsätter att männen inte känner begär till eller attraheras av äldre kvinnor som inte är feminina. Här är det tydligt att kön och sexualitet länkas samman. Det heterosexuella begäret bygger på att mäns maskulinitet och kvinnors femininitet attraherar varandra (jfr Butler 1990, 1993).

För att undvika att kvinnor far illa i miljön gör personalen där-

för ett urval och tar bara emot kvinnor som de menar är trygga i miljön. Kvinnorna som tas emot för behandling är därför vad personalen beskriver som garvade och lika män. Markus och Mårten pratar i intervjuerna om kvinnornas grova språk och tuffa attityd för att beskriva deras okvinnlighet. Mårten anser att ”de är mer grova i munnen och fläsigare än vad killarna är”. Genom att välja kvinnor som är lika männen menar personalen alltså att kvinnorna skyddas från männens påträngande inviter. Kvinnorna får därmed också ansvaret för männens sexualitet. Mona påpekar:

Vi säger ju nej till för unga töser! Det måste ju vara rätt garvade kvinnor, som kan sätta gränser och hålla på sig.

De kvinnor som tas emot för behandling ska både kunna ta ansvar för sin egen och för männens sexualitet. Det är en dubbel bild med konfliktfyllda krav på kvinnorna som växer fram i personalens beskrivningar, där de får ett ansvar som är snarlikt det som kvinnorna i personalgruppen har. De får ansvaret att påverka det terapeutiska klimatet på institutionen för att männen ska få en bättre behandlingsmiljö. De får även ansvaret för att sätta gränser för männens sexualitet. I dessa resonemang framstår männens sexualitet som något männen vare sig behöver behärska eller ta ansvar för. Behandlingspersonalen gör här kön genom att ansvarsbelägga kvinnor och frånta män deras ansvar för sin sexualitet. De minskar också kvinnors tillgång på behandling. Ingen av intervjupersonerna nämner något om männens ansvar för sin sexualitet. Det är självklart att vissa kvinnor inte kan tas emot, eftersom de skulle riskera att fara illa i behandlingen, men ingen av de jag intervjuat berör möjligheten att göra ett urval av vilka män som ska tas emot – ett förfarande som eventuellt skulle kunna innebära att fler kvinnor skulle kunna behandlas på institutionen.

Släppa fram kvinnligheten

I denna del belyser jag hur personalen pratar om hur de arbetar med kvinnorna i behandlingen och hur arbetet är starkt länkat till

det urval av kvinnor som behandlas på institutionen. Jag har tidigare visat hur personalen menar att kvinnogruppen ska ge kvinnorna utrymme att prata om sin situation som kvinnor, men när personalen pratar om och beskriver vad de gör i gruppen är det inte detta som lyfts fram. Istället pratar de om att uppmuntra kvinnornas feminina sidor genom olika former av aktiviteter som de uppfattar vara kvinnliga och det är dessa beskrivningar som jag närmare diskuterar och analyserar i denna del.

Till att börja med visar jag hur personalen menar att kvinnorna är manhaftiga och hur personalen menar att de inte vågar släppa fram sin kvinnlighet. Jag visar sedan hur personalen i behandlingsarbetet appellerar till kvinnornas femininitet på tre olika sätt: genom att uppmuntra umgänge med andra kvinnor, genom att göra saker som kvinnor gör och genom att arbeta med feminina attribut. Jag avslutar kapitlet med att lyfta fram hur kvinnorna – men även behandlingspersonalen själva – gör motstånd mot dessa behandlingsinslag.

Kvinnligheten som kärna

Kvinnorna som tas emot för behandling på Behandlingshemmet väljs ut, som jag beskrev ovan, för att personalen uppfattar dem som manhaftiga och lika männen. Flera av intervjupersonerna beskriver kvinnorna som manhaftiga för att de inte bejakar sin femininitet:

Hon var ju manhaftig och hon plockade inte fram kvinnan i sig.
(Mona)

Hon bejakade inte sin kvinnlighet och hon hade svårt för att göra det!
(Malin)

I Monas och Malins beskrivning framträder bilden av att kvinnorna har en kvinnlighet som de vare sig vågar eller kan släppa fram. Malin anser att detta beror på att kvinnorna levit i det som hon kallar ”missbrukarvärlden” där männen är norm, och där kvinnorna – enligt personalens uppfattning – har tvingats att göra sig hårda, tuf-

fa och okvinnliga. Marika beskriver hur hon har försökt närma sig och stötta kvinnorna:

Vi hade en kvinna som var mycket speciell, hon var som en man ungefär... Men det här när man såg att hon gjorde sig till som kvinna... Att berömma det på något sätt och att få henne att se att: *Jag är också kvinna*. Att hulda det med mer kärlek. Det har jag försökt att göra.

I Marikas beskrivning är femininitet något eftersträvansvärt för en kvinna. Kvinnor måste veta och bejaka att de är kvinnor, vilket Marika antar att kvinnorna som behandlas på institutionen inte gör eftersom de är manhaftiga. I behandlingspersonalens syn på kvinnorna blir det, menar jag, tydligt hur centralt femininitet är för att kvinnor ska förstås och uppfattas som kvinnor.

Då kvinnorna inte ger uttryck för en tydlig femininitet tolkar personalen dem som att de inte uppfattar sig själva som kvinnor (Butler 1990, 1993). Med personalgruppens utgångspunkt finns det ett sätt att vara feminin och kvinna på, och när de intagna kvinnorna inte uttrycker femininitet enligt denna mall beskrivs de som manhaftiga och grova. Behandlingspersonalen gör kön i sin förståelse av femininitet. De förstår femininitet, eller kvinnlighet som de säger, som en kärna som alla kvinnor har men som de av olika anledningar kan hålla tillbaka (jfr Laanemets 2002, s. 254; Lander 2003, s. 247). Denna förståelse av kvinnornas inneboende kvinnlighet gör att personalen på Behandlingshemmet koncentrerar sig på att uppmuntra och stötta kvinnorna så att de hittar sin kvinnlighet och vågar vara kvinnor. Jag går nu över till att diskutera detta arbete och vad det innebär.

Viktiga väninnor

I det könsspecifika arbetet i kvinnogruppen är en av de centrala utgångspunkterna att kvinnorna ska umgås med varandra. Maja beskriver gemenskap och närhet mellan kvinnor som kvinnligt och som en central del för kvinnors könsidentitet. Hon säger att i kvinnogruppen tvingas kvinnorna att våga vara "nära en annan kvinna,

våga kramas, ta emot värme...”. Malin pekar på betydelsen av att kvinnor har väninnerrelationer och att detta blir en viktig fråga i kvinnogruppens arbete:

Det här med väninnor och relationer: Hur umgås man med varandra? Och vad är en väninna för något?

Malin och Maja gör relationer mellan kvinnor till en viktig och central del av kvinnligheten och de framställer den som något kvinnorna som behandlas på institutionen saknar. Viljan att umgås med och förmågan att känna gemenskap med andra kvinnor är något som gör kvinnor till kvinnor. Skeggs (2000) har visat att både beteende och utseende är viktiga för att göra femininitet. Här blir det tydligt att även väninnerrelationer är centralt för att uppfattas som kvinna.

Jag menar att tanken om betydelsen av kvinnors väninnerrelationer är problematisk. Den gör kön genom att förutsätta att kvinnor ska vara på ett visst sätt och ha en viss form av relation till varandra. Forskare har visat att det finns en mängd olika variationer i kvinnors förhållande till andra kvinnor och att föreställningen om kvinnors nära relationer är något av en myt. Att kvinnor som missbrukar skulle ha en särskild avsaknad av väninnerrelationer i jämförelse med andra kvinnor har visat sig vara en missvisande föreställning (Holmberg 1999, 2000 s. 18; Rosengren 2003, s. 198–202). Butler (1990, 1993) diskuterar inte den betydelse som kvinnors relationer till varandra har i görandet av kön och sexualitet, men här blir det tydligt att de är centrala för att göra femininitet. Kvinnor antas kunna dela och prata om allt och relationen mellan dem förutsätts vara nära.

I mötet med andra kvinnor ska de prata om sådant som berör dem som kvinnor; i första hand handlar det om moderskap och sexualitet. Monica nämner att kvinnorna ofta har barn som är tvångsomhändertagna. Mona ger en liknande bild:

Man pratar mycket [i kvinnogruppen]. Ofta har de ju barn, att prata om att vara mamma och att ha svikit sina barn, kanske till och med

lämnat bort dem. Att planera att ta hem dem, oron kring det. Vad är det att vara mamma? Sexualitet, många kvinnor har ju varit prostituerade när de har levt där ute.

Medan sexualitet är centralt för mansgruppens arbete och för att männen ska definieras som män, är det framför allt föräldraskap och barn men också den traumatiserade sexualiteten som kvinnorna förväntas prata om.

Kvinnogruppen handlar inte bara om kvinnornas närhet och möte utan också om att de ska särskiljas från männen. Den gemenskap som kvinnor kan dela med varandra inom vissa områden vare sig kan eller ska de dela med män. Detta resonemang blir särskilt tydligt när Madde pratar om hur kvinnogruppen ger kvinnorna möjlighet att vara ”privata”. Madde uppger att kvinnogruppen gör att kvinnorna kan få vara ifred och till exempel åka och titta på underkläder eller köpa menstruationsskydd tillsammans. Detta handlar inte bara om att kvinnorna ska få vara i fred utan också om att de inte ska involvera männen i dessa frågor. Madde beskriver hur en del kvinnor på institutionen varit alltför öppna inför männen:

Sen finns det ju kvinnorna som har sagt till mig på kvällsmötet: *Du, jag behöver tamponger, kan du handla det åt mig?* Och det tycker ju killarna att det är pinsamt för de har ju aldrig handlat tamponger i hela sitt liv!

I Maddes resonemang blir det påtagligt att kvinnor och män särskiljs inom vissa områden. Madde pratar om att kvinnorna i enskildhet ska handla underkläder, menstruationsskydd och hygienartiklar – artiklar som har en direkt koppling till deras kvinnokropp. Jag menar att detta innebär att vad kvinnorna ska lära sig är att sätta gränser mot män när det handlar om menstruation, bröst och underliv, dvs. det som gör dem specifika som kön. Kvinnorna ska lära sig att detta är ämnen där andra kvinnor kan involveras men inte män. Männen behöver förskonas från att involveras i dessa frågor, hävdar Madde, som säger att det faktiskt kan vara obekvämt för männen att höra om att kvinnorna behöver tamponger eller köpa underkläder.

En kvinna ska alltså veta vem hon ska vara nära och öppen inför. Närhet och öppenhet förväntas och ska ingå i relationen mellan kvinnor. Att vara öppna inför andra kvinnor är något som kvinnorna förväntas lära sig under tiden de behandlas på institutionen. De ska också lära sig att sätta gränser mot män i specifika kvinnofrågor. Resonemangen är både heterosexuellt normativa och de gör kön genom att enhetliggöra kvinnor i termer av närhet och gemenskap. De gör kön genom att särskilja män och kvinnor genom att förstå deras kroppsliga olikhet som någonting som skiljer dem åt, inte bara fysiskt utan också i fråga om vad de kan tala om och inför varandra. Resonemanget påminner delvis hur personalen resonerar om mansgruppen. På samma sätt som männen ska lära sig att de bara kan prata rått och sexuellt om kvinnor i mansgruppen, ska kvinnorna lära sig att vissa ämnen hör hemma i kvinnogruppen. Behandlingsarbetet med kvinnorna handlar här om att lära dem var gränsen går mellan dem och män. En viktig gräns är att vara ”privat” i frågor som berör det som har att göra med kvinnors kön.

Pysel och shopping

I kvinnogruppen ska kvinnorna inte bara umgås med varandra och utveckla väninnerrelationer, utan de ska också göra saker som behandlingspersonalen anser vara kvinnliga. Flera av intervjupersonerna definierar sådant som de själva brukar göra tillsammans med sina väninnor som ”kvinnligt”, och förväntar sig att just detta är sådant som de och de intagna kvinnorna ska göra tillsammans. Mona pratar om aktiviteter som hon definierar som ”kvinnliga” och pratar om att fika ihop eller sitta inne och ”pyssla” tillsammans, ”sy kuddar, rosa kuddar”. Även Madde pratar på ett självklart sätt om saker som hon menar att kvinnor gör tillsammans:

Sånt som jag gör med mina väninnor: gå på stan och shoppa, köpa någon fänig grej som man skrattar åt, för det gör man alltid när man shoppar... Gå och fika och snacka skit... Sånt gör inte killar...

Mona och Madde anser alltså att när kvinnorna ska bejaka sin femininitet ska de göra saker och ting som kvinnor gör tillsammans.

Det är också viktigt att de gör särskilda kvinnosaker som män inte gör. Behandlingsarbetet tar här formen av att göra en särskild och snävt definierad femininitet. Den femininitet som personalen beskriver handlar om att på ett tydligt sätt iscensätta sig som kvinna inom vissa snäva ramar. Jag menar att denna femininitet är relaterad till medelklassideal där kvinnor sysselsätter sig med shopping och trevnadspysel snarare än med lönearbete eller hemarbete.

Mona och Madde framställer också sina egna intressen som de enda och riktigt feminina. Genom att konstant använda sig själva som mall för mötet med kvinnorna gör personalen sig själva till norm för hur en kvinna bör vara. De har släppt fram sin kvinnlighet och bejakat sig själva. I sina resonemang gör de därför sig själva till kvinnor med en utvecklad och trygg könsidentitet, vilket de hävdar att kvinnorna som behandlas på institutionen saknar. I personalens beskrivningar finns det få alternativ när det gäller att bejaka sin kvinnlighet och att det skulle finnas andra sätt att vara kvinna på osynliggörs och utesluts i deras resonemang.

Kläder och smink

Det tredje temat som personalen lyfter fram som en del av kvinnogruppens arbete är att arbeta med feminina attribut. Utgångspunkten är att ett feminint yttre är av betydelse för kvinnornas upplevelse av sig själva som kvinnor. Maria berättar om hur kvinnornas yttre kan bli en fråga för kvinnogruppen. Hon berättar om en kvinna som behandlats på institutionen och som var "lite stor och manhaftig och så":

Och då var det många som tyckte att: *Kan vi inte gå till frisören?*
Och: *Har ni sett hennes naglar?...*

I Marias beskrivning blir det tydligt hur kvinnornas utseende kan bli en fråga för behandlingsarbetet och en central del i det könsspecifika arbetet. Magnus är den av intervjupersonerna som tydligast lyfter fram betydelsen av att kvinnorna som behandlas på Behandlingshemmet får möjlighet att känna sig som kvinnor genom att låta dem ta på sig olika former av feminina attribut:

Jag har sett det mycket, att när man låter en kvinna vara kvinna och att de får ta på sig lite mer kvinnligt /.../ Att bära upp sin kvinnlighet eller vad man kan kalla det för, att vara stolt för att jag är kvinna! Det tror jag är nyttigt att visa de här tjejerna, att de faktiskt kan vara stolta! Att de kan bli sminkade och friserade, ha klänning och känna att: *Wow!*

I Magnus resonemang är olika former av feminina attribut en viktig del i görandet av femininitet. Att ta på sig feminina attribut blir ett sätt för kvinnor att bejaka sitt kön och att göra det blir ett sätt för kvinnor att må bra. Magnus uppfattar – i likhet med sina kollegor – de intagna kvinnorna som okvinnliga och manhaftiga. Han antar därmed att de inte heller själva ser och känner sig som kvinnor. När kvinnorna väl får känna hur det känns att vara ”kvinna” genom kläder, håruppsättningar och smink, kommer de enligt honom att växa på ett positivt sätt. I Magnus beskrivning är det som att när kvinnor är feminina hittar deras kropp sin riktiga form och könet sina riktiga uttryck. Kvinnorna kommer – bara de tar på sig mer feminina attribut – att bli tillfreds med sig själva.

Här blir det tydligt hur femininitet genom yttre och kroppsliga attribut är viktigt för att kvinnor ska definieras och förstås som kvinnor. Kön är något som *är* för att det *ser ut* att vara. Att se ut som kvinna är att vara kvinna, och motsatsen – dvs. att inte se ut som kvinna – är att inte vara eller känna sig som sådan (Butler 1990, 1993). I Magnus resonemang ovan finns inget kritiskt tänkande kring vad det är som gör att kvinnorna kan uppleva feminina attribut på ett positivt sätt. Att kvinnor växer och känner sig tillfreds när de anpassar sig till och förmår leva upp till de kvinnoideal som finns, är inte konstigt mot bakgrund av att det är så kvinnor genomgående lär sig att de bör vara. Lander (2003) har visat hur kvinnorna som hon följde inte sällan var fullt medvetna om hur de förväntas vara som kvinnor (s. 138–141: se även Skeggs 2000; Laanemets 2002). Att inte leva upp till dessa förväntningar kan naturligtvis innebära känslor av otillräcklighet. Behandlingsarbetet på behandlingshemmet skulle här kunna stödja kvinnorna i deras sätt att vara kvinnor, men resulterar snarare i att visa kvinnorna hur de bör an-

passa sig till och leva upp till feminina kvinnoideal.

Omtolkat motstånd

Nu övergår jag till att lyfta fram hur personalen tolkar det motstånd som kvinnorna under behandling gör mot inslagen i det könsspecifika behandlingsarbetet genom att se det som ett uttryck för deras rädsla för att vara kvinnor.

Det visar sig i intervjuerna att kvinnorna inte sällan värjer sig mot och protesterar mot personalens könsspecifika behandlingsarbete. Med tanke på den låga andelen kvinnor som behandlas på institutionen är personalens berättelser om kvinnornas motstånd många. Flera av kvinnorna som jag har intervjuat uttrycker sin besvikelse och irritation över att kvinnorna inte alltid vill delta i de aktiviteter som anordnas. Marika berättar med en nästan uppgiven ton:

Alltså, jag har ju försökt att vi gör någonting tillsammans, bara hon och jag. Att vi pratar om det här att vara kvinna, alltså lite sånt... Och jag har ju blivit bortnotad också, för det ska inte gullas utan det ska vara hårda tag! Men jag har ändå försökt att få in det, det lite mjuka i det, som inte har varit enkelt men jag har försökt att göra det!

Kvinnorna verkar protestera mot personalens försök att intressera dem för kvinnogemenskap och kvinnogruppernas aktiviteter. När kvinnorna inte vill delta i de aktiviteter som behandlingspersonalen tycker är värdefulla väcker det frustration hos personalen. Mona berättar om hur två kvinnor i en kvinnogrupp inte alls ville delta i de aktiviteter som Mona tyckte skulle var roliga och värdefulla för dem som kvinnor:

[Vi hade två kvinnor] ingen av dem plockade fram sina kvinnliga sidor! De kunde sträcka sig till att julpyssla. Så det var inte enkelt! Den gruppen tyckte jag fungerade dåligt.

När kvinnorna protesterar och inte vill delta i pysslet och närheten tycker Mona att arbetet med dem fungerar dåligt. Ett bra behandlingsarbete förutsätter alltså att kvinnorna visar intresse för feminitet och för att vara kvinna. Frånvaron av intresse tolkar personalen som ett tecken på kvinnornas bristande kvinnoidentitet. Madde säger apropå kvinnornas ofta bristande intresse för kvinnogruppen, att ”de är inte där än” vilket återigen tydliggör hur hon förstår feminitet som något kvinnorna ska släppa fram.

Mulinari (1996) har kritiserat socialt arbete för att frånta kvinnorna rätten att definiera sin situation och sina behov. Jag menar att även behandlingsarbetet på Behandlingshemmet hamnar i denna problematik. Kvinnorna får bara i begränsad utsträckning själva möjligheten att definiera vad de vill göra och behöver i behandlingen. Även om personalen inte påtvingar dem kvinnogrupperns aktiviteter utan låter dem vara ifred om de inte vill delta, gör de sig ändå till experter på kvinnornas behov. Personalen menar att vad kvinnorna behöver är att tillåta sig vara kvinnor. Det är få av intervjupersonerna som ger uttryck för att de är lyhörda för vad kvinnorna vill eller behöver, snarare bemöts kvinnornas intresse med viss skepsis om de avviker från personalens föreställningar. Maria berättar i intervjun att när hon ville träna boxning tillsammans med en av kvinnorna som ville prova det blev hon ifrågasatt av sina kollegor:

Då var det några som tyckte att: ska *man verkligen göra det? Hon är ju känd för att hon och hennes sambo slåss...* Och hon var i och för sig känd för att hon kunde vara våldsam ute och så, men jag tycker att det är ju ofta man tränar boxning med unga killar för att det är bättre att de tränar än att de är ute och slåss. Men det blev liksom: *Inte ska väl en kvinna? Är det bra att en kvinna boxas?*

När Maria möter upp kvinnans intresse ifrågasätts hon alltså av sina kollegor. Maria menar att deras skepsis inte bara handlade om att kvinnan hade rykte om sig att vara våldsam, utan att det också – och kanske framför allt – handlade om att hon ville göra något som en kvinna inte ska göra.

Jag menar att behandlingsarbetet kommer att forma en stark och tydlig femininitet som i första hand definieras på personalens villkor och utifrån personalens erfarenheter och värderingar om vad en kvinna ska vara. Här finns ett begränsat utrymme för de behov som de intagna kvinnorna ger uttryck för. Personalens utrymme att lyfta andra frågor i kvinnogruppen än de som handlar om femininitet är likaså begränsat. Det könsspecificerade arbetet med kvinnorna är därför ett arbete som kommer att göra femininitet snarare än att öppna upp för förändring av könsstereotyper och könspositioner.

Sammanfattande slutsatser

Jag har i detta kapitel visat att det på Behandlingshemmet finns ett samband mellan å ena sidan det urval som personalen gör av kvinnor som ska genomgå behandling, och å andra sidan den könsspecifika behandling som de sedan utformar för samma kvinnor. För att hantera de förälskelser och sexuella laddningar som finns i den könsblandade miljön tar institutionen bara emot kvinnor som är manhaftiga, eftersom personalen menar att dessa lockar mindre till förälskelser och sexuell attraktion än kvinnor som är feminina. I kvinnogruppen koncentrerar sig sedan personalen på kvinnornas manhaftighet som de vill påverka och förändra genom att uppmuntra deras feminina sidor.

När kvinnorna i personalen utformar arbetet i kvinnogruppen utgår de från sig själva för att definiera vad kvinnlighet är och vad kvinnorna bör göra. De använder sig själva som referenspunkt för att definiera betydelsen av väninnerrelationer och lämpliga aktiviteter, men de använder däremot inte sin egen roll som yrkeskvinnor som utgångspunkt i behandlingsarbetet. I kvinnogruppen kommer behandlingsarbetet därför inte att handla om kvinnornas möjlighet att arbeta eller utbilda sig, utan det är istället inriktat på att förmedla en femininitet som är baserad i utseende och fritidssysselsättning. Att institutionsvården för kvinnor på olika sätt uppmuntrar kvinnor att investera i femininitet har visats i flera studier (se t.ex. Holmberg 2000, s. 31; Lander 2003, s. 145–149). På Behandlings-

hemmet blir situationen dock motsägelsefull eftersom kvinnornas manhaftighet närmast framstår som ett villkor för att de ska accepteras av personalen att få påbörja behandlingen.

Personalen väljer ut kvinnorna som de tar emot för behandling i förhållande till en heterosexuell norm som definierar hur en kvinna bör vara för att vara en kvinna. Personalens val av kvinnor styrs av föreställningen om att heterosexuellt begär bara uppstår mellan maskulina män och feminina kvinnor. När kvinnorna sedan ska bejaka och utveckla sin femininitet görs de till feminina kvinnor, vilket i den heterosexuella matrisen innebär att de kan förväntas väcka mäns begär (Butler 1990, 1993). Här görs de därför till sexuella objekt snarare än till sexuella subjekt. Jag menar att här kommer urvalet av kvinnor som behandlas på institutionen i konflikt med behandlingens mål. Personalen anser att kvinnorna måste vara maskulina för att behandlas på institutionen, men behandlingen fokuserar på att förändra denna maskulinitet till femininitet. Urvalet och behandlingen av kvinnor kommer därför att både skapa och behandla manhaftighet

Butler (1990, 1993) menar att det heterosexuella begäret är centralt när kön görs. Jag visade tidigare hur grundläggande mäns begär till kvinnor är när de görs till män. En viktig poäng i det här kapitlet är att sexualitet inte är centralt när kvinnor görs till kvinnor. Sexualitet är inte centralt i behandlingsarbetet med kvinnorna och personalen gör dem inte till sexuella subjekt på motsvarande sätt som när det gäller männen i behandling. Jag har visat att det snarare är kvinnors asexuella väninnerrelationer som är centrala när femininitet görs. Butler diskuterar inte denna fråga, men här blir det tydligt att kvinnors asexuella relationer till varandra är viktiga för att göra dem till kvinnor. I kvinnors relationer ingår inte sexualitet utan kvinnors närhet till varandra förutsätts alltid vara utan sexuell laddning. Om kvinnornas sexualitet blir aktuell är det i förhållande till deras utsatta sexualitet eller i relation till moderskap. Sexualitet har således olika betydelser när femininitet och maskulinitet görs.

Personalen på Behandlingshemmet förstår femininitet som något alla kvinnor har men som de kan bejaka mer eller mindre.

Skeggs (2000) har visat hur den här förståelsen av kvinnors feminitet är klassrelaterad. Hon menar att feminitet är något som medelklasskvinnor antas ha till skillnad från kvinnor ur arbetarklassen. Behandlingspersonalens uppfattning att kvinnorna har en feminitet som de kan släppa fram och bejaka, menar jag därför iscensätter dem som medelklass. Detta innebär att de positioneras nära kvinnorna som arbetar på institutionen och grupperna av kvinnor förstås som lika, vilket gör att kvinnorna som behandlas på institutionen begränsas i sin möjlighet att vara på andra sätt än kvinnorna som arbetar där.

Genom att förstå feminitet som något alla har kan personalen förstå de manhaftiga kvinnorna som kvinnor som inte vågar uttrycka sin feminitet. De ramar för feminitet som personalen sätter upp är snäva och det händer att kvinnorna inte vill delta i kvinnogruppens arbete och personalens aktiviteter. Jag menar att personalen fråntar kvinnorna rätten och möjligheten att definiera sina egna behov och sig själva i behandlingen när de omtolkar kvinnornas bristande intresse för kvinnogruppens aktiviteter som ett uttryck för deras rädsla för att vara kvinnor.

I behandlingsarbetet med kvinnorna förskjuter personalen målet med behandlingen från att handla om kvinnornas missbruksproblematik till att handla om deras kön. Behandlingsarbetet i kvinnogruppen handlar bara om att komma till rätta med kvinnornas bristande feminitet. Andra delar i behandlingen fångar missbruksproblematiken men personalen definierar den könsseparerade gruppen som att den särskilt ska fånga och synliggöra kvinnornas behov. I gruppen kommer deras behov dock inte att vara missbruksrelaterade eller ens definierade av kvinnorna själva. Att behandlingspersonalen uppehåller sig vid kvinnornas manhaftighet måste förstås i relation till det urval som de själva gör av kvinnor som ska genomgå behandling på institutionen. De behandlar i slutändan den manhaftighet som de själva har som kriterium för att kvinnorna ska få behandlas på institutionen.

Att göra en riktig kvinna

Detta kapitel handlar om hur olika inslag i behandlingen på Tvångsvårdinstitutionen visar upp och lär ut femininitet. Jag har tidigare visat hur behandlingsarbetet på institutionen till stor del bygger på att personalen ska visa upp det normala. Nu lyfter jag fram hur kropps- och skönhetsvård samt husmorskunskap är särskilt centrala inslag i detta uppvisande. Centralt för min analys är att klass och kön samspelar genom att den femininitet som personalen lär ut balanserar mellan arbetarklass- och medelklassideal. Det finns också en spänning mellan personalens vilja att lära ut ideal och att disciplinera kvinnorna så att de lever upp till dem.

Kapitlet bygger till stor del på upptäckter som jag gjorde när jag genomförde deltagande observationer på institutionen. Jag har haft begränsade möjligheter att fråga personalen hur de ser på de teman som jag lyfter fram, eftersom intervjuerna på Tvångsvårdsinstitutionen gjordes före observationerna. Kapitlet är indelat i tre delar där jag lyfter fram tre exempel på hur kvinnorna som behandlas på institutionen lär sig bli kvinnor. I den första delen analyserar jag hur hygien och skönhetsvård är inslag i behandlingsarbetet som gör femininitet. I andra delen analyserar jag hur personalen kontrollerar kvinnornas kroppar och deras kroppsmedvetenhet och i den tredje och sista delen lyfter jag fram husmodern som ett kvinnoideal vilket lärs ut till kvinnorna på institutionen.

Visa upp och lära ut skönhet

Denna del handlar om den betydelse som kläder och smink har för kvinnors femininitet och hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen lär kvinnorna att använda sig av dessa uttryck. Detta gör de på

två sätt: genom att kvinnorna i personalgruppen själva visar en femininitet som framstår som ett ideal och genom att de lär kvinnorna om skönhets- och kroppsvård genom att anordna skönhetsaktiviteter. Jag lyfter också fram hur det på institutionen finns två olika former av motstånd mot dessa ideal.

Smakfullhet och naturlig skönhet

Under mina observationer på institutionen ser jag en tydlig skillnad mellan de båda grupperna av kvinnor på institutionen. Det är aldrig svårt för mig att veta vem som arbetar och vem som vårdas där. Den mest framträdande olikheten finns i sättet att klä sig, sminka sig och sköta om håret.

Kvinnorna som vårdas på institutionen går inte sällan runt i mjukisbyxor och gamla tröjor men även när de tar på sig andra kläder än myskläder är skillnaden mellan dem och personalen ofta stor. En dag när jag kommer har Alma och Alice klätt upp sig, båda två har tigha åtsittande jazzbyxor som är lågt skurna och tröjor som är väl urringade. Jag ser aldrig personalen i något liknande men väl de andra kvinnorna som vårdas på institutionen. Personalen visar genomgående upp en femininitet som är smakfull och enkel och de är alltid välklädda och välvårdade. De har ofta smakfullt sammansatta kläder, de har tröjor eller ordentliga blusar och ofta ett par byxor. Kläderna ser nya ut och är ofta sammansatta i färgnyanser som passar ihop. De yngre kvinnorna har inte sällan moderiktiga kläder, byxor som sitter lite tighare och knäkorta kjolar med tuffa tights.

Ett centralt inslag i den femininitet som personalen visar upp är att den ger sken av att vara naturlig. De sminkar sig så att deras ansiktsdrag framhävs, deras ögon blir tydligare och deras hud ser frisk ut, samtidigt som det för blotta ögat inte syns att de är sminkade. På samma sätt färgar flera av dem sitt hår. De har färgnyanser som ligger nära deras egen hårfärg eller slingor som smälter in i deras ofärgade hår och som därför mest ser ut som solens blekning. För mig som betraktare får jag tänka efter både en eller två gånger för att uppfatta och bestämma mig för om deras hår är färgat eller inte.

Skillnaden mellan kvinnorna tolkar jag i termer av klass. Bourdieu (1999) menar att kläder, smink och bijouterier är tydliga ut-

tryck för den smak som tillhör en klass. Jag menar att kvinnorna i personalgruppen uttrycker en tydlig form av medelklassfemininitet. Skeggs (2000) har visat hur medelklassens tecken är just den tillbakahållna smakfullheten som ger känslan av naturlighet. Kvinnorna som vårdas på institutionen ger däremot uttryck för en annan smak som jag tolkar som mer arbetar- eller underklassrelaterad. Den är mindre tillbakahållen än personalens feminina uttryck och mer lekfull och frossande i det som framhäver deras kroppar och markerar deras anletsdrag. Skeggs visar hur arbetarklasskvinnorna i hennes studie balanserar mellan att vara glamorösa och att vara vulgära för att uttrycka femininitet; jag uppfattar att kvinnorna som behandlas på Tvångsvårdsinstitutionen gör en snarlik balansgång.

Skillnaden mellan kvinnorna får betydelse i förhållande till personalens förebildsfunktion. Personalen visar upp hur kvinnor kan och bör använda sig av sina kläder och sina kroppar för att iscensätta sig som kvinnor.

Här vill jag kort lyfta fram männens roll på Tvångsvårdsinstitutionen och belysa hur männen genom sina kläder inte uttrycker kontroll och smakfullhet på samma sätt som kvinnorna i personalgruppen gör. Under mina observationer på Tvångsvårdsinstitutionen blir det påtagligt att maskulinitet inte är lika reglerad som femininitet och att männen inte behöver iscensätta sig som kön eller som medelklass på samma sätt som kvinnorna. Männen på institutionen klär sig ofta i t-shirts och jeans, vilket inte ens de gånger det är kläder som ser relativt nyinköpta ut förmår uttrycka samma elegans och properhet som kvinnorna visar upp genom sina. Medan kvinnorna representerar en medelklassfemininitet genom sina kläder, frisyrier och sitt smink representerar männen inte den tydliga och ideala properhet och korrekthet.

Jag menar att maskulinitet saknar den form av tydliga och tvingande former som ramar in, definierar och konkretiserar femininitet. Enligt Bourdieu (1999) uttrycker kläder den smak som tillhör en klass, och han menar också att kläder och andra kroppsliga attribut har en särskild betydelse för kvinnor (s. 115–116). Kvinnor både förväntas och tvingas använda sig av sina kroppar och sitt kön

på ett annat sätt än män och femininitet är en form av kulturellt kapital som kvinnor kan investera i och använda sig av (jfr Lander 2003, s. 138–139; Skeggs 2000, t.ex s. 162–164). Det blir därför också kvinnorna i personalgruppen som visar upp och lär ut en klasskodad femininitet.

Skönhet som sysselsättning

Jag har tidigare diskuterat att det finns få aktiviteter på institutionen eftersom personalen vill låta kvinnorna vara ifred. De få aktiviteter som ordnas har ofta anknytning till skönhets- och kroppsvård. När jag intervjuar Kurt berättar han att behandlingspersonalen försöker fånga upp och uppmuntra sådant som de vet att kvinnorna tycker om att göra. Han säger att de därför med jämna mellanrum anordnar temadagar om kropps- och skönhetsvård:

Det vi arbetar med är det väldigt kvinnliga! Alltså det som vi av erfarenhet vet att kvinnor tycker om att göra /.../ Det kan handla om att vi ibland har specifikt kvinnliga aktiviteter som det vi kallar spadagar. Där man lägger ansiktsmasker och en hel del sådana aktiviteter som är traditionellt kvinnliga.

Att på olika sätt arbeta med skönhetsvård och utseende är enligt Kurt ett sätt att tillmötesgå kvinnorna och göra den typ av aktiviteter som de tycker om. Jag menar att detta även blir inslag i vården där personalen aktivt uppmuntrar kvinnorna och hjälper dem att hantera feminina attribut som kläder, smink och hår. Detta är något personalen förväntar sig att kvinnorna ska vilja delta i. De påtalar också för mig hur uppskattade dessa temadagar är på institutionen. Kurt påpekar i citatet ovan att personalen gör dessa temadagar, eftersom de av "tradition" vet att det är aktiviteter som kvinnorna uppskattar och tycker om.

När jag gör mina observationer på institutionen deltar jag under en temadag som handlar om skönhetsvård och där personalen vill ge kvinnorna möjlighet att "ta hand om sig själva" som det står i en inbjudan som sitter uppsatt på väggen i köket. Dagen ägnas åt att träna under förmiddagen, förbereda och äta en gemensam lunch

för att sedan under eftermiddagen ta det lugnt medan kvinnorna färgar håret på varandra. Dagen avslutas med videofilm och ”popcornsfrossa” på kvällen.

När kvinnorna under eftermiddagen samlas för att färga håret på varandra blir det tydligt att dagen inte bara handlar om att sysselsätta kvinnorna utan att den också fyller funktionen av att förmedla femininitetsidealen till dem. Flera av kvinnorna har varit ivriga inför denna stund men nu ökar successivt laddningarna i rummet och den höga stämningen övergår i irritation och smågräl. Det är kvinnorna som vårdas på institutionen som färgar sina hår och kvinnorna som arbetar på institutionen agerar frisörer åt dem. Alina och Alma har valt att färga håret på varandra, eftersom de inte vill vänta på att någon från personalgruppen ska bli ledig. Nu drabbar de samman med kvinnorna i personalgruppen kring de frågor som väcks under arbetet: Hur ska färgen blandas? Hur länge ska den sitta i håret? Vilket hår kan färgas på vilket sätt och vilket resultat kan förväntas av olika tillvägagångssätt?

Deras röster blir allt hårdare. Karin förklarar med både ett mäsande och nedlåtande tonfall för Alina och Alma hur man ska göra när man färgar hår. Hon förklarar att Alina och Alma gör helt fel och att resultatet kommer att bli mycket dåligt. Alina och Alma som brukar göra på ett annat sätt opponerar sig och säger emot. Uppenbarligen har de olika definitioner på vad ett bra resultat är. Karin vill att färgningen ska se ut som om håret har en naturlig färg medan Alina och Alma tycker att det är okej om håret ser färgat ut; de tycker inte att det är någon egentlig skillnad. Färgat hår är för dem färgat hår, men för Karin finns det hår som är färgat och hår som är färgat.

Som jag diskuterade ovan ger de olika grupperna av kvinnor på Tvångsvårdsinstitutionen uttryck för olika former av klassbundna femininiteter. Den femininitet som kvinnorna i personalgruppen visar upp är ett uttryck för medelklassens smak och de olika femininiteterna kommer att fungera som klassmarkörer på institutionen. När kvinnorna börjar färga håret skapas en motsättning mellan de skönhetsideal som personalen ger uttryck för och kvinnornas sätt att se på skönhet. Att Alina och Alma inte vill ta till sig

kunskap som Karin vill förmedla skapar irritation mellan dem. I konflikten som uppstår blir det tydligt vilka femininiteter som kvinnor förväntas ge uttryck för. Alina och Alma ifrågasätter de ideal som Karin förespråkar. Karin tycker att hon vet hur en kvinna ska föra sig och blir provocerad av Alina och Alma som ifrågasätter och inte bryr sig om dessa krav. Jag antar att Alina och Alma är lika kunniga när det gäller femininitetsideal som Karin, men de har inte samma rätt att uttala sig och definiera hur femininitet kan uttryckas. Eftersom personalen ska representera och visa upp det normala kommer den femininitet de iscensätter att framstå som normal. Den femininitet som kvinnorna som vårdas på institutionen iscensätter framstår därmed som avvikande.

Femininitet som kan förändra

Alinas och Almas alternativa sätt att tolka och använda feminina attribut kan ses som ett möjligt sätt att utmana den rådande femininitetsdiskursen på institutionen och på sikt som ett sätt att möjliggöra olika sätt att vara kvinna på. Men Alina och Alma motarbetas av Karin och de har lite utrymme att vinna gehör för sin tolkning av vad som är gångbara skönhetsattribut. Det blir en konflikt där Karins ord väger tyngre även om Alina och Alma inte ger efter i konflikten mellan dem. Större utrymme att påverka har de kvinnor som finns inom personalgruppen och som ger uttryck för andra former av femininiteter än de som annars är de dominerande bland personalen.

Klara utgör ett sådant alternativ. Hon bryter mot flera av de feminina ideal som de andra kvinnorna visar upp och hon synliggör ett annat sätt att vara kvinna på. Klara är alltid klädd i stora svarta kläder som hänger och på något vis tycks sitta lite snett. Hon är lätt överviktig, har dålig hy och sminkar sig med svart kajal runt ögonen. Klara har inte den elegans som de andra kvinnorna i personalgruppen besitter och verkar inte heller efterstäva den. En eftermiddag när jag sitter i köket dyker Klara upp. Kvinnorna som vårdas på institutionen är sysselsatta med att måla sina naglar. Nagellacket finns i ett låst skåp i receptionsrummet och de går därför in och ut och hämtar det där. De ber om bomull och nagellacksborttagnings-

medel, ber om personalens uppmärksamhet och bedömning av resultat. Stämningen är hög och kvinnorna får personalens godkännande när de ger sina synpunkter på färgval och naglarnas längd och kvalitet. Klara avbryter denna läroprocess när hon kommer och ställer sig vid disken bland de andra, iakttar en stund och säger sedan: "Gör som jag, köp lösnaglar!" Kvinnorna flockas runt henne medan hon visar upp sina fingrar och fladdrar med dem. Hon säger att de där förbannade naglarna är i vägen, igår tappade hon en och att få ner trosorna när hon är på toaletten är inte lätt! Klara skratrar och tittar på dem som står runt omkring henne.

Jag menar att Klara visar och legitimerar en femininitet som många gånger ligger närmre kvinnorna som vårdas på institutionen än de som arbetar där. Med sina lösnaglar visar hon att femininitet inte är något naturligt utan att det är något som görs och som går att ta av och på. Hon visar även ett alternativt sätt att förhålla sig till detta. För henne verkar de feminina attributen vara en kul grej, något hon skrattar åt och som hon har distans till. Hon visar inte upp ett perfekt resultat utan ett halvhjärtat försök att klistra på naglar och försöka få dem att sitta kvar. Jag uppfattar Klara som ett värdefullt inslag på institutionen utifrån Butlers (1990, 1993) tanke om den förändrande kraft som kan finnas i att bryta mot den tvingande könsdiskursen som ställer krav på kvinnors femininitet och mäns maskulinitet. Klara visar på flera sätt att kvinnor inte behöver leva upp till en viss sorts femininitet. Hon verkar inte bry sig om att leva upp till den femininitet som de av hennes kollegor som är kvinnor representerar och förmedlar. Hon döljer inte att hon besväras av de krav som ställs på henne för att hon är kvinna. Hon blir därför en tydlig kontrast mot de andra kvinnorna i personalgruppen som visar en kontrollerad och ideal femininitet och hon gör vad som kan tolkas som ett motstånd mot den femininitet som annars är normerande på institutionen.

Tvingande rutiner

Under mina observationer uppmuntrar personalen kvinnorna att duscha, ta på sig rena och snygga kläder, sminka sig och göra i ordning håret genom att berömma dem och ge dem komplimanger.

Att uppmuntra kvinnorna att sköta om sitt yttre genom att få dem att göra det till en del av sina vardagliga rutiner menar jag blir ett sätt att lära dem att leva upp till feminina ideal. När Anna en dag tagit på sig en ny röd tröja uppmuntrar Kitty henne genom att ge henne en kram och säga att hon är fin. När Amanda ska följa med till stan för att handla säger hon till husmor, att hon inte vet om hon ska sminka sig eller inte. Husmor uppmuntrar henne genom att svara: "Du se ju lite piggare ut med smink".

Att kvinnor ska sköta sin hygien och skönhetsvård kan tolkas som ett sätt att återskapa vardagen på institutionen. Genom att uppmuntra kvinnorna att gå upp på morgonen tvingas de göra sådana vardagliga bestyr som anses viktiga i det vardagliga livet. Jag har tidigare visat hur personalen förstår kvinnorna på det sättet att de inte har levt ett liv med vardagliga rutiner. Katja säger att kvinnorna vuxit upp i hem där de kanske inte ätit tillsammans eller ens lagat mat och Kristin framhåller, att när kvinnorna missbrukar är drogerna det viktiga för dem och de försakar allt annat, något som gör att deras vardag sätts ur spel. Tillvaron på institutionen får därför rollen av att skapa en vardag med rutiner och vanor som att gå upp på morgonen, duscha, ta på sig kläder, äta frukost och sedan under dagen äta på fasta tider och hålla sig sysselsatta tills det är dags att gå och lägga sig på kvällen. När kvinnorna anpassar sig efter dessa rutiner ser personalen det som ett tecken på att de är engagerade och motiverade och de tolkar det som att de är mer välvilligt inställda till vården. De belönar kvinnorna genom att ge dem förtroendet att gå promenader utanför institutionen eller att följa med till stan för att handla, vilket ska fortsätta att motivera dem till ytterligare engagemang och intresse för behandlingen.

Jag menar att den uppmuntran som kvinnorna får har fler innebörder än att den bara återskapar ett vardagsliv. Personalen uppmuntrar kvinnorna när de bryr sig om sitt utseende och väljer kläder med omsorg, sminkar sig eller färgar håret. Yttre attribut i form av ett välskött hår, lagom make-up, ordentliga kläder och målade naglar är uttryck för femininitet och personalen uppmuntrar kvinnorna att lära sig att hantera och använda sig av denna femininitet. Personalen betonar vikten av att sköta sin hygien och bry sig om sin

klädsel och bedömer kvinnornas intresse för vården utifrån deras intresse för sitt yttre. Detta pressar kvinnorna att förhålla sig till och uttrycka femininitet genom yttre attribut.

Den kontrollerade kvinnokroppen

Nu lämnar jag behandlingsarbetets inslag av skönhetsvård för att istället belysa och diskutera hur personalen uppmärksammar kvinnornas kroppar, vikt och matvanor. Det finns en spänning mellan å ena sidan särskilda aktiviteter som personalen anordnar för att lära kvinnorna hur de kan kontrollera sina kroppar, och å andra sidan deras sätt att löpande disciplinera dem i vardagen. Jag börjar med att visa hur de ger kvinnorna om tips hur de kan hantera och kontrollera sin kroppsvikt och övergår sedan till hur de förmedlar normerande kroppsideal till kvinnorna. Jag avslutar denna del med att visa hur denna form av könskonstruktion särskilt riktar sig mot kvinnor genom att göra en jämförelse med hur personalen på Behandlingshemmet ser på männens vikt och matvanor.

Att ta hand om sin kropp

Under mina observationer på Tvångsvårdsinstitutionen aktualiseras gång på gång kvinnornas kroppar i relation till träning, mat, godis, näringslära, vikt och bantning. Den stillasittande och sysslösa tillvaron med tillgång på mat och godis gör att flera av dem går upp i vikt under tiden som de vårdas på institutionen. Personalen ger dem löpande tips och råd för hur de ska hålla vikten och de ordnar också särskilda programserier som handlar om kost och träning; serier vars syfte är att lära kvinnorna att äta och träna på ett "sunt" sätt.

Det är framför allt husmor som lär kvinnorna kosthållning och vad som är nyttigt och bra att äta. Hon förklarar hur man räknar kalorier och hur man äter rätt så att man inte går upp i vikt. Under mina observationer lär jag mig otaliga knep för att behålla min slanka figur. Jag lär mig precis som kvinnorna att det är bättre att äta en riskaka med ost och paprika än en skål yoghurt med *Start*. Jag lär mig att jag inte ska stirra mig blind på fetthalten i olika pro-

duktioner utan att jag måste titta på andelen kalorier på grund av att socker är minst lika farligt som fett.

Medan husmor lär ut kunskap om goda och sunda kostvanor engagerar sig behandlingspersonalen framför allt i de fysiska aktiviteterna. Kristin och Katja försöker få kvinnorna att aktivera sig i träningslokalen som är belägen i institutionens källare. De drar med dem på aerobicpass och uppmuntrar dem att delta. I intervjun understryker Kristin betydelsen av att kvinnorna deltar i de fysiska aktiviteterna för att undvika negativa känslor som de kan få när de äter utan att samtidigt röra på sig:

De får känna sig nöjda! Som efter gympan igår, så sa en av dem att: *Gud vad det känns skönt nu när man sätter sig ner och äter lunch.* Att det blir liksom inte det här att nu äter jag igen och jag har inte gjort någonting.

Att äta rätt och att träna blir enligt personalen ett sätt för kvinnorna att undvika känslan av passivitet och risken att gå upp i vikt. Jag tolkar det som att personalen här hjälper kvinnorna att investera i sina kroppar och förvalta dem som en form av feminint kapital. Sociologen Susan Bordo (2003) menar att för att en kvinna ska kunna känna sig som kvinna – och även för att hon ska uppfattas som kvinna av andra – måste hon leva upp till det västerländska slanka kroppsidealet (se t.ex s. 54–60). Detta slanka ideal förmedlar personalen till kvinnorna och de visar dem att de bedöms genom sina kroppar. Enligt Skeggs (2000) är kroppen och femininitet värdefullt för kvinnor att investera i (s. 134ff.). Genom att personalen visar kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen hur de kan ta hand om och vårda sina kroppar, förmedlar de hur kvinnorna kan få ett högre värde som kvinnor.

Övervakning och självkontroll

Personalen hjälper inte bara kvinnorna att hantera den stillasittande institutionstillvarons effekter på kroppen, utan håller också dessa förändringar under ständig uppsikt och markerar för kvinnorna att kontrollen av kroppen är viktig. När jag gör mina observationer

på institutionen bevittnar jag flera gånger hur personalen förmedlar normerande ideal kring ätande och vikt. Detta gör de ofta genom att visa att de har insyn och kontroll över kvinnornas matvanor och kroppar. Personalen kommenterar och tillrättavisar kvinnorna på olika sätt. De säger till dem att de bör tänka på vad de äter och förklarar vilka konsekvenser som deras matvanor kan ha för vikten.

Detta blir tydligt när jag en dag sitter vid köksbordet och pratar med Klas som just gått på sitt pass. Anna kommer och säger hej till Klas. Han tittar på henne, hälsar inte utan faller istället följande kommentar: "Och maten var god idag!?" och riktar sin blick mot hennes mage. Anna tar sig om magen, lite generat, och svarar ursäktande att hon är igång med träningen men att den positiva effekten visar sig allra sist på magen. Hon går sin väg och Klas tittar på mig och säger: "Så får man egentligen inte säga för då får de anorexi, men jag gör det ändå!"

Klas markerar för Anna att hon inte lever upp till det kroppsideal som finns för kvinnor. På liknande sätt förmedlar även husmor och Kenny kroppsideal och normer för kvinnornas matvanor. När husmor och Angelika en eftermiddag gör chokladpudding markerar husmor sin syn på grädde när Angelika frågar om det räcker med en liter grädde. Husmor utbrister med lätt förfärad röst: "Oh, ja! Hade jag fått råda så hade det inte ens varit det!" När vi sedan tillsammans sitter och äter chokladpuddingen lägger Angelika upp en ordentlig portion i sin skål och säger uppmuntrande till oss andra: "Vad lite ni äter!" och inviterar oss att ta mer. Kenny som är ganska liten och smal svarar henne: "Vi tänker på figuren!"

Kommentarerna från husmor, Kenny och Klas markerar kroppens betydelse för kvinnor och att kroppen är något som kvinnorna på institutionen bör tänka på och ta ansvar för. När Klas tar sig rätten att kommentera Annas kropp markerar han att han ser och bevakar den. Här blir det tydligt att kvinnors kroppar inte bara är deras egna utan också andras angelägenhet. De är inte privata utan offentliga och de kan bli direkt och öppet kommenterade. Jag menar att det även finns en heterosexuell innebörd i Kennys och Klas kommentarer. När männen i personalgruppen kommenterar kvin-

norna, deras kroppar och vikt markerar de att kvinnornas kroppar är centrala för hur de uppfattas och duger som kvinnor, eftersom relationen mellan dem är potentiellt heterosexuell.

Genom denna övervakning lär sig kvinnorna att de som kvinnor måste ha kontroll över sin vikt och över sitt ätande. Foucault (2003) framhåller – som jag tidigare har berört – att den mest effektiva kontrollen är den vi internaliserar och utför själva. Jag menar att personalens kommentarer som ständigt påminner kvinnorna om kroppskontroll och kroppsbedömning formar kvinnorna att bli sina egna övervakare.

Matvanor som provocerar och utmanar

Under mina deltagande observationer blir det tydligt hur kvinnorna kan provocera personalen om de inte lever upp till personalgruppens kroppsideal.

Under personalmöten och rapporter pratar personalen ofta om kvinnornas förhållande till mat och vikt. De pratar om Amanda som har bulimi och som vräker i sig mat för att sedan försvinna in på toaletten och kräkas, om Alma som är anorektisk och som vägrar äta trots att hon är så smal att det ser ut som om hon skulle gå sönder. De oroar sig för de av kvinnorna som har ätstörningar men de upptas särskilt mycket av de av kvinnorna som ökar i vikt. De kommenterar Annas växande mage och oroar sig över Astas ökande vikt.

Angelika är en av kvinnorna som de till och från återkommer till. Angelika sticker ut bland de andra kvinnorna, eftersom hon själv inte ger något uttryck för att ha några kroppsliga komplex. Hon är ganska storvuxen, hon tycker om mat och äter gärna både mat och godis. Personalen diskuterar Angelikas matvanor under personalmöten; att hon äter mycket gör dem bekymrade men mest verkar personalen vara oroad över att hon är så pass bekymmerslös inför sitt ätande och den effekt som det kan ha på hennes kropp. Att hon inte bryr sig om sin vikt får dem att sucka sinsemellan och tonen i samtalen präglas ibland mer av en irritation över att hon inte förstår och inte bryr sig om sin övervik än en omsorg för hur hon egentligen mår. Någon i personalgruppen konstaterar under ett

möte att Angelika enligt egen uppgift inte är bulimiker och flera i personalgruppen nickar samstämmigt, de håller med och enas om att Angelika inte äter i ångest och att hon inte heller får ångest av att äta. Trots att de är överens om att Angelika inte har någon ätstörning är de ändå upptagna av hennes ätande och besvärade över hennes kropp. Under mina observationer återkommer de regelbundet till hennes matvanor och hennes vikt.

Angelikas förhållande till mat och kroppsideal tycks provocera personalen. Istället för att uppfatta Angelika som befriad från kroppskomplex försöker personalen hålla henne tillbaka och lära henne en teknik där hon kan kontrollera sin kropp och sitt ätande. Jag tolkar detta som att det egentliga bekymret för personalen är att Angelika inte äter som en kvinna bör göra. Hon tycker om mat och hon äter mycket och gärna. Hon struntar i de konsekvenser som hennes ätande kan föra med sig i form av en allt större kropp. Normerna kring kvinnors kroppar är starka och de som utmanar dem väcker andras fruktan (Skeggs 2000, s. 133–134). Angelika trotsar den norm som behandlingspersonalen försöker lära ut och som de själva lever upp till, dvs. den norm som föreskriver att kvinnor ska vara slanka. Kvinnor får inte vräka i sig mat och de får inte ha stora svällande kroppar. Här blir det särskilt tydligt hur behandlingspersonalen blir en del av det ideal som sätter normer för kvinnors kroppar – normer som påverkar många kvinnors självbild negativt.

Könsrelaterad kontroll

Jag gör nu en jämförelse med Behandlingshemmet och hur personalen på denna institution hanterar männens viktökning för att tydliggöra hur denna form av könskonstruktion riktar sig särskilt mot kvinnor.

På Behandlingshemmet uppmärksammar personalen sällan männens utseende, klädsel eller kroppar. Männens klär sig i allt från träningsbyxor till nyinköpta jeans och tröjor men vad de har på sig är inte något personalen uppmärksammar eller kommenterar. Männens utseende och deras kläder blir inte inslag i behandlingsarbetet på det sätt som skönhetsvården införlivas i behandlingen på Tvångsvårdsinstitutionen.

Under tiden som jag gör mina observationer på Behandlingshemmet går flera av männen upp åtskilliga kilon i vikt. De får inte bara problem med kläder som inte längre passar utan de får även fysiska problem. Någon orkar inte längre vara med på de fysiska aktiviteterna, någon annan har ont i knäna och en tredje svettas oavbrutet så fort han rör på sig. Personalen är medveten om problematiken och även om konsekvenser som männens viktuppgång innebär, men de ser det inte som sin uppgift att lära männen att hantera sin vikt. I intervjun med Monica frågar jag henne hur hon ser på den viktökning som flera av männen drabbas av, och hon svarar att förvisso är det ett problem men det är inte en problematik som personalen på institutionen har kompetens att arbeta med.

Monica anser att vikt och kropp är svåra frågor som hon tycker att de ska handskas varsamt med och istället fokusera på missbruksproblematiken som de har kompetens att hantera. Mona uttrycker samma uppfattning och framhåller att frågan om männens vikt inte är en del av behandlingen. Personalen ser helt enkelt inte det som sin uppgift att prata med männen om deras övervikt. De gör inte heller kosthållning och näringslära till inslag i behandlingen. När de uppmuntrar männen att delta i de fysiska aktiviteterna är det för att detta är inslag i de schemalagda aktiviteterna som alla ska delta i, inte för att männen ska röra på sig i förhållande till sin övervikt.

Jag menar att det här blir tydligt att kroppsideal är relaterat till kön. För kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen är kroppen något som de förväntas kontrollera och reglera, medan män inte förväntas använda sina kroppar på samma sätt. Kvinnors kroppar förhålls till olika skönhetsattribut och till ideal om vikt och slankhet. För kvinnor är också kroppen offentlig och något som andra har rätt att kommentera och ha synpunkter om. Kvinnors kroppar regleras inte bara av dem själva utan även av deras omgivning.

Husmorskunskap och hygien

Jag övergår nu till att belysa hur personalen förmedlar husmorsideal till kvinnorna som vårdas på Tvångsvårdsinstitutionen. Jag börjar undersöka hur de husmorsideal som husmor lär ut – och som

personalen anser att kvinnorna behöver lära sig – är klasskodade. Jag undersöker sedan hur husmor förmedlar dessa ideal. I ett tredje och sista avsnitt gör jag en jämförelse mellan Tvångsvårdsinstitutionen och Behandlingshemmet och visar hur husmorskunskap och kökshygien är kvinnoideal.

Renlighet och ordning

Personalen på Tvångsvårdsinstitutionen anser att kvinnorna som vårdas där har begränsade kunskaper om hushållsarbete och hygien. Kristin säger att kvinnorna ofta vet mycket lite om kosthållning och matlagning. Klara förklarar:

Vi har ju klienter som knappt vet hur man sätter på en kaffebryggare en gång! Och det här med hygien! Sen har vi ju också klienter som är fullfjädrade husmödrar i köket.

Även om Klara säger att en del av kvinnorna är duktiga i köket och bemästrar samma färdigheter som husmor är det bilden av kvinnornas bristande kunskaper som dominerar. Att kvinnorna som vårdas på institutionen bör lära sig mer hushållskunskap, framhåller flera av de jag har intervjuat. De ger också uttryck för att denna kunskap är viktig och som kvinnorna har möjlighet att skaffa sig under sin vistelse på institutionen. Kalle och Kristin berättar att var och en av kvinnorna har som uppgift att veckovis hjälpa husmor att laga mat, duka och baka. Katja pratar om köket och husmor och understryker betydelsen av att kvinnorna får hjälpa till: ”De lär sig ett och annat om matlagning, att man inte pillar i maten innan man äter!”

Personalen antar att kvinnorna är okunniga när det gäller matlagning och kökshygien. De anser precis som Katja att uppgiften att hjälpa husmor därför är en värdefull aktivitet. Genom att delta i köksbestyren kan de intagna kvinnorna lära sig laga mat och sköta ett hem.

De ideal husmor visar upp och lär ut handlar om att arbeta välplanerat och ordningsamt, vara noga med hygien genom att tvätta händer, tvätta grönsaker och frukt, hålla rent på spisen, i skåpen och på avlastningsytorna. Hon arbetar alltid välplanerat och ord-

ningsamt. Hon förbereder ofta redan under förmiddagen middagen och under eftermiddagen gör hon motsvarande med kvällsmaten. Hon har alltid något att göra i köket och under mina observationer händer det sällan eller aldrig att jag ser henne sitta ner vid köksbordet med en kopp kaffe, läsa en tidning eller bara småprata med någon av kvinnorna eller en kollega. Även om husmor alltid har tid för samtal stannar hon sällan upp och tar en paus för att bara lyssna eller prata, hon är alltid sysselsatt. Hon sätter degar, skalar potatis och bakar kakor. Om hon inte förbereder eller lagar mat arbetar hon med något annat. Hon byter dukar, torkar av avlastningsytor och städar i skåp.

Ordning och renlighet är centrala ideal som hon visar upp och lär ut. Flera i ett kök leder lätt till oordning men trots att det är många som rör runt och lagar mat i köket, eftersom behandlingspersonalen ibland har hand om köket, lyckas husmor hålla det välstädat och exemplariskt ordnat. Allt står på sin plats, konserver och kryddburkar i skåpen står ordnade så att dess innehåll går att läsa på etiketterna. Medan hon arbetar håller hon alltid kontinuerligt undan röra och smuts. Med jämna mellanrum torkar hon köksytorna fria från kladd och klistrighet. Hon torkar också av hyllplanen i skåpen och skåpsdörrarnas utsidor och ställer löpande undan disk i diskmaskinen.

Köket blir aldrig rörigt medan husmor arbetar och hon upprätthåller därmed bilden av det rena och välskötta hemmet. Jag menar att detta ideal är klasskodat. Skeggs (2000) har visat att kvinnors förmåga att ta hand om och sköta ett hem är ett arbetarklassideal där kvinnor genom att vara duktiga och exemplariska husmödrar kan bevisa att de duger som kvinnor. Hon visar även hur kvinnorna i hennes studie kan investera i en omvårdnadskunskap för att öka sitt värde som kvinnor (s. 76–77, 163). Jag menar att husmorsidealet på Tvångsvårdsinstitutionen fungerar på samma sätt för kvinnorna som vårdas där. När husmor visar vad kvinnorna kan och bör lära sig visar hon dem en kunskap som personalen ser som tillgänglig och möjlig för dem. Genom att behärska denna kunskap kan de öka sitt värde som kvinnor.

Att göra en husmor

Personalen menar att det är viktigt att kvinnorna som vårdas på institutionen deltar i arbetet i köket, men under mina observationer blir det tydligt att kvinnorna gör detta ganska sporadiskt. Vad som blir gjort beror mycket på vem som har ansvaret att hjälpa till. Medan Agnes nitiskt hjälper till och är uppe redan till frukost för att hjälpa husmor att duka fram, skära upp bröd och koka gröt hjälper inte Anna till en enda gång under den vecka som hon har ansvaret att göra det.

När kvinnorna visar bristande intresse för arbetet genom att inte sköta sina sysslor hittar husmor andra sätt för att förmedla sin kunskap och locka kvinnorna att delta i arbetet. Hon utnyttjar på ett skickligt sätt deras spontana närvaro i köket och tar ofta tillfället i akt att visa dem hur hon håller rent, men även för att ge dem tips för hur de ska lyckas med sina bullbak och berätta vad som är viktigt att tänka på under matlagningen. När Alexandra sitter i köket passar husmor på att både visa henne hur hon håller köket rent och att uppmuntra hennes intresse för matlagning. Husmor frågar Alexandra om hon vill hjälpa till att ordna det sista av middagen. När Alexandra svarar att hon inte är så glad för att vara i köket svarar husmor: "Nej, men det kan ändras", och ler uppmuntrande.

Husmor bemöter alltid kvinnorna med den här formen av uppmuntrande vänlighet. Medan hon jobbar lockar hon dem alltid så att de ska bli intresserade av vad hon gör, antingen genom att bara förklara vad hon gör samtidigt som hon delger små tips och finurligheter, eller genom att uppmuntra dem att hjälpa till och delta.

När kvinnorna väl vill delta bibehåller hon samma respekt och undervisar dem metodiskt. När Agnes en förmiddag hjälper till och gör en sallad arbetar hon under husmors överinseende. Husmor har en nästan omärklig uppsikt över Agnes som arbetar noggrant och ordningsamt. När Agnes börjar ta sig an tomater och gurka bryter husmor in och frågar: "Du sköljer upp tomaterna innan du börjar hacka, va?" Agnes ser lite bekymrad och eftertänksam ut. Hon har uppenbarligen inte sköljt grönsakerna, något som husmor uppmärksammat men hon slätar snabbt över och säger: "Det gör man alltid, förlåt, det är jag, det glömde jag".

Det ödmjuka sättet att tillrättvisa och förklara som husmor har i förhållande till Agnes när hon glömmer att skölja grönsakerna, är typiskt för hur hon guidar kvinnorna och lär dem att arbeta i köket på ”rätt” sätt.

Husmors strategi är – på samma sätt som behandlingsarbetet på institutionen i övrigt – att visa kvinnorna köksarbetet och successivt väcka deras intresse. Hon påtvingar dem inte arbetet i köket, även om det ingår i de intagna kvinnornas arbetsuppgifter, utan är lyhörd inför deras ointresse. Husmor tvingar inte någon som inte vill hjälpa till – hon avvaktar alltid och väntar in kvinnorna innan hon sätter dem i arbete eller lockar dem till aktiviteterna i köket. I sitt sätt är hon respektfull men hon är också mån om att få kvinnorna att engagera sig i köket.

Köksarbetet blir en viktig aktivitet på institutionen och det är en av få aktiviteter som personalen uppmuntrar kvinnorna att delta i. Här menar jag att personalen på ett tydligt sätt gör kön genom att i första hand uppmuntra kvinnorna att utveckla en kunskap som är relaterad till kvinnors obetalda hemarbete och som är köns- och klasskodad och som handlar om att en kvinna ska kunna sköta om sitt hem.

Flera av intervjupersonerna tycker att kvinnorna ska delta i köksarbetet för att lära sig en allmän kunskap som de kan använda hemma. Syftet är inte att uppmuntra kvinnornas intresse för det professionella arbete som husmor utför. Det är inte heller någon som pratar om betydelsen av eller möjligheten att börja arbeta eller studera. Under mina observationer hör jag aldrig personalen uppmuntra kvinnorna att delta i den undervisning som även finns på institutionen. Kvinnorna har tillgång till en lärare under ett antal timmar i veckan och det finns möjlighet för dem att påverka undervisningen så att den svarar mot de behov som kvinnorna eventuellt har. När jag pratar med Karina, läraren, säger hon att få av kvinnorna är intresserade av att gå i skolan och att det är mer de yngre kvinnorna på den andra avdelningen som vill det. Att uppmuntra kvinnorna lika aktivt till att läsa och skriva som de uppmuntras att delta i köket verkar inte föresväva någon, varken Karina eller någon annan på institutionen.

Husmorsideal är kvinnoideal

Jag gör här en jämförelse med Behandlingshemmet och hur personalen på denna institution ser på männens förhållande till kökskunskap för att visa hur husmorsideal är ett tydligt kvinnoideal.

På Behandlingshemmet har köket inte någon central roll. Köket och husmor är en avgränsad del av institutionen och männen har inte heller tid att vistas i matsalen eller köket, eftersom de under dagarna är upptagna av de olika aktiviteterna som ingår i behandlingen. Personalen på Behandlingshemmet pratar aldrig om att männen skulle behöva lära sig något om matlagning eller hygien som motsvarar hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen pratar om kvinnorna som vårdas där. Jourgruppen har under kvällar och helger ansvar för matlagningen, men detta berör inte personalen som ett moment som ska lära de intagna männen att laga mat utan det handlar snarare om att de ska få något att äta. Under mina observationer hör jag aldrig att männen uppmuntras att lära sig laga mat eller hur de ska sköta ett kök. Personalen lägger sig inte i vad männen kan eller inte kan om matlagning och hygien. Maria lyfter däremot fram att många av männen är duktiga på att laga mat och säger att de ofta arbetat på restaurang. Matlagning och storkök är någonting Maria förväntar sig att männen kan och behärskar snarare än något som hon menar att de behöver lära sig.

Medan personalen på Tvångsvårdsinstitutionen anser att kvinnorna måste lära sig att laga mat, deltar således männen på Behandlingshemmet inte i köket för att lära sig om matlagning utan för att få mat i magen. Matlagning är något som de förutsätts behärska. Detta, menar jag, handlar om att på Behandlingshemmet är hushållskunskap och färdigheten att kunna sköta ett hem inte kapitalformer som männen förväntas behöva investera i. Även om männen lär sig något om städning medan de städar är detta inte den huvudsakliga ambitionen med aktiviteten, utan snarare att ta hand om institutionen tillsammans, känna en gemenskap och att arbeta kollektivt. Städning och matlagning aktualiserar alltså andra värden som männen ska lära sig – värden som handlar om att ta ansvar och hjälpas åt – snarare än färdigheten att städa eller laga mat. På Tvångsvårdsinstitutionen anser personalen att kvinnorna inte behärskar

det som de bör kunna i köket, som blir en central del i aktiviteten och behandlingen. Där lär de sig kökskunskap och hygien – kunskap och ideal som männen inte behöver lära sig eller leva upp till på ett liknande sätt, eftersom behandlingspersonalen dels inte mäter dem efter dessa ideal, dels förutsätter att männen kan laga mat.

Sammanfattande slutsatser

Jag har i detta kapitel visat hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen förmedlar kvinnoideal som är medel- och arbetarklassrelaterade till kvinnorna som vårdas på institutionen. De förespråkar en femininitet som är präglad av medelklassens tycke och smak och som på olika sätt relaterar till och reglerar kroppen. De förespråkar också en husmorskunskap som är länkad till arbetarklassideal.

Jag har tidigare visat hur behandlingssideologin på Tvångsvårdsinstitutionen präglas av personalens bild av kvinnorna som traumatiserade, men i detta kapitel blir det tydligt hur denna bild inte är länkad till de könade dimensionerna i behandlingsarbetet. Personalen arbetar inte med de upplevelser som de pratar om att kvinnorna har av övergrepp eller andra negativa erfarenheter av relationer med män. Istället är det personalens bild av kvinnorna som okunniga i förhållande till kökskunskap och hygien som får utrymme i behandlingsarbetet och som personalen lyfter fram som viktig att jobba med. Personalen engagerar sig också i kvinnornas kroppar och deras förhållande till sina kroppar genom att lära dem om kost och träning samt om skönhets- och kroppsvård.

En av mina poänger i detta kapitel är att det finns få aktiviteter på Tvångsvårdsinstitutionen och de som finns är tydligt könskodade. De femininitetsideal som personalen lär kvinnorna att leva upp till är köns- och klasskodade och handlar om utseende och kropp. Den femininitet som personalen ger uttryck för och som förmedlas till kvinnorna är snäv och ger lite utrymme för olika sätt att vara kvinna på.

Det finns dock kvinnor på institutionen som gör motstånd mot denna femininitet, ett motstånd som kan innebära en förändringspotential i förhållande till den tvingande femininitetsdiskurs som

annars finns på institutionen. Dels bryter kvinnorna som vårdas på institutionen mot denna diskurs, dels händer det att de öppet protesterar mot den. Deras möjlighet att hävda andra former av femininiteter är dock begränsad, eftersom de redan är definierade som okunniga i de ämnen som är centrala att behärska som kvinna. De motarbetas också av personalen som visar lite förståelse för deras tycke och smak, vilket gör det ännu svårare för dem att hävda andra femininiteter än de som är normerade på institutionen. Större möjligheter att ge olika femininiteter utrymme finns inom personalgruppen. Kvinnorna i personalgruppen har en starkare position genom sin roll som behandlare på institutionen men även som definierad medelklass. De kan därför bryta mot normer och ideal utan att ifrågasättas lika starkt som kvinnorna som vårdas på institutionen. Men det är få kvinnor som gör detta och kvinnorna i personalgruppen är förhållandevis enhetliga i de feminina ideal som de visar upp.

På Tvångsvårdsinstitutionen representerar kvinnorna i personalgruppen det normala som kvinnorna som vårdas där ska ta efter. Skeggs (2000) menar att arbetarklasskvinnor alltid definierats som vulgära, patologiska, smaklösa och sexuella, men att de kan undkomma detta kulturella bagage om de på olika sätt lär sig att visa att de är respektabla (s. 161). Det könsspecificerade behandlingsarbetet på Tvångsvårdsinstitutionen handlar om att lära kvinnorna att investera i en femininitet som ska göra att de kan röra sig från eller förhålla sig till sin position som missbrukande kvinna. Detta gör de genom att på olika sätt investera i och kontrollera sina kroppar och genom att lära sig en form av husmorskunskap.

I detta kapitel blir det också tydligt att det finns olika diskurser kring femininitet på de båda institutionerna. Medan personalen på Behandlingshemmet förstod femininitet som något alla kvinnor har inom sig och som de mer eller mindre kan bejaka, förstår personalen på Tvångsvårdsinstitutionen femininitet som en form av färdighet som kvinnorna kan lära sig. Dessa olika förståelser av femininitet kan tolkas i termer av klass, där den inneboende kvinnligheten är en medelklassrelaterad femininitet medan frånvaron av femininitet som definierar kvinnorna som vårdas på Tvångsvårds-

institutionen är arbetarklassrelaterad. De olika sätten att förstå femininitet påverkar personalens möjlighet att se likheter mellan sig själva och de kvinnor de behandlar. Medan det alltid finns en potentiell likhet mellan de båda grupperna av kvinnor på Behandlingshemmet görs åtskillnaden stor mellan kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen.

Könande jämställdhet

I detta kapitel undersöker jag hur de jämställdhetsambitioner som finns på Tvångsvårdsinstitutionen och Behandlingshemmet tar sig uttryck. Jag analyserar hur personalen pratar om betydelsen av att i behandlingsarbetet visa upp och lära ut jämställdhet samt visa hur den tar sig konkreta uttryck. Jag lyfter särskilt fram hur uppdelningen mellan vi och de Andra är central när personalen pratar om och gör jämställdhet. Jag belyser också förhållandet mellan jämställdhet och makt och de motsättningar som uppstår när jämställdhetsambitioner möter behandlingsideologier och andra könade behandlingsinslag.

Kapitlet består av två delar som handlar om Tvångsvårdsinstitutionen respektive Behandlingshemmet. Varje del avslutas med separata slutsatser. Hela kapitlet avslutas med en sammanförande slutsats. I detta kapitel har jag ett särskilt rikt empiriskt material från Behandlingshemmet, eftersom temat successivt vuxit fram under fältarbetet. Jag gör därför en fördjupad analys av jämställdheten i personalgruppen på Behandlingshemmet.

Uppvisad jämställdhet på Tvångsvårdsinstitutionen

Denna första del handlar om hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen länkar jämställdhet till hushållsarbete. Jag börjar med att analysera hur personalen pratar om att de vill visa upp jämställdhet i form av ett jämställt hemarbete och hur de konstruerar sig själva som jämställda genom att lyfta fram kvinnorna som okunniga om och oerfarna av jämställda relationer. Jag övergår sedan till att undersöka hur deras ambitioner att visa jämställdhet försvåras på grund av två faktorer: dels genom personalens egen arbetsordning,

dels genom att personalen tenderar att glida in i en ojämslälld könsarbetsdelning. Jag avslutar sedan med att belysa hur de genom att synliggöra bristen på jämställdhet i sitt eget arbete delvis förmår problematisera jämställdhet i behandlingsarbetet.

Att visa det jämställda

På Tvångsvårdsinstitutionen pratar personalen om att jämställdhet är viktigt och något som de vill visa upp på institutionen. Klara säger att "vår inställning är ju att visa på ett liv för våra kvinnor där grunden är jämlikhet". Hon förklarar:

Vi är förebilder för våra klienter! Som män och kvinnor i relation till varandra får vi utgöra de här förebildsfigurerna och våra klienter kan titta på hur samspelet ser ut. Det är en viktig grej.

Den jämställdhet som Klara och hennes kollegor vill visa upp handlar i första hand om en jämställd arbetsdelning. Katarina säger att det är viktigt att "alla gör allt", och Karl förklarar:

De här vardagliga aktiviteterna som vi har, där finns det tjejer som styrketränar precis som killarna och vi har en kille som är jätteduktig på att sy med tjejerna. Laga mat, det gör vi lika mycket allihopa...

Jämställdhet för Karl är att personalen visar att "alla kan göra allt", men betonar särskilt att alla deltar i matlagningen. Det är i första hand hushållsarbetet som Karl och hans kollegor lyfter fram som det jämställda arbetet. Männen ska visa att de precis som kvinnorna kan städa, tvätta och hjälpa husmor. Katarina berättar:

Männen här dammsuger, torkar golv, städar toaletten, står och lagar mat i köket! Det är inte så att bara för att Pelle är man så behöver han inte diska... Och skulle det vara så då får man nog en tillsägelse: *Är det inte din tur att laga kvällsmat?*

När personalen betonar det jämställda hushållsarbetet hamnar de i resonemang där jämställdhet i första hand handlar om att männen

ska visa att de kan göra sådant som kvinnor brukar göra. Kvinnorna ska inte på samma sätt röra sig i det som kan förstås som mäns domäner. Personalen pratar inte om att det är viktigt att kvinnorna tränar i gymmet tillsammans med kvinnorna eller att de ska visa att de kan byta trasiga lampor eller fylla på cigarettändarna inne på institutionen.

Personalen pratar om jämställdheten och betonar att det är något som kvinnorna som vårdas på institutionen behöver lära sig. Katarina säger:

Det är viktigt att tjejerna här ser att det faktiskt är okej att en man diskar eller att en man står och rör i grytorna, tar tag i dammsugaren...

Jag menar att personalen framställer kvinnorna som okunniga och oerfarna av jämställda relationer. Klara formulerar det så här:

Våra klienter lever ju i en mansdominerad värld här utanför. Och den kategorin av män de umgås med, det är i mina ögon inte några bra män.

Bilden som personalen ger är att kvinnorna har begränsade erfarenheter av jämställda relationer. Kristoffer säger att han och hans kollegor därför ska visa kvinnorna "ett normalt samspel" mellan män och kvinnor. Kalle påpekar att han som man måste visa sin relation till kvinnor och hur den fungerar:

Jag pratar om mig själv, hur jag fungerar i mitt äktenskap och gentemot min fru, vad som är normalt där... Hur vi fungerar tillsammans.

Att prata om sig själv och sitt förhållande blir ett sätt för personalen att visa hur jämställda relationer kan vara och fungera. Här gör Kalle och hans kollegor en åtskillnad mellan sig själva och kvinnorna som vårdas på institutionen. Personalen menar att de ska visa upp sig själva för att illustrera jämställdhet –inte bara i sitt arbete på institutionen utan även genom att använda sig själva och sina

privatliv som exempel. Därmed framstår de som jämställda till skillnad från kvinnorna som vårdas på institutionen.

En försvårande arbetsordning

Personalen på Tvångsvårdsinstitutionen har svårt att visa en jämställd arbetsdelning eftersom de sällan deltar i hushållsarbetet då de organiserar arbetet på ett sätt som inte är jämställt.

Under mina observationer blir det tydligt att det finns olika hinder för personalen att delta i hushållsarbetet. Ett särskilt dilemma är att personalen inte särskilt ofta är involverad i det vardagslika hemarbetet på institutionen. Oftast upptas de av administrativa och behandlingsinriktade insatser som inte har med matlagning, städning eller tvätt att göra. Behandlingspersonalen är kontaktpersoner till kvinnorna: de har hand om utredningar som görs av deras vårdbehov och de planerar den fortsatta vården. De skriver journaler och rapporter, ringer till myndigheter och behandlingshem, sorterar papper i pärmar, bokar möten och sitter i samtal, övervakar droganalyser och utför kroppsvisitationer. De besöker också, tillsammans med de kvinnor som de är kontaktpersoner åt, olika frivilliga vårdalternativ som behandlingshem och kontaktfamiljer, för att tillsammans hitta den behandlingsform som ska följa efter tvångsvården. Det finns en gräns för hur jämn arbetsfördelningen i detta arbete kan bli, eftersom kvinnorna tar det fulla ansvaret för flera av arbetsuppgifterna som ingår i motivationsarbetet och tvångsvårdsarbetet. Detta påpekar även Klara i intervjun:

Nu är det ju så, om man ska titta på verkligheten här inne, att kvinnorna gör en annan sorts jobb! Männen får inte göra de övervakade urinproven och såna arbeten.

På grund av att kvinnorna har hand om alla intima och nära arbetsuppgifter som väckning, visitationer och övervakade urinprover har de en annan arbetsbörda än männen. Ambitionen att visa jämställdhet i personalens arbetsfördelning krockar alltså med hur stora delar av arbetet organiseras i förhållande till kön. Jag menar att ytterligare ett problem är att deras arbetsuppgifter har en tydlig anknyt-

ning till tvångsvården av kvinnorna: matlagning och städning utgör en begränsad del av deras arbetsvardag även om dessa uppgifter ingår som en del av deras arbete. Även om personalen fördelar sitt mer administrativa och motivationsinriktade arbete jämställt är detta arbetet specifikt för deras profession. De lyfter inte heller själva fram detta arbete som något de vill visa upp inför kvinnorna som jämställt, utan det är det jämställda hem- och hushållsarbetet som de för fram som viktigt.

De som kommer att framträda som representanter för det vardagliga liv som ska visas upp på institutionen och som kvinnorna ska identifiera sig med är husmor och husfar. Som jag visat tidigare tar husmor ofta ensam hand om stora delar av de arbetsuppgifter på institutionen som handlar om hemarbete. Husfar är institutionens vaktmästare och har ansvaret för fastighetsskötseln och trädgården. Detta gör att han sällan är på avdelningen där kvinnorna är utan han rör sig på och utanför institutionen. Han kommer ibland till avdelningen för att laga saker eller ordna med möbler till rummen. Jag menar att husmor och husfar blir viktiga inslag i det normala, eftersom de är två personer som kvinnorna kan identifiera sig med. Husmors arbete i köket där hon förmedlar sin kunskap och sina köksknep är begripligt och synligt. Husfar syns inte mycket på avdelningen men när han kommer gör han konkreta saker som att laga köksfläkten eller byta lampor. Husmor och husfar kommer tillsammans att visa en arbetsdelning som inte är jämställd utan som snarare är klass- och könskodad. Det vardagsliv som de visar upp och representerar är relaterat till en arbetarklass, där mannen lönarbetar utanför hemmet medan kvinnan arbetar oavlönat i det.

Glida in i vanligheten

Som jag har belyst ovan är behandlingspersonalen i första hand upptagen med administrativa och behandlingsrelaterade arbetsuppgifter och deltar i begränsad utsträckning i hushållsarbetet på institutionen. De har dock ansvaret för att städa receptionen och korridoren tre gånger i veckan och för matlagningen under helgerna. Detta arbete hjälps de ofta åt med och det regleras även av schemaläggning och vilka tider som personalen arbetar. Olika turer är

förenade med olika arbetsuppgifter vilket gör att arbetet i köket fördelas mellan personalen.

Under mina observationer blir det tydligt att kvinnorna och männen tar olika ansvar för att spontant hjälpa till i köket. Kerstin och Katarina spenderar mycket tid i köket där de på olika sätt hjälper husmor. De ser till att duka av efter måltiderna, torka av köksbordet och tömma diskmaskinen. När Kerstin jobbar passerar hon till och från köket och hjälper till där det behövs. När kvinnorna som vårdas på institutionen inte sköter sina uppgifter i köket är det ofta kvinnorna i personalen som mellan sina andra arbetsuppgifter ser till att sätta in osten i kylskåpet och disken i diskmaskinen. Under helgen passar Kristin på att tvätta de av kvinnornas kläder som ska magasineras. Männen gör sällan denna typ av spontana insatser. De passerar köket och låter osten stå framme och de tittar inte om diskmaskinen behöver tömmas.

Kvinnorna har inte bara lättare för att ta tag i hushållsarbetet utan ger också ofta uttryck för att de har ett särskilt förhållande till hemmet och skötseln av det. Vid ett tillfälle sitter Kerstin och Kristel i köket och pratar. Kerstin pratar om hur hennes fönster hemma gror igen av smuts och hur hon tagit ledigt en vecka från jobbet för att få lugn och ro att städa, tvätta fönster och byta gardiner. Hon pratar lyriskt om sin ledighet och beskriver hur skönt hon tycker att det ska bli att få gå hemma och ha tid att göra allt det där som hon *måste*. När Kerstin och Kristel pratar står Kevin i köket och skämtar med Alexandra som för att sysselsätta sig tagit sig an att städa köksskåpen. Hon plockar ur det som finns i skåpen och torkar av hyllorna. Kevin säger till Alexandra att det vore en lyx om hon kom hem till honom och städade.

Kerstin, Kristel och Kevin visar hur de har olika förhållande till hemarbete. Kerstin representerar samma kvinnoideal som husmor tenderar att visa upp i köket. Hon synliggör skötseln av hemmet som ett ideal hon måste leva upp till och som ett sätt att förverkliga sig själv. Hon ger uttryck för att hon känner sig tillfreds när hon får tillfälle att städa och tvätta fönster, men är däremot inte tillfreds när fönsterna gror igen av smuts och när röran lägger sig i huset. Kerstin och Kristel pratar om omsorgen om hemmet som en om-

sorg om sig själv och sitt eget välmående. Enligt Skeggs (2000) kan kvinnor förverkliga sig själva genom att leva upp till kvinnoideal och jag menar att det är just ett sådant ideal som Kerstin ger uttryck för (s. 100–103). Att Kerstin har familj med make och barn framgår av samtalet, men att de tillsammans med Kerstin skulle kunna delta i att städa och hålla huset rent verkar inte aktuellt. Kerstin tar hela ansvaret och tar ledigt för att kunna städa hemma. För Kevin tycks hemmet inte vara lika viktigt. Medan Kerstin beskriver hushållsarbetet som en form av självförverkligande, anser Kevin att städning är något han gärna skulle lämna över till någon annan. Kevin framställer helt enkelt inte städning som ett sätt att förverkliga sig själv.

Att synliggöra bristen på jämställdhet

I detta avsnitt belyser jag hur personalen både lyckas och misslyckas med att visa upp jämställdhet genom att å ena sidan arbeta ojämsällt och å andra sidan synliggöra denna ojämsälldhet.

En dag under mina observationer är husmor sjuk, vilket innebär att behandlingspersonalen måste sköta ruljansen kring behandlingsmöten, träningslokaler, besök, telefoner samtidigt som de tar hand om allt köksarbete. Just denna dag är arbetsbelastningen särskilt hög, eftersom två kvinnor är isolerade på Intaget och det krävs att minst en från personalgruppen är hos dem. Det är dessutom städdag och kvinnorna och personalen ska se till att gemensamma utrymmen blir städade.

Kerstin blir den som tar hand om intaget medan Kajsa, Kevin och Kristian sköter avdelningen. Dagen kommer att präglas av att alltmedan Kajsa och Kevin hjälps åt att plocka undan efter måltiderna, städa av korridoren, flytta in en av kvinnorna från den avskilda avdelningen samt ringa efter vikarier, vankar Kristian av och an på avdelningen och gör egentligen inte någonting. Kajsa, som är rapportansvarig och är den som ska få dagen att fungera, försöker upprepade gånger få Kristian att hjälpa till men utan resultat. Hans ovilja att ta tag i också enkla saker som att duka fram frukost eller dammsuga och torka golven väcker påtaglig irritation hos Kajsa och Kevin.

Under eftermiddagen skrattar några av kvinnorna som vårdas på institutionen åt situationen och åt Kristian. Alice fnittrar i rökrummet och säger: ”Det är väl roligt när det blir lite kaos bland personalen?” Någon annan kommenterar att ”den här dagen är kanske inte så bra med tanke på hennes forskning”. De skrattar. Här blir det tydligt att kvinnorna uppmärksammat både vad det är jag studerar och att Kristian denna dag inte arbetar jämställt.

Kajsa, Kevin och Kristian pendlar mellan att både arbeta jämställt och att inte göra det. Kevin och Kajsa visar flera gånger prov på en jämställd arbetsdelning; de samarbetar bra, lagar middagen tillsammans och hjälps åt att ringa in vikarier m.m. Kevin följer Kajsas arbetsledning eftersom det är hon som har ansvaret för att dagen fungerar. Deras samarbete uppmärksammas eller kommenteras inte av andra utan passerar obemärkt förbi, eftersom Kristians agerande istället hamnar i blickpunkten. Han väcker irritation hos den andra personalen och Kajsa tvingas tjata på honom för att få honom att arbeta. Kristian uppfyller alla stereotypa bilder av mäns förhållande till hemarbete och han blir synlig som en man som inte vill hjälpa till i köket eller med städningen. Han visar också att han inte tar order av en kvinna när han vägrar följa Kajsas direktiv om det som måste göras.

Genom sitt tjat lyckas Kajsa dock synliggöra Kristians bristfälliga arbetsinsats. På ett sätt kommer situationen att fungera som ett dåligt exempel och jag menar att det finns en poäng i att Kajsa visar Kristians ovilja att arbeta. Detta skiljer denna dag från andra dagar när personalen glider in i en ojämsälld arbetsdelning där kvinnorna utför stora delar av hushållsarbetet utan att det blir tydligt. Jag menar att ett sätt att öka medvetenheten om jämställdhet kan vara att synliggöra bristen på den. Jämställdheten förblir dock en kvinnofråga eftersom det är Kajsa som tar ansvar för att de ska hjälpas åt. Kevin backar upp Kajsa i mycket men inte i hennes tjat på Kristian, vilket gör att han bidrar till att Kristian kan fortsätta vägra arbeta medan Kajsa hamnar i en problematisk kvinnoroll där hon måste tjata på Kristian.

Slutsatser

I denna del har jag visat hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen uppfattar sig själva som jämställda och att de förmedlar jämställdhet, då de betraktar kvinnorna som vårdas på institutionen som ojämslällda och oerfarna av jämställda relationer. Personalen gör sig själva jämställda genom att framställa de intagna kvinnorna som oerfarna och okunniga.

Jämställdhet definierar personalen i första hand i termer av hemarbete. Det är genom att visa upp ett jämställt hemarbete som de vill förmedla jämställdhet till kvinnorna som vårdas på institutionen. I praktiken är det svårt för dem att göra detta. Deras arbetsdelning och organisation gör att behandlingspersonalen är begränsat involverad i hushållsarbetet på institutionen. Istället är det husmor som gör de mesta av sysslorna i köket. Här gör de kön genom att kvinnor och män tilldelas olika sysslor och framför allt genom att det är husmor och husfar som kommer att representera och visa upp den tydligaste könsarbetsdelningen på institutionen. Husmor är den mest påtagliga representanten för en hemlik tillvaro, och det hon visar upp är snarare ett klass- och könskodat hemarbete än ett jämställt.

Behandlingspersonalens arbete organiseras också i förhållande till kön, i första hand i förhållande till männens begränsningar i relation till kvinnorna. Detta gör inte bara att kvinnorna tar hand om kroppsvisitationer och droganalyser utan också alla andra arbetsuppgifter som relaterar till kvinnorna på ett fysiskt sätt. De sysslor som kvinnorna inte har särskilt ansvar för sköter kvinnorna och männen tillsammans. Här blir kön något som bidrar till att skapa en könsarbetsdelning, där kvinnorna har särskilt ansvar för flera av sysslorna på institutionen vilket skapar en stor arbetsbörda för dem.

Butler (1990, 1993) diskuterar inte den betydelse som arbete och arbetsdelning har när kön görs, men här blir det tydligt att arbetsdelning är något som kontinuerligt gör kön. När personalen deltar i hushållsarbetet har de svårt att agera jämställt. De tenderar att glida in i ojämslällda roller där kvinnorna tar mer ansvar för arbetet i köket och för städningen än männen. Här gör de kön genom att

visa vem som gör vad och genom att kvinnorna och männen gör olika saker. Kvinnorna ger också helt andra uttryck än männen för hur de kan förverkliga sig själva genom att ta hand om ett hus och ett hem. Det är inte så ofta som personalen lyckas visa jämställdhet i hushållsarbetet på institutionen, men jag har valt att lyfta fram ett exempel där de trots misslyckande förmår att visa betydelsen av att både kvinnor och män deltar i och fördelar hemarbete genom att synliggöra och markera en ojämsälld könsarbetsdelning.

Svensk jämställdhet som förebild på Behandlingshemmet

I denna del vänder jag blicken mot Behandlingshemmet och undersöker hur behandlingspersonalen förmedlar jämställdhetsideal i behandlingsarbetet. Här är hemarbete inte den centrala formen av jämställdhet som personalen pratar om utan istället är det mäns och kvinnors lika värde som är det tema som personalen lyfter fram. I min analys är görandet av de Andra centralt men även samspelet mellan kön, arbete och makt.

Jag börjar med att undersöka hur personalen gör uppdelningen mellan vi och de Andra när de pratar om jämställdhet. Sedan lyfter jag fram tre motsättningar mellan personalens ambition att förmedla jämställdhetsideal i behandlingsarbetet. Först visar jag hur deras behandlingsideologiska modell krockar med jämställdhetsidealerna. Jag belyser sedan hur personalen själva har ett klucket förhållande till maktdimensionen i jämställdhetsambitionen och jag avslutar med att visa hur de snarare befäster än problematiserar könsstereotyper i behandlingsarbetet. Jag avslutar denna del med ett avsnitt där jag fördjupar mig i en omvänd jämställdhetsproblematik som finns i personalgruppen.

Vi, de Andra och könsförtrycket

På Behandlingshemmet säger personalen att de vill förmedla att kvinnor och män är lika mycket värda, eftersom männen som behandlas på institutionen har en nedvärderande kvinnosyn. Personalen återkommer ofta till hur männen nedvärderar och föraktar kvinnor och de menar att klimatet på institutionen kan vara hårt

och sexualiserande. Madde säger att männen har umgåtts med prostituerade kvinnor som ”gjort konstiga saker för dem”, något som hon menar har inneburit att ”många av de här killarna har en konstig kvinnobild”. Mona pratar om hur männen sexualiserar och objektifierar kvinnor:

Det som är obehagligast av allt är när dom studerar en, uppifrån och ner, med en speciell blick, men de säger ingenting.

Mona menar att männens sätt att objektifiera kvinnor är fel och att det är jobbigt för henne som kvinna. Mårten tycker att männens kvinnosyn blir särskilt tydlig på institutionen när de inte respekterar kvinnorna i personalgruppen på samma sätt som männen. Han beskriver hur han och Margot kan säga samma sak men där ingen lyssnar på vad hon säger medan de tar hans ord på största allvar:

Alltså, vi har ju sådana lustiga situationer här inne. Lustiga... Det är ju lite absurt... Margot säger: *Bla bla bla* och sen säger jag: *Bla bla bla* och så får vi olika respons! Även om vi säger det exakt likadant!

På Behandlingshemmet är det just detta uttryck för männens bristande kvinnorespekt som personalen återkommer till och de pratar mycket om hur männen inte respekterar kvinnorna som auktoriteter i behandlingsarbetet. När de pratar om detta lyfter de särskilt fram män med invandrarbakgrund vilka de menar har en särskilt nedlåtande kvinnosyn. På min fråga om hur det är att arbeta på Behandlingshemmet som kvinna, anser Mona spontant att problemet för hennes del är att möta män med invandrarbakgrund:

Det som egentligen är svårt med att vara kvinna här det är när vi får in människor från en annan kultur, där de ser på kvinnan på ett annat sätt som inte jag är van vid. Om man [som kvinna] går in och ifrågasätter någonting, det gör inte deras kvinnor/.../ Då kan man få rätt så mycket på skallen och det kan vara rätt så kränkande.

Flera av intervjupersonerna menar precis som Mona att det som inte är "svenskt" är förenat med en nedlåtande och nedvärderande syn på kvinnor. Mårten säger:

Om man ska prata lite schabloner så har vi gruppen från, ja, om man säger Jugoslavien, alla varianter där. Dom är rätt lika fostrade och är på ett speciellt sätt mot män. Sen har vi arabländer där det ännu mer är präglad manligt och kvinnligt. Ju längre från Sverige vi kommer, desto mer ökar mannen i värde och kvinnan minskar i värde. Så är det faktiskt och det är en fördom jag står för!

Mårten gör Sverige till ett jämställdhetens normgivande centrum vilka alla andra länder och kulturer ska jämföras med. I hans resonemang är ingen annan kultur lika jämställd som den svenska. Madde pratar på ett liknande sätt om hur männen med invandrarbakgrund inte värderar sina döttrar lika högt som sina söner och hur de tycker att kvinnor ska vara hemma och ta hand om barnen. Hon använder sig av tydliga kulturtermer för att förklara skillnaden mellan sig själv och männen:

Och jag tänker att det är deras kulturarv och jag kan inte prata bort det, men de ska inte tro att jag tycker samma som dom. Det är inte lönt att bli arg på det eller gå upp i varv utan man får mer markera att: *Jag respekterar dina åsikter men jag tycker inte så och kommer aldrig att tycka så, för jag är från Sverige och så som jag är uppfostrad så håller inte det du säger!*

I Maddes resonemang blir det svenska samhället jämställt medan andra kulturer kommer att framstå som präglade av en könsmaktsstruktur där kvinnor nedvärderas och saknar värde. Uppdelningen mellan vi och de Andra, särskilt det svenska vi och det etniska andra, är central för personalens konstruktion av sig själva som jämställda (jfr Hall 1999). Bristande kvinnorespekt blir i deras resonemang något som de länkar till männen som behandlas på institutionen och som de binder till en grupp av människor som kommer från en viss plats med en annan kultur eller som ingår i subkultu-

rer. Genom att spegla sig i de Andra lyfter de fram och synliggör könsförtryck som ett problem som finns i vissa enstaka kulturer men inte i den svenska.

Kulturgeografen Irene Molina och ekonomisk-historikern Paulina de los Reyes (2002) är några av dem som diskuterat hur etnicitet och könsförtryck i den svenska debatten ofta länkas samman, vilket de menar stärker en positiv svensk jämställd identitet (s. 306). På Behandlingshemmet blir detta sammanförande av etnicitet och könsförtryck tydligt i personalens sätt att prata om männen med invandrabakgrund och genom hur de speglar sig på olika sätt i de svenska männen respektive männen med invandrabakgrund. De beskriver å ena sidan de svenska männen som enstaka individer som ger uttryck för ett kvinnoförakt som antingen är ett resultat av deras individuella erfarenheter eller ett resultat av den subkultur de tillhör. Malin pratar i intervjun om hur det hon kallar "missbrukarvärlden" präglas av kvinnoförtryck och mansdominans, och anser att den därför skiljer sig från hennes egen värld som är jämställd. Madde menar att männen är präglade av att de har mött kvinnor som påverkat deras kvinnosyn och Monica säger att de helt enkelt inte kan kontrollera sitt humör. Personalen framställer å andra sidan inte männen med invandrabakgrund som enskilda individer på samma sätt utan pratar om dem som präglade av sin kulturella bakgrund. Här menar jag att de gör svensk jämställdhet genom att framställa kvinnoförtryck i Sverige som undantag och som något enstaka individer ger uttryck för, medan personalen ger en bild av att kvinnoförtryck är en framträdande och självklar del i andra kulturer (jfr de los Reyes & Molina 2000; Bredström 2002). Genom dessa konstruktioner kommer det svenska samhället och personalen själva att framstå som jämställt och personalen behöver inte förhålla sig till eller hantera den könsförmåga som finns i personalgruppen eller i det samhälle som de lever i (se även Eriksson & Eriksson 2002).

Det finns enskilda medarbetare i personalgruppen som problematiserar bilden av männen med invandrabakgrund och föreställningen om personalens egen jämställdhet. I intervjun återkommer Majken till en diskussion som under mina observationer förts mellan personalen. Flera av kvinnorna har varit upprörda över att en av

de muslimska männen uttryckt missnöje över att han bara har döttrar och inga söner. Majken säger att å ena sidan är hon precis som sina kollegor upprörd över mannens uttalande, men å andra sidan:

...tror jag att svenska män är lika sexistiska i vissa fall. De vet bara att de ska hålla tyst om det. För det har ju inte bara att göra med att de är från en annan etnisk bakgrund. Det vägrar jag att köpa!

Åtskillnaden mellan svenska män, missbrukande män och män med invandrarbakgrund kan alltså problematiseras och brytas ner vilket Majken visar. Madde och Markus är inne på samma linje och säger spontant att kvinnoförtryck och jämställdhet måste ses ur ett bredare perspektiv än att bara tillskrivas andra kulturer och etniska tillhörigheter. Markus framhåller:

Det är inget som säger att Alexander har den inställningen bara för att han kommer från Iran, för jag tror inte att han har utan han ser det på ett helt annat sätt. Jag menar, det kan vara någon annan kille som har en jävla inställning till kvinnor, men han är svensk. Nej, det har inte med etnicitet att göra!

Både Majken och Markus säger i intervjuerna att det inte är så enkelt att det bara är missbrukare eller män med invandrarbakgrund som ser ner på kvinnor eller brister i respekten för dem, utan det är något som även svenska och icke-missbrukande män gör. Deras sätt att se på och förstå kvinnoförtryck skiljer sig från det som deras kollegor ger uttryck för. Men varken Majken eller Markus problematiserar kvinnoförtrycket och männens syn på kvinnor på andra sätt när de deltar i diskussionerna under personalmötena på institutionen. När personalen tillsammans pratar om männen med invandrarbakgrund och deras syn på kvinnor tystnar Majken och Markus och bilden av männen som kvinnoföraktande och personalen som jämställda görs och upprätthålls.

Krocken mellan jämställda och auktoritära ideal

I det följande avsnittet belyser jag hur personalen har svårt för att

omsätta sina jämställdhetsambitioner i praktiken och jag visar hur personalens mål att visa jämställda kvinnor och män kolliderar med den behandlingsideologi som de lutar sig mot.

Jag har tidigare visat hur Märta och Mattias under en temadag gled in i rollerna som föräldrar och levde upp till behandlingsideologins idé om att återskapa familjen när de diskuterade med Aron. Tillsammans kom de att nästan idealiskt representera det föräldrapar som Behandlingshemmet eftersträvar med sina gruppleddarkonstellationer. Här blir det tydligt att det föräldrapar som de ska representera är svårt att förena med att de även vill lära männen att respektera och lyssna på kvinnor. När Märta och Mattias leder gruppen är det Mattias som tar över och dominerar deras ledarskap. Han är försenad till mötet men tar över trots att Märta redan har inlett det. Hon träder tillbaka så fort han kommer in i rummet, hon blir tyst, slutar nicka bekräftande mot Aron och upphör med att ta egna initiativ. Från det att Mattias kommer in i rummet är det han som tar befälet, styr diskussionen och bestämmer den hållning som han och Märta kommer att ha i olika frågor. Hon backar upp honom och stöttar det han säger genom att nicka instämmande när han pratar och genom att sluta bekräfta Aron.

Här gör Märta och Mattias kön genom att visa upp könsstereotyper. De visar inte ett jämställt samarbete där de som kvinna och man är lika aktiva, har lika mycket att säga och är lika värda att lyssna på. Både Mattias och Märta gör här aktivt Mattias till auktoritet. Hon träder tillbaka och stöttar honom, medan han inte gör någonting för att involvera henne i arbetet. Märta och Mattias glider in i könpositioner där han agerar som auktoritet medan hon förhåller sig passiv och bara backar upp det han säger. De gör kön genom att han överordnas och hon underordnas. Detta samspel mellan Mattias och Märta är en viktig del i den auktoritet Mattias får av männen, en auktoritet han därför inte bara får av dem utan som han också tar och som Märta ger honom.

Här blir det tydligt hur svårt det är att förena jämställdhetsideal med denna behandlingsmodell. Personalen säger att de vill förmedla att kvinnor är lika mycket värda som män och att männen ska respektera kvinnor på samma sätt som de respekterar män. Ar-

betet i terapigrupperna bygger däremot på en ojämslälld och heterosexuell familjebildning där männen ska representera auktoriteter medan kvinnorna i första hand är varma och känslsamma mödrar. Jag menar att deras ambition att visa jämställdhet står i kontrast och är oförenlig med detta arbetsätt, eftersom gruppledarkonstellationens syfte är att återskapa just den könsrepresentation som Märta och Mattias glider in i.

Kvinnorespekt som brister

Ett annat problem för personalen och deras jämställdhetsambitioner är att de ibland själva har svårt att reda ut innebörden av vad det innebär att respektera kvinnor. De har även svårt att förhålla sina resonemang om kvinnorespekt till en mer övergripande förståelse av könsnakt. Att deras resonemang om jämställdhet inte förhåller sig till maktrelationen mellan kvinnor och män blir påtagligt när de diskuterar hur de ska hantera den pornografi som finns på institutionen. Majken påpekar under ett personalmöte att hon tycker att det är jobbigt att konfronteras med den pornografi som finns på institutionen och som cirkulerar mellan männen. Märta och Mattias tycker däremot att det inte är något problem och rekommenderar Majken att ignorera männen och tidningarna. Mattias tycker att "pornografi är barnsligt, det är för småkillar, det är bara trams!" Han tycker vidare att Majken inte ska göra för stor sak av det. I intervjun säger Mattias att han i princip är emot pornografi och att om någon av männen satte upp pornografiska bilder på väggarna skulle han säga ifrån. Men han menar även att männen är sexuellt frustrerade och att pornografin kan vara ett hjälpmedel för dem när de behöver få utlopp för sin sexuella lust:

Sådana här tidningar, ibland kan de handla dem. Jag brukar [skrat-
tar], märka det när jag har jour, då är där alltid någon som har en li-
ten mängd tidningar och så lånar de andra dem precis innan de ska
gå och lägga sig. Så de här tidningarna flyttas tydligen omkring
bland de som behöver det. Och jag tänker att det är jättesorgligt
men: *Gå du in och runka av dig, lätta på trycket.*

Mattias definierar pornografi som något som män det är synd om konsumerar. Han beskriver männen på ett sätt som gör att pornografi framstår som något de behöver, vilket gör att han kan legitimera och försvara deras konsumtion av den. Både Märta och Margareta resonerar på ett liknande sätt. Pornografen och den kvinnosyn som den anses ge uttryck för är något som finns just i männens "värld" men inte i Märtas och Margaretas egen. Margareta säger:

Här är en väldigt speciell miljö. Det handlar väldigt mycket om vad de uttrycker om kvinnor, om hur de ser på folk i allmänhet/.../ En film kan betyda en sak för dem och den betyder en sak för mig i sammanhanget med dem, men om jag ser på samma film hemma och då är det bara en film med en påhittad historia där det är droger och där det är en kvinnoförnedrande bild. Och jag blir inte personligen kränkt, det blir jag inte. Det blir jag aldrig med posters eller med tv eller vad det än är. Jag blir aldrig personligt kränkt för det handlar inte om mig.

Märta understryker på ett liknande sätt att hon aldrig känner sig personligen kränkt av männens kvinnosyn eller av den pornografi som florerar på institutionen. Här förstår jag Märta och Margareta som att de kan skydda sig från det kvinnoförakt som männen kan ge uttryck för genom att göra en uppdelning mellan å ena sidan sig själva, sin värld och å andra sidan männen och deras värld.

För Majken har pornografen en helt annan betydelse. I intervjun kommenterar hon diskussionen och säger att hon blev upprörd över Mårtens förslag att hon bara ska ignorera eller skämta bort den:

Ja, jag tänkte att: *Gör det du!* Det är inte så lätt för mig. Han och Märta kanske kan det [ignorera, skämta bort], det betyder inte samma sak för dem. För mig är det... Jag tycker inte som Mattias att det är barnsligt eller att sådana bilder är för en 11-åring. Jag tycker inte att någon kvinna ska behöva vara på sådana bilder!

För Majken handlar pornografi om något annat än en bild som hänger uppe på väggen. För henne är den ett uttryck för det köns-samhälle som hon och alla kvinnor lever i och där kvinnor görs till

kroppsliga och sexuella objekt. Mattias syn på pornografi handlar däremot om konsumtionen av den vilken han tillskriver särskilda och ensamma män som inte fått sina sexuella behov tillfredsställda på länge. Jag tolkar det som att hon inte kan använda samma strategi som Märta och Margareta för att skydda sig. Hon har svårt att avskärma sig från det kvinnoförtryck som hon upplever på institutionen, eftersom hon inte bara ser det hos männen utan även bland sina kollegor och i resten av samhället.

Den indirekta bilden som Mattias, Märta och Margareta gör är däremot att män i allmänhet inte konsumerar pornografi och att de därför kan se den som oförarglig och harmlös. Genom att beskriva männen som behandlas på institutionen som att de inte har fått utlopp för sin sexualitet och att de är i behov av pornografi, kan de ses som upprätthållare av och en del av ett kvinnoförtryck som andra män inte upprätthåller eller deltar i. De problem som uppstår genom dessa resonemang som placerar förtrycket hos de Andra gör att personalen inte behöver hantera det kvinnoförtryck som pornografin står för. Jag menar att om Behandlingshemmet ska arbeta för jämställdhet och ha målet att förändra männens syn på kvinnor är det svårt att se att målen kan nås när en förtryckande syn på kvinnor indirekt legitimeras. Mattias definierar pornografin som något som män det är synd om konsumerar och därmed blir den oförarglig. Den jämställdhet och den kvinnosyn han förmedlar tar egentligen inte en aktiv ställning för kvinnors situation i samhället och deras rättigheter. I diskussionen om pornografin handlar det inte för Mattias – till skillnad från Majken – om kvinnorna på bilderna och det könsmaktsförtryck som de är ett uttryck för. Pornografin för Mattias handlar om mäns konsumtion och behov av den.

Ouppmärksammade könsutmanare

Personalen på Behandlingshemmet bryter ibland mot stereotypa könsmonster, vilket kan ses som ett sätt att påverka och förändra könsdiskursen. Personalen tenderar dock att osynliggöra dessa för att istället synliggöra könsstereotyper. Detta blir tydligt när jag en dag följer med till sporthallen när männen och personalen ska spela fotboll och volleyboll. Personalen pratar mycket om fotboll och

att männen deltar medan kvinnorna ofta väljer andra aktiviteter. Kvinnorna pratar även själva ofta om det hårda klimatet på fotbollsplanen och att de hellre spelar volleyboll än fotboll.

När det är dags för spel är det som vanligt Margareta och Max som är med från personalgruppen. Majsan och Magda står i avbytarbåset och väntar på volleybollen som de hellre deltar i. I avbytarbåset står också efter ett tag Måns. Han kommer inlunkande lite senare än de andra och börjar byta skor. Efter ett tag står han med en träningssko på ena foten och sin vanliga sandal på den andra. Han står lutad över relingen och håller den andra träningsskon i handen. Inte heller han deltar i fotbollen.

Personalens egen bild är att kvinnorna inte deltar i fotbollen, vilket omtalas av både män och kvinnor under tiden jag gör mina observationer. Ingen säger att männen eller att någon av männen inte gör det. När jag följer händelserna på Behandlingshemmet är det genomgående Max och Margareta som spelar fotboll om de är i tjänst. Margareta deltar aktivt, driver på sitt lag, hon tjoar och tjimmar. Max springer på så gott han kan men blir trött fortare än Margareta. Måns deltar aldrig i fotbollen, inte heller Majken, Majbritt eller Matilda som ändå ofta följer med till sporthallen för att delta i andra aktiviteter. Magda och Märta är vid de tillfällen jag deltar inte med; antingen är de lediga eller tar ansvaret för promenaden som är ett alternativ till sportaktiviteterna.

Om jämställdhet inte bara handlar om kvinnoförtryck, arbetsdelning, jämn könsfördelning och lika löner utan också om att påverka föreställningen om att män och kvinnor är olika, kan synliggörandet av vem som gör vad i olika situationer vara viktigt. På Behandlingshemmet är vem som deltar och inte deltar i fotbollen mycket mer komplex än vad behandlingspersonalen själva framställer det som. Den centrala och mest odlade föreställningen av både kvinnorna och männen är att kvinnorna inte deltar i fotbollen. Flera av dem gör det inte heller av olika skäl. De flesta kan inte spela fotboll, några av dem tycker att tempot är för högt och spelstilen är för rå. Måns som inte heller deltar i fotbollen uppfattar den kanske också så, men han pratar inte om sitt icke-deltagande. Medan kvinnorna synliggörs och synliggör sig själva som icke-deltagande så

osynliggörs Måns icke-deltagande. På samma sätt lyfts inte heller Margaretas deltagande fram – hon som alltid spelar fotboll och gör det mer intensivt än någon av de andra spelarna. De gör kön genom att synliggöra stereotypa bilder av kvinnor och män och genom att osynliggöra det brott som finns mot dessa stereotyper.

Omvänd jämställdhetsproblematik

I detta avsnitt analyserar jag hur den ojämna könsfördelningen i personalgruppen på Behandlingshemmet, där kvinnorna är fler än männen, påverkar personalens syn på kvinnornas och männens roller på institutionen. Jag lyfter fram tre olika aspekter: Först belyser jag hur kvinnorna känner att de dominerar, sedan visar jag hur männen upplever att de är ensamma. Jag avslutar med att undersöka hur den låga andelen män i personalgruppen gör att personalen ger män ett mervärde på institutionen.

Dominerande kvinnor

Flera av de kvinnor jag intervjuat pratar om den ojämna könsfördelningen i personalgruppen och menar att eftersom den domineras av starka kvinnor har männen för lite utrymme. När jag intervjuar Madde pratar hon om att kvinnorna i personalgruppen är ”starka” och att hon tycker att de tränger undan männen:

Vi är många starka kvinnor i personalen och vi blir lite för mycket mellan varven. Vi har svårt att bromsa varandra. Männen backar och det förstår jag. För vi kan vara jävligt massiva... Och ju fler vi är desto knäppare kan det bli.

Precis som Madde beskriver flera av kvinnorna sig själva som så många och starka att männen tystnar och försvinner i gruppen. Den totala andelen män på Behandlingshemmet är betydligt större än andelen kvinnor, dvs. när hänsyn även tas till de män som genomgår behandling på institutionen. Detta förhållande pratar kvinnorna däremot inte om utan det är enbart könsfördelningen i *personalgruppen* som de fokuserar på och hur det kan tänkas påverka männen som arbetar på institutionen.

Kvinnorna i personalgruppen bekymrar sig över att männen tystnar och de ser som sitt ansvar att ge männen mer utrymme och plats i personalgruppen. Madde pratar ovan om hur kvinnorna har svårt att bromsa varandra. Flera av kvinnorna jag intervjuat ger på liknande sätt uttryck för att de funderar på vad de själva kan göra för att männen ska våga och förmå ta plats. Maja menar att kvinnorna kanske måste tystna något för att männen ska kunna göra sig hörda.

Männen är ju tystare idag [jämfört med när andelen män var större] /.../ Det är det tydligaste, de har blivit tystare. Det skulle ju behövas att de hördes mer, men det kanske bara de kan göra genom att vi [kvinnor] blir tysta. Alltså det är ju ett samspel i det.

Detta ger ett tydligt uttryck för hur kvinnorna både tar och förväntas ta ansvar för sin dominerande position och männens minoritetsposition. Här blir det tydligt hur personalen i första hand förstår jämställdhet i relation till antalet män och kvinnor och inte i relation till en maktstruktur som har med kön att göra. Det som personalen synliggör är att männen bland *personalen* utgör en minoritet och att de tystnar i den kvinnodominerade miljön. Männens tystnad förstås i förhållande till deras ringa antal och i förhållande till kvinnornas dominans och styrka. Kvinnorna själva upplever och anklagar sig för att de "tar plats" på bekostnad av männen. Företagsekonomerna Anna Wahl (1999) har visat hur både män och kvinnor uppfattar att kvinnor tar mer plats än män när de är många, även när de i realiteten inte tar mer plats än vad männen gör.

På Behandlingshemmet uppfattar jag att detta synsätt leder till att kvinnorna tar på sig ansvaret för att träda tillbaka och gå in i en kvinnoroll som är passiv och mer tillbakahållen. Detta gör de för att ge män mer plats – en plats som de upplever att männen inte tar själva.

Ensamma män

När männen pratar om hur det är att vara i minoritet pratar de inte så mycket om kvinnornas dominans utan mer om hur de upplever

ensamhet i förhållande till varandra. Att de inte känner gemenskap eller kommer varandra nära gör dem ensamma vilket gör dem besvikna. De män som jag intervjuat beskriver en form av ensamhet. Tydligast uttryck för detta ger Manfred och Morgan.¹ Manfred berättar att han hade en särskild vänskapsrelation till en kollega som hette Manne, som sedermera slutade sitt arbete vid institutionen. Sedan dess tycker Manfred att ”jag har ingen direkt att snacka med här, som man...”. För honom är förklaringen till hans och Mannes vänskap att de båda var män, men när han beskriver vad det var som förde dem samman är det saker som jag tolkar som att de egentligen inte har med kön att göra: de var i samma ålder, hade erfarenheter från liknande arbeten och de hade samma intresse för musik.

Morgan pratar på ett liknande sätt om hur han upplever ensamheten och säger att han känner en begränsad gemenskap både med männen och med kvinnorna i personalgruppen. Hans besvikelse riktar sig i första hand mot de av kollegorna som är män, eftersom det är där han förväntar sig samhörighet:

Mats, honom hade vi väldigt lite att göra med emellanåt. Malte är ju som han själv säger också, han är inte direkt inbjudande mot män faktiskt ... Mikael är hektisk ... Det tog tid innan jag försökte närma mig Mikael för jag tänkte att det är ingen idé att försöka ... Vi är ju alla speciella på vårt sätt ... Och Max ... Max och jag hade ju mansgruppen tillsammans och då kom vi ju närmare varandra. Men sen var han borta mycket ...

Morgan känner en ensamhet som han relaterar både till att andelen män i personalgruppen är låg och att han har svårt att känna gemenskap med de män som finns.

Varken Morgan eller Manfred vänder sig till kvinnorna för att hitta någon bundsförvant. Morgan utgår ifrån att han inte kan kän-

---

¹ Här och i nästa stycke pratar männen och kvinnorna om männen i personalgruppen. Jag har förstärkt anonymiseringen genom att ändra fiktiva namn till nya förnamn. Det kan vara värt att upprepa att jag har intervjuat tre män på Behandlingshemmet. Här pratar personalen om dessa tre men även om tre andra män som har arbetat eller som ska börja arbeta på institutionen.

na närhet och gemenskap med kvinnorna på institutionen och anser att det behövs fler män på institutionen för att det ska kunna komma någon som tycker och tänker som han gör. Manfred resonerar på ett liknande sätt när han i intervjun noterar att han har gemensamma beröringspunkter med flera av kvinnorna i personalgruppen, men trots detta förklarar han:

Men det här typiskt manliga! Dom [kvinnorna], alltså vi snackar om samma grejer vi också men där är ändå någonting annat. Jag kan inte förklara det, det är rätt svårt alltså.

Vad det typiskt manliga är och vad det är som skiljer Manfreds relation till Manne från motsvarande med kvinnorna kan han inte förklara. Han påpekar dock att han inte med någon annan kollega – vare sig kvinnor eller män – har lyckats skapa en vänskap som påminner om den han hade med Manne.

Morgan och Manfred gör kön genom sina föreställningar om mäns och kvinnors olikhet. De förväntar sig en särskild gemenskap med andra män som de menar att de inte kan hitta hos kvinnor, eftersom kvinnor just är kvinnor medan de själva är män. Trots att det är olikheter och brist på gemenskap som präglar gruppen av män som arbetar på institutionen håller de fast vid föreställningen att män ska ha ett speciellt utbyte av varandra. Genom sin föreställning om att män och kvinnor är olika och att män är lika fortsätter de att rikta sina förväntningar om gemenskap gentemot andra män.

Här menar jag att det blir tydligt hur viktig mäns homosociala gemenskap är och hur män i första hand söker gemenskap med andra män och inte med kvinnor. Sociologen Gerd Lindgren (1996) visar hur central mäns relationer med varandra är för att de ska kunna bibehålla sin maktposition. På Behandlingshemmet lyckas männen inte etablera dessa relationer med varandra utan de utgör en inbördes splittrad grupp som framför allt av kvinnorna upplevs som maktlösa. Enligt Lindgren begränsas mäns möjlighet att ha relationer med kvinnor av att deras maktposition bygger på relationer med andra män. Ett tydligt tecken på att det är just mäns relationer med varandra som är särskilt viktiga är att Manfred, som fak-

tiskt känner gemenskap med flera av kvinnorna, ändå menar att det inte är sådan gemenskap som han skulle kunna ha med andra män (se även Wahl et al. 2000, s. 81).

Mäns mervärde

Nu övergår jag till att belysa hur männen får ett ökat värde genom att de är i minoritet och genom att personalen har en föreställning om att blandningen av kvinnor och män är en nödvändighet i behandlingsarbetet.

Jag har tidigare visat hur utgångspunkten för det terapeutiska arbetet på Behandlingshemmet är att det leds av en kvinna och en man tillsammans. Kön blir här ett centralt och grundläggande inslag i behandlingsarbetet och personalen menar att kvinnors och mäns närvaro är viktig. Männen på institutionen är dock få och Monica berättar att det är svårt att rekrytera män, eftersom socialt arbete är ett kvinnodominerat yrkesområde. När jag gör mina observationer på institutionen blir det tydligt att detta leder till att personalen värdesätter och uppmärksammar män på ett särskilt sätt.

Under min vistelse på Behandlingshemmet hade en av männen varit sjukskriven under en längre tid, men hade inte ersatts av någon vikarie då alltför få män hade sökt vikariatet när det utannonserades. Personalen är helt inställda på att de måste anställa en ny man och de har överhuvud taget inte övervägt att anställa en kvinna. När jag i samband med intervjutillfällena ställer en fråga om vikariatet, svarar Marika: "För mig var det helt självklart att det skulle vara en man", och anser att en kvinna inte kan hjälpa till med de övervakade urinproverna eller med mansgruppens arbete. Mona ger uttryck för samma uppfattning och tillägger att en man skulle göra könsfördelningen jämnare vilket hon tycker är viktigt.

I brist på ersättare kämpar personalen i flera månader för att hantera arbetsbördan på institutionen. Männen drar, som personalen påpekar för mig i intervjun, en tung arbetsbörda med mansgruppen och droganalyserna men frånvaron av deras kollega påverkar hela personalgruppen. Malin leder själv arbetet i sin terapigrupp, eftersom det är hennes gruppledarkollega som är sjukskriven. Personalen sliter tillsammans för att leda alla de olika

aktiviteterna som ska anordnas varje dag. Att de ständigt är en man kort gör det svårt för dem att hinna med och vara på alla platser där de behövs. Personalen tyngs under arbetsbördan och under personalmötena pratar de om sin trötthet och den utmattning som det otillsatta vikariatet skapar. Men att anställa en kvinna är fortfarande inget alternativ.

När de till sist får de tag på en vikarie är det en man som i och för sig har en högskoleutbildning, men som saknar utbildning för och erfarenhet av arbetet som gruppterapeut. Han anställs och placeras i ett löneläge i nivå med de kvinnor som har utbildning och som har arbetat minst ett år på institutionen. Här blir det tydligt att männen får ett särskilt värde på institutionen. Den nyanställda mannen saknar egentlig behandlarkompetens för det arbete som ska utföras. Att han anställs beror uteslutande på att han är man – och det är en man som personalen anser behövs för arbetet i terapigrupperna och med droganalyserna.

I intervjuerna med Maria och Madde uppmärksammar de hur männen i personalgruppen värdesätts och uppmärksammas på institutionen, alltmedan de som kvinnor känner sig osynliggjorda och obetydliga. Maria beklagar att behovet av män i kombination med att de är få och svåra att rekrytera gör att personalen ser och uppmärksammar män på ett särskilt sätt:

Nu när vi har haft brist på män [i personalen] känns det som man inte är lika viktig. En kollega sa till Martin när han började att: *Skönt att du har kommit, det blir lite ensamt som ensam man bland alla honorerna!* Det är tröttsamt med denna fixering av hur viktiga männen är. Vi då? Gör inte vi ett bra jobb? Det känns från både männens och kvinnornas sida.

Maria går till angrepp mot att männen uppmärksammas och värderas högre än kvinnorna på institutionen. Även Madde reflekterar i intervjun över hur männen bemöts:

Matilda ska jobba här under sommaren, och så då Micke som kommer som ny man. Jag har funderat jättemycket på hur olika vi har ta-

git emot dem. Matilda har haft en dag som hon har gått jour och då var hon inte här för då fick hon åka iväg till sjukhuset med en klient. Någonstans förväntas hon ta reda på en massa saker själv. När Micke kommer hit så får han gå bredvid jättemycket, han behöver inte gå på jour, han får handledare och *bla, bla, bla*.

Madde säger att i slutändan blev det hon som efter ordinarie arbetstid fick gå igenom institutionens rutiner och regler med Matilda. Madde berättar att det framför allt är kvinnorna som tagit hand om Micke och sett till att han fått en massa hjälp medan de inte uppmärksammat Matilda på samma sätt. Deras omsorg om männen leder till att de behandlar män och kvinnor olika.

Personalens sätt att bemöta och värdera kvinnor och män olika förblir i övrigt ouppmärksammat på institutionen. Maria och Madde påtalar det som de ser för mig i intervjun, men de har svårt att ta upp frågorna med sina kollegor. Maria säger att det är ett laddat ämne att påtala bristen på jämställdhet och att hon känt att hon varit obekvämt och blivit starkt ifrågasatt när hon har gjort det.

Jag menar att det på Behandlingshemmet blir tydligt hur frågan om jämställdhet riskerar att bli en fråga om kön och könsfördelning istället för en fråga om maktrelationen mellan kvinnor och män. Det som händer när personalen gör männen särskilt viktiga i behandlingsarbetet är att de ger männen ett mervärde som kvinnorna inte kan konkurrera med eftersom de inte är män. När kön blir en central fråga i behandlingsarbetet uppfattar personalen inte det som möjligt att anställa en kvinna. De väljer först att inte anställa någon alls och när de till slut anställer en man saknar han utbildning och kompetens för det arbete som ska utföras. Personalen hamnar helt enkelt i att återskapa en jämställdhetsproblematik där kvinnor inte ses som kompetenta för att de är kvinnor, medan män ses som kompetenta för att de just är män.

Slutsatser

I denna del har jag visat hur personalen på Behandlingshemmet definierar jämställdhet i termer av kvinnors och mäns lika värde och hur de har ambitionen att förmedla jämställdhetsideal i behand-

lingsarbetet. En viktig poäng som jag har lyft fram är att personalen konstruerar sig själva som jämställda genom att spegla sig i männen som behandlas på institutionen. Detta gör de genom att förstå män som missbrukare och män med invandrabakgrund som mindre jämställda. I denna förståelse av jämställdhet samspelar kön och etnicitet. Personalen gör den svenska kulturen jämställd genom att definiera andra kulturer som entydigt kvinnoförtryckande. Medan personalen förstår de svenska männens kvinnosyn som präglade av enskilda och individuella erfarenheter, tolkar de männen som har invandrabakgrund som präglade av sin kulturella bakgrund.

Jag har visat hur jämställdheten på Behandlingshemmet på olika sätt är problematisk. Personalen har svårt att förmedla den jämställdhet som de eftersträvar, eftersom institutionens behandlingsideologi bygger på att män och kvinnor ska representera en familjebildning som inte är jämställd. När personalen upprätthåller denna bild förmedlar de inte jämställdhet, utan genom behandlingsarbetet och sina terapeutiska roller gör de kön där kvinnor är mjuka och tillbakadragna medan män är auktoriteter. Här gör de kön genom en könsmaktsordning där män är överordnade och kvinnor underordnade.

Jag har även belyst hur kön görs genom personalens resonemang om och deras sätt att hantera den ojämna könsfördelningen i personalgruppen där kvinnorna är i majoritet. Till följd av detta antas kvinnorna både av sig själva och männen vara de som dominerar, definierar normer och har makten. Kvinnorna i personalgruppen försöker hantera majoritetspositionen genom att hålla sig tillbaka och ge männen mer utrymme och plats. De försöker också aktivt rekrytera fler män för att skapa en jämnare könsfördelning i personalgruppen. Jag har visat hur detta i praktiken innebär att personalen ger männen ett mervärde som upprätthåller en könsmaktsordning på institutionen. Männen uppmärksammas och tas om hand och deras kön kan väga upp en brist på kompetens för det arbete som de ska utföra. På motsvarande sätt osynliggörs kvinnor och deras kön överskuggar den kompetens som de har för arbetet. Jag menar att personalen här förstår jämställdhet som att den bara hand-

lar om antalet män och kvinnor. De ser inte att jämställdhet också måste förhållas till mäns överordning. Detta gör att även då män är i minoritet kan de behålla sin maktposition, vilket de också på många sätt gör på Behandlingshemmet.

Sammanfattande slutsatser

I detta kapitel har jag visat hur personalen på Tvångsvårdsinstitutionen och på Behandlingshemmet på olika sätt vill lära ut och förmedla jämställdhet i behandlingsarbetet. Jämställdhet definieras på olika sätt på de båda institutionerna: vid Tvångsvårdsinstitutionen handlar jämställdhet i första hand om att fördela hemarbete jämställt, medan det på Behandlingshemmet handlar om att män ska respektera kvinnor. Det finns likheter mellan de båda institutionerna och personalens sätt att resonera om och göra jämställdhet. På båda institutionerna ser personalen sig själva som jämställda vilket gör att de har svårt att hantera och reflektera kring jämställdhet. De uppfattar inte att de glider in i en könarbetsdelning och de ser inte heller när de inte gör det. På båda institutionerna krockar deras tankar om att förmedla jämställdhet med deras sätt att organisera arbetet.

En viktig poäng i detta kapitel är att när jag lyfter fram och granskar jämställdheten på institutionerna blir det tydligt att arbetet spelar en central roll i görandet av kön. När arbetsuppgifterna fördelas och organiseras görs kön genom att män och kvinnor hänvisas till och tar ansvar för olika områden och uppgifter. Även när ambitionen är att agera jämställt och synliggöra kön faller personalen på båda institutionerna in i att göra kön. Butler (1990, 1993) lyfter inte fram denna aspekt när hon diskuterar hur kön görs, utan hon fokuserar i första hand på sexualitetens och begärets betydelse. Här menar jag att Butler förbiser en central del för könsgörandet som handlar om organisering och fördelning av arbetet.

Situationen på de båda institutionerna synliggör hur svårt det är att skapa jämställdhet och bryta könsmonster. Förändringen försvåras av att jämställdhet är ett diffust begrepp som inte låter sig definieras på ett entydigt sätt. En viktig poäng som jag vill lyfta

fram är att vid båda institutionerna bortser personalen från makt-perspektivet när de diskuterar jämställdhet. Ingen av institutionerna berör jämställdhet i förhållande till ett könsmaktsystem där män är överordnade och kvinnor underordnade. Detta blir särskilt tydligt på Behandlingshemmet som rekryterar män för att de just är män och där kön blir en kompetensfaktor som är högre värderad än kvinnors professionella kompetens. Personalens jämställdhetsambitioner bidrar därför till att upprätthålla maktrelationen mellan män och kvinnor.

Här vill jag knyta an till statsvetaren Maud Eduards (1995) som har kritiserat jämställdhetsbegreppet för att det inte tydliggör maktrelationen mellan kvinnor och män. Hon menar att jämställdhetsbegreppet osynliggör vilket som är det förfördelade könet och vem det är som ska dra förmåner av olika jämställdhetsinsatser (s. 59). Detta påverkar menar jag jämställdhetsdiskussionen, där jämställdhetsproblematik endast kommer att förstås som att "alla gör allt" och i termer av jämn eller ojämn könsfördelning. Jämställdhet blir en uddlös fråga som handlar om antalet män och kvinnor, snarare än en fråga om maktordningen mellan kvinnor och män där män överordnas och kvinnor underordnas. När jämställdhet och könsstrukturer förstås på detta sätt blir det viktigt att uppnå en jämn könsfördelning, eftersom det antas lösa maktobalansen mellan könen. När mäns maktposition osynliggörs leder det lätt till, vilket Eduards påpekar, att män kan dra fördel av jämställdhetspolitik på ett sätt som egentligen inte leder till ökad jämställdhet (s. 59).

När kön görs i en normaliserande praktik

Jag har i avhandlingen undersökt hur kön görs i det sociala behandlingsarbetet på två institutioner som bedriver missbrukarvård. I detta avslutande kapitel sammanför jag mina analytiska poänger och diskuterar hur kön görs och hur maktrelationen mellan kvinnor och män upprätthålls när kön blir en del av det sociala arbetet. Här kommer jag att relatera till mina tidigare diskussioner om hur personalen uppfattar kön som ett viktigt inslag i arbetet, hur behandlingarna behandlar kön och hur personalen använder kön för att göra en skillnad mellan sig själva och de kvinnor och män som de behandlar. Jag kommer också att reflektera kring de möjligheter och svårigheter som jag haft i mitt analytiska arbete. Avslutningsvis återvänder jag till frågeställningen om genusperspektivets emancipatoriska möjligheter i en normaliserande praktik – en fråga som jag väckte i det inledande kapitlet.

Kön som komplementär kompetens

Kön är på olika sätt ett inslag i behandlingsarbetet på de två institutioner som jag studerat. Personalen involverar inte minst sig själva som kvinnor och män i behandlingsarbetet och de pratar om kön som en form av resurs som möjliggör arbetet. Här gör de kön genom att bygga sina resonemang på en föreställning om att det råder likhet inom och olikhet mellan kön. De antar att kvinnor på ett särskilt sätt kan möta och behandla kvinnor och att män kan möta och behandla män. Utifrån dessa resonemang ger de kvinnor och män olika roller och uppgifter i behandlingsarbetet, vilket gör att

de kommer att framstå och förstås som komplementära.

På Tvångsvårdsinstitutionen ska männen vara motbilder till de män som personalen antar att kvinnorna mött tidigare. De ska visa hur goda och bra män är, vilket de framför allt gör genom att hålla en viss distans till kvinnorna. När männen ska visa att de är goda män förhindras de utföra vissa arbetsmoment i behandlingsarbetet, vilket gör att kvinnorna i personalgruppen får ta hand om alla behandlingsinslag som innebär ett fysiskt närmande till kvinnorna. Det är därför kvinnorna som väcker de intagna kvinnorna på morgonen, de tröstar dem när de är ledsna och tar hand om alla kontrollerande inslag som exempelvis kroppsvisitationer och övervakade urinprover. Kvinnorna förväntas också etablera nära och förtroendefulla relationer med kvinnorna som vårdas på institutionen. På Tvångsvårdsinstitutionen görs alltså kön genom att kvinnor och män har olika funktioner i behandlingsarbetet. Männen i personalgruppen görs här till bra och goda män, samtidigt som de också är traditionella män som håller sig på distans och som undviker fysisk kontakt och känslor. Kvinnorna görs till kvinnor som kan ta hand om, lyssna och trösta, men de görs också till personer som kontrollerar och misstänkliggör kvinnorna som vårdas på institutionen.

Ett behandlingsinslag på Behandlingshemmet som gör kön och som jag särskilt har lyft fram är det psykoterapeutiska arbetet. Här gör personalen kön genom att terapin ska representera familjen – kvinnorna ska vara varma och kärleksfulla mödrar medan männen ska vara fäder som sätter gränser och är auktoriteter. Detta innebär att kön inte bara görs genom att förstås som komplementärt utan också genom ett samspel med sexualitet i den heterosexuella familjerepresentationen. I förlängningen upprätthåller även denna terapeutiska konstellation en könsmaktsordning där mannen som auktoritet är överordnad och kvinnan underordnad. Här aktualiseras två centrala aspekter som gör kön men som Butler (1990, 1993) inte diskuterar: den heterosexuella familjens betydelse och maktförhållandet mellan kvinnor och män. I min analys blir det tydligt att dessa är centrala när kön görs.

Ett centralt inslag på båda institutionerna är att kön görs i samspel med sexualitet och att sexualitet görs genom personalens före-

ställningar om var sexuella laddningar kan uppstå, vilket alltid förutsätts vara mellan kvinnor och män men aldrig mellan kvinnor och kvinnor eller mellan män och män. Detta blir särskilt tydligt i det könsspecificerade arbetet med droganalyserna som förekommer på institutionerna. Denna arbetsdelning handlar i stor utsträckning om att undvika sexuella laddningar som personalen menar riskerar uppstå i mötet mellan kvinnor och män men aldrig i andra relationer.

Personalen gör kön genom att göra kvinnor och män nödvändiga i behandlingsarbetet, men de bryter också kontinuerligt mot de fixerade positioner och roller som de hävdar att kvinnor och män måste ha. På Tvångsvårdsinstitutionen är det inte alltid kvinnorna i personalgruppen som etablerar de terapeutiska relationerna utan det händer att det istället är männen som vinner de intagna kvinnornas förtroende. Trots personalens föreställningar om att männen är de som är fysiskt starka hanterar också kvinnorna situationer när kvinnorna som vårdas på institutionen blir aggressiva och hotfulla. På Behandlingshemmet bryter personalen mot den terapeutiska arbetsmodellen och kvinnor arbetar både ensamma och tillsammans med varandra – och utan att män deltar – vilket jag bedömer fungerar utan att det väcker någon egentlig uppmärksamhet. Det händer också att kvinnorna på Behandlingshemmet övervakar männen när de lämnar urinprover och att de leder mansgruppen, dvs. arbetsuppgifter där personalen annars menar att det könsspecificerade arbetet är en nödvändighet. Dessa brott mot könsordningen påverkar dock inte hur personalen gör kön. Tvärtom upprätthåller personalen bilden av könen som kompletterande nödvändigheter genom att osynliggöra brotten eller genom att hävda att brotten inte representerar ett bra arbetssätt.

Jag menar i likhet med Kolfjord (1997) att kön tenderar att göras komplementärt när det blir en del av det sociala behandlingsarbetet. Kvinnor och män ska göra olika saker, vilket gör att de förstås som att de tillsammans skapar en helhet men var för sig är halva och ofullständiga. Jag har visat hur förståelse av kön som komplementära inte bara skapar situationer där kvinnor och män ska göra vissa särskilda uppgifter, utan hur det också i sin förläng-

ning leder till att personalen på de båda institutionerna anser att det finns arbetsuppgifter som kvinnor och män inte kan göra, vilket innebär att kvinnors och mäns möjligheter i behandlingsarbetet begränsas. Detta blir tydligt på Tvångsvårdsinstitutionen där personalen är av uppfattningen att männen inte kan etablera terapeutiska relationer till kvinnorna på samma sätt som kvinnorna förmår att göra. Männen begränsas i sin behandlarroll när de ska hålla distans till kvinnorna. Istället är det kvinnorna i personalgruppen som får ansvaret för samtalen med kvinnorna. Kvinnors utsatthet görs till en kvinnofråga som bara kvinnor ska involveras i. Detta leder i sin tur till att männen inte får utrymme att visa att män kan lyssna på, förstå och bry sig om kvinnor.

Kön görs till en kompetens som kompletterar men som också ibland väger tyngre än personalens behandlarkompetens. Dessa resonemang blir en del av en hierarkisk könsstruktur på båda institutionerna. På Behandlingshemmet gör personalens förståelse av vad kvinnor och män kan tillföra respektive inte tillföra i arbetet att ingen vikarie anställs när en av männen i personalgruppen är långtidssjukskriven. Den ordinarie personalen tvingas fylla det merarbete som tomrummet skapar. Personalens föreställningar om att det är en man som behövs gör att de inte överväger att anställa en kvinna. När de väl anställer en man saknar han rätt utbildning för det arbete han ska utföra, men det faktum att han är *man* bedöms uppväga denna brist. På Tvångsvårdsinstitutionen görs mäns fysiska styrka och förmåga att brotta ner som så könsbunden att institutionen anställer män som har väktarkompetens, men som inte nödvändigtvis har behandlarkompetens.

Kön görs här till en form av kompetens som blir lika viktig eller viktigare än personalens behandlarkompetens. Till följd av att socialt arbete är ett kvinnodominerat yrkesområde där det är svårt att få tag på män skapas en könhierarki där män på grund av sitt kön görs mer värda än kvinnor. Män blir eftertraktade och värdefulla och kvinnor får svårt att konkurrera med män eftersom de, även om de har behandlarutbildning, är kvinnor.

Mäns sexualitet och kvinnors ansvar

Jag belyser här hur personalen på de två institutionerna gör kvinnorna och männen som behandlas där till kön. Jag ställer detta görande mot varandra för att visa hur görandet av kön är asymmetriskt, vilket som jag ser det får konsekvenser i det sociala behandlingsarbetet.

Butler menar att det heterosexuella begäret är centralt när kön görs: män förväntas begära feminina kvinnor och kvinnor förväntas begära maskulina män. Jag har visat att det finns en tydlig och central skillnad i hur sexualitet görs i relation till kvinnor och till män. Sexualitet är särskilt central för konstruktionen av maskulinitet, vilket blir tydligt när männen på Behandlingshemmet behandlas i sin egenskap av män. Personalen konstruerar männen genom att prata om och uppmärksamma deras heterosexuella begär. När männen görs till män görs de därför till sexuella subjekt.

När kvinnorna görs till kvinnor är sexualitet däremot påtagligt frånvarande. Det är ett samspel mellan kön och klass, snarare än mellan kön och sexualitet, som gör kvinnor till kvinnor. Personalen på Behandlingshemmet ifrågasätter kvinnorna som kvinnor genom att hävda att de är manhaftiga och grova och att de inte bejakar sin inre och riktiga femininitet. De menar att kvinnorna ska bejaka sin femininitet genom att införliva det som Skeggs (2000) har visat är könskodade klassideal. Personalen visar kvinnorna hur de ska ta hand om sina kroppar och uttrycka femininitet genom skönhetsvård, mode och genom att umgås med andra kvinnor. Kvinnorna i personalgruppen görs här till de som kan och som behärskar dessa färdigheter; de görs till "riktiga" kvinnor. På Tvångsvårdsinstitutionen aktualiseras samma form av femininitetsgörande genom att kvinnorna som vårdas på institutionen engageras i kropps- och skönhetsvård. För de intagna kvinnorna framställs här husmorsfärdigheter och förmågan att ta hand om ett hem som kunskaper de bör ha för att uppfattas och duga som kvinnor.

Jag menar att kvinnorna som vårdas på Tvångsvårdsinstitutionen iscensätts som underklass och att Skeggs (2000) terminologi och förståelse av klass inte är helt applicerbar. Skeggs (2000) menar att

arbetarklassen patologiserats och stigmatiserats som smutsig, hotfull och sexuell. Jag tolkar inte att arbetarklassen i Sverige bär samma stigma som den brittiska arbetarklass Skeggs undersöker och teoretiserar kring. I Sverige har arbetarklassen kommit att definieras som att den har införlivat de ideal av renlighet och skötsamhet som Skeggs menar att brittiska arbetarklasskvinnor som hon studerar måste kämpa för att leva upp till. När kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen iscensätts som att de inte lever upp till dessa ideal tolkar jag det därför som att de iscensätts som underklass snarare än arbetarklass. Bilden av kvinnorna är central för personalens definition av sig själva som normala och för den normalitet som de säger att de vill visa upp på institutionen. Bilden av kvinnorna är central för att personalen ska definieras som normal och som medelklass.

Femininitet görs alltså genom kroppsliga attribut snarare än genom sexualitet. Kvinnor görs därför snarare till asexuella objekt än till sexuella subjekt på de båda institutionerna. Personalen visar hur kvinnorna ska göra sig till feminina kvinnor som män kan förväntas bli attraherade av. Detta är inget personalen uttalar men något som de framför allt på Behandlingshemmet implicerar genom att beskriva hur kvinnorna som tas emot på institutionen är sexuellt oattraktiva eftersom de är manhaftiga. Deras resonemang stämmer väl med Butlers heterosexuella matris om vad som antas väcka mäns begär, vilket är feminina och inte maskulina kvinnor. Kvinnorna som behandlas på institutionen görs inte till sexuella subjekt som ska begära maskulina män utan de förblir objekt för mäns begär.

Det är således på detta sätt kvinnornas sexualitet görs och aktualiseras, dvs. aldrig som en sexualitet som de har utan bara som en sexualitet som de är objekt för. Om personalen på de båda institutionerna aktualiserar eller pratar om kvinnornas sexualitet är det frågan om den traumatiserade sexualiteten, den prostituerade, moderskapet eller möjligtvis relationer till män, men då just i termer av relation snarare än sexuellt förhållande. Butler förutsätter att begär är lika centralt i konstruktionen av femininitet som i maskulinitet, men här blir det tydligt att kön görs asymmetriskt och olika saker är olika viktiga i görandet av kvinnor respektive män. Medan

sexualitet och begär är centralt när män görs till män är det asexualitet och en klasskodad och objektifierad femininitet som gör kvinnor till kvinnor.

Ytterligare ett led i könsgörandet är att personalen gör både kvinnorna som behandlas på Behandlingshemmet respektive kvinnorna som arbetar där ansvariga för männens sexualitet. Kvinnorna som behandlas på institutionen är utvalda för att deras manhaftighet förväntas fungera som en sexuell gräns och för att personalen menar att de är kvinnor som kan "hålla på sig" och säga nej till männens inviter. Även kvinnorna i personalgruppen har denna form av ansvar. De ska visa att de inte är tillgängliga objekt för männen, samtidigt som de också ska vara kvinnor som männen får lov att "öva" relationer på. Att männen själva skulle ta ansvar för sin sexualitet är inte aktuellt. Medan personalen på Behandlingshemmet bara tar emot kvinnor för behandling som de menar kan sätta gränser för männens sexualitet gör de inget begränsande urval av vilka män som kan tas emot för behandling. Här gör personalen kön genom att tillskriva männen en sexualitet som de inte själva kan ta ansvar för och de gör kvinnorna ansvariga för densamma.

Jag menar att när kön blir ett perspektiv som uppmärksammar och synliggör kvinnor och män och deras behov i behandling, blir det en del av behandlingsarbetets syften och fokus. Kvinnorna behandlas för sin bristande femininitet eller för sin okunskap i köket och männen lär sig i behandlingen att placera uttrycken för sitt sexuella begär på rätt ställe. Här är det värt att ställa frågan om vad som i slutändan behandlas: är det missbruk eller problematiska och avvikande kön?

I den normaliserande missbrukarvården behandlas det som uppfattas som avvikande. Jag menar att kön blir en del av det som behandlas på de institutioner som jag studerat och jag har visat hur detta behandlingsarbete blir särskilt tvingande mot kvinnor. När kvinnor uppmärksammas och synliggörs tenderar arbetet att resultera i att de ska stärka en kvinnlighet som handlar om att leva upp till femininitetsideal och normer snarare än att uppmärksamma och förstå det samhälle som kvinnor lever i. Jag menar som psykologen Heléne Thomsson (2002), som studerat integrationsprojekt för

kvinnor, att denna form av arbete med kvinnor skulle kunna nå längre om det – istället för att tolka kvinnor som att de endast har behov av att i största allmänhet träffas och umgås med varandra – införlivade perspektiv som handlar om segregation, makt, förtryck och diskriminering. Detta skulle kunna hjälpa kvinnor att definiera behov, önskemål och ställa krav utanför verksamheterna och mot det samhälle som omger dem (jfr även Mulinari 1996). Kvinnornas missbruksproblematik förstås nu i termer av bristande femininitet och deras bristande kunskap inom områden som de som kvinnor förväntas behärska. Behandlingsarbetet rör sig på en nivå som riktar sig mot kvinnornas inre istället för att relatera dem till det samhälle som de lever i. När kvinnorna som vårdas ifrågasätts som kvinnor görs kvinnorna i personalgruppen till ”riktiga” kvinnor, eftersom det är de som definierar normen för hur en kvinna ska vara och hur femininitet ska uttryckas.

Männen behandlas inte på motsvarande sätt. Medan kvinnorna tvingas in i snäva femininitetsramar är männens utrymme större och behandlingen av dem är mindre tvingande. Personalen på Behandlingshemmet ifrågasätter egentligen aldrig männen som män på det sätt som sker med kvinnorna som kvinnor. Skeggs klassanalys är därför på ett sätt mer applicerbar i förhållande till männen än vad den är i förhållande till kvinnorna. Männen missbrukar men personalen framställer dem inte som traumatiserade, inte på samma sätt som kvinnorna. Arbete och sysselsättning är centrala teman i männens behandling vilket innebär att männen inte fråntas sin position som en del av arbetarklassen. Männens maskulinitet, uttryckt och definierad genom personalens beskrivningar av deras översexualitet, förstås som problematisk och som att den behöver tuktas och kontrolleras, men den ska inte omformas så att den blir en helt annan. På grund av att männen aldrig brister i sin maskulinitet blir deras kön inte något som behöver behandlas. Männen får därför fortsätta vara det som de uppfattas vara, medan kvinnorna ska bli andra kvinnor. Medan femininitet på olika sätt är centrala inslag i behandlingen av kvinnorna behandlas männen snarare genom arbetsliknande aktivitetsformer och de tvingas inte på motsvarande sätt som kvinnorna att bearbeta och förändra sina maskulina uttryck.

Att särskilja kvinnor och förena män

Jag kommer här att argumentera för att personalen genom kön gör en åtskillnad mellan sig själva och de kvinnor och män som de behandlar, vilket försvagar den emancipatoriska potentialen i socialt arbete.

När personalen uppmärksammar klienterna som kön använder de kön för att göra skillnad mellan det avvikande och det normala istället för att fokusera på klienternas missbruksproblematik. Jag har ovan diskuterat hur personalen gör kön till ett av de problem som de behandlar i missbrukarvården. Här blir det tydligt att inte bara skillnaden mellan kvinnor och män är centralt när kön görs, utan också skillnaden mellan kvinnor och kvinnor respektive mellan män och män.

När personalen definierar klienternas behandlingsbehov genom att prata om dem som kvinnor och män glider de i sin förståelse av kön. Från att förstå kön som något som förenar och enhetliggör kvinnor och kvinnor respektive män och män beskriver de personal- och klientgrupperna som olika när de pratar om klienterna som kvinnor och män med särskilda behandlingsbehov. Här görs skillnaden mellan det normala och avvikande genom ett samspel mellan kön, klass och sexualitet. Halls (1992, 1999) resonemang om hur etnicitet görs genom uppdelningen mellan vi och de Andra är här applicerbar för att förstå hur kön görs. Det är personalen som definierar och förkroppsligar det som personalen uppfattar som ett normalt vi, medan klienterna representerar de Andra eller det avvikande. Personalen sätter ramarna för hur kvinnor och män ska vara. Kvinnorna ska leva upp till samhällsideal som handlar om skönhetsvård, kropp och mode medan männen ska kontrollera sin sexualitet och veta var och när de kan prata grovt och rått om kvinnor.

Den skillnad personalen gör i sin förståelse av kön blir särskilt tydlig mellan grupperna av kvinnor. Forskning har visat att kvinnor med missbruksproblem är en mångfacetterad kategori som har många olika erfarenheter och livssituationer (se t.ex. Lander 2003; Maher 2000; Rosengren 2003; Thörn 2004). I min analys blir det

dock tydligt att det sociala behandlingsarbetet är starkt präglat av den patologiserande bild av kvinnorna som denna forskning just försökt problematisera. Det är med hjälp av denna bild som personalen gör och upprätthåller en åtskillnad mellan sig själva och de kvinnor som de behandlar. När kvinnorna på Tvångsvårdsinstitutionen iscensätts som sexuellt traumatiserade, hotfulla och i avsaknad av alla erfarenheter i form av ett "vanligt" liv, görs kvinnorna som arbetar på institutionen automatiskt till kvinnor med "normala" erfarenheter.

På ett liknande sätt drar personalen på Behandlingshemmet en skiljelinje mellan de båda grupperna av kvinnor, men här har jag visat hur personalen använder sig av en medelklassdefinierad feminitet för att skilja grupperna av kvinnor åt. Personalen ser feminitet som något alla kvinnor har men de menar att kvinnorna som behandlas på institutionen håller tillbaka och förtrycker sin inre feminitet. De definierar kvinnorna som rädda för att vara de kvinnor som de "egentligen" är. Även om personalen förstår feminitet som något alla kvinnor har inom sig – vilket gör att kvinnorna som behandlas respektive arbetar på institutionen länkas samman – skapar personalens definition av kvinnornas rädsla för sin egen kvinnlighet en åtskillnad mellan dem.

Olikheter som personalen lyfter fram splittrar kvinnogrupperna och försvårar för kvinnorna i personalen att förenas med kvinnorna som behandlas på institutionerna. Trulsson (1998, 2000) är en av dem som har argumenterat för betydelsen av att arbeta med kvinnoidentitet i behandlingen av kvinnor. Jag menar att uppmärksammandet och synliggörandet av kvinnors situation i missbrukarvården har varit och är viktig, men i min analys blir det tydligt att när kvinnor uppmärksammas förhålls de till feminitetsramar som är mycket snäva. Det är personalen som har den självpåtagna rätten att identifiera vad kvinnoidentitet är och *vad* kvinnor bör vara. De använder sig själva för att definiera vad "kvinnlighet" är – en definition som ger ett mycket begränsat utrymme för variation och olikheter mellan kvinnor.

I detta definierande framställer personalen sig själva genom att inkludera sig i definitionen av normala och riktiga kvinnor. När

kvinnorna som vårdas på Behandlingshemmet ger uttryck för andra femininiteter och intressen som personalen inte kodar som feminina, tolkar personalen dem som rädda för sin riktiga och inre femininitet. På Tvångsvårdsinstitutionen finns på liknande sätt en begränsad tolerans för varierande femininitetsuttryck. Med hjälp av sitt definitionsmonopol fråntar personalen kvinnorna rätten att definiera sig själva som kvinnor och ge uttryck för sina egna behov. Skiljelinjen mellan kvinnorna är så markant att de splittras och har svårt för att förenas.

Medan kvinnorna skiljs åt och görs olika, görs män både olika och lika. Jag diskuterade ovan att männen konstrueras genom sin sexualitet och att de inte traumatiseras på samma sätt som kvinnor med missbruksproblem. Männen patologiseras inte som kvinnorna och de ifrågasätts aldrig som män. Trots att personalen beskriver de intagna männen som översexuella och att de – enligt personalen – skiljer sig från och är olika vanliga män, gör personalen ändå sexualitet till något som förenar männen som behandlas respektive arbetar på institutionen. Genom sexualiteten kan männen förenas och hitta en gemenskap även om den också utgör en skiljelinje. Detta blir tydligt i mansgruppen som fungerar som ett homosocialt forum där männen pratar om sexualitet och kvinnor, även om kvinnorna på institutionen.

Den skillnad som görs mellan kvinnorna och den gemenskap som skapas mellan männen har i sin förlängning konsekvenser för möjligheten att införliva och arbeta med ett genusperspektiv som knyter an till ett maktperspektiv. Så länge kvinnor särskiljs och män förenas stärks könsmaktsystemet genom att männens överordnade och normerande position upprätthålls. Här menar jag att forskning som problematiserar bilden av missbrukande kvinnor som särskilt traumatiserade och utsatta för ett särskilt kvinnoförtryck har varit viktig, eftersom den synliggör likheter mellan kvinnor och betonar könsförtrycket som ett samhällsfenomen och inte ett individuellt problem för enskilda kvinnor. Här är också forskning som belyser män och mäns situation med ett genusperspektiv betydelsefull, eftersom den balanserar bilden av kvinnor som kön när den visar att också män är kön. Lalander (2001) visar i sin studie av kvinnor och

män med missbruksproblem hur männen har en överordnad position och hur kvinnor stigmatiseras på ett tydligt sätt. Här blir det tydligt hur kön och missbruk förhåller sig till varandra och hur droger och outsiderlivet kan förstärka maskulinitet samtidigt som det skapar ett starkt ifrågasättande av femininitet.

Det är viktigt att inte skapa en uppdelning mellan vi och de Andra. De studier vars syfte har varit att synliggöra kvinnor med missbruksproblem och deras särskilda utsatthet är problematiska, eftersom de tenderar att göra och upprätthålla en sådan uppdelning. Dominelli (2002) varnar i och för sig för viljan att alltför mycket synliggöra likheter mellan personal och klienter inom socialt arbete. Jag kan hålla med om att det är viktigt att inte hamna i ett likhetsgörande som osynliggör skillnaden mellan socialarbetarens ofta privilegierade och maktutövande position samt klientens underordnade och utsatta – en olikhet som kan vara viktig att vara medveten om. Men, att synliggöra likheter är centralt för att socialt arbete inte ska avpolitiserat frågor om kön, sexualitet, klass, etnicitet och makt.

Frånvaron av könsmakt

I detta avsnitt är min poäng att när personalen relaterar kön till maktrelationen mellan kvinnor och män, drar de en skarp skiljelinje mellan sig själva och de kvinnor och män som de behandlar.

Personalen konstruerar sig själva som jämställda genom uppdelningen mellan vi och de Andra. På Tvångsvårdsinstitutionen länkar personalen i första hand maktperspektivet i förhållande till kvinnorna som behandlas på institutionerna. De lyfter fram och beskriver en skillnad inom kön, dvs. mellan kvinnorna som vårdas respektive arbetar på institutionen. När kön relateras till makt blir det alltså något som särskiljer snarare än förenar. Personalen gör könsförtryck till något som drabbar en särskild sorts kvinnor genom att beskriva kvinnorna med missbruksproblem som särskilt utsatta för mäns övergrepp och våld. I enlighet med Mulinaris (1996) resonemang menar jag att det feministiska perspektivet avpolitiserats i socialt arbete, vilket bidrar till att upprätthålla samhällets köns-

maktsordning. Kvinnorna ska förenas i skönhets- och kroppsvård och i aktiviteter som antas intressera kvinnor, men de förenas inte genom det könsförtryck som finns i samhället. Kvinnorna uppmuntras inte heller att utbilda sig eller att yrkesarbeta, utan uppmuntras i första hand till att delta i köksarbete och skönhetsaktiviteter. På grund av att kön inte länkas till en strukturnivå utan bara relateras till individnivå blir inte socialt arbete en del i det feministiska förändringsarbete som genusperspektivet och intresset för kön skulle kunna leda till.

Även på Behandlingshemmet görs en åtskillnad mellan kvinnorna när kön relateras till makt. Här är beskrivningarna av kvinnorna som särskilt utsatta för mäns övergrepp och våld dock mer tillbaka-hållna. Istället framträder bilden av dessa kvinnor som att de inte vågar vara kvinnor, då de levt i en mansdominerad värld där mannen utgjort en norm som kvinnorna varit tvungna att leva upp till. Detta gör skiljelinjen tydlig mellan personalen och klienternas ”världar”. Att inte beskriva kvinnorna med missbruksproblem som särskilt sexuellt utsatta, tolkar jag som ett sätt att hantera den könsblandade miljön på institutionen. Att laborera med bilden av kvinnors utsatthet blir alltså ett sätt att hantera maktrelationen mellan kvinnor och män. Om kvinnorna inte är särskilt utsatta är de inte heller i lika stort behov av en könsseparerad miljö. När personalen använder urvalet av kvinnor i syfte att skydda kvinnorna ger de dem ansvaret för sin utsatthet i en miljö där mannen och hans sexualitet görs till tydlig norm av personalen.

Personalen på Behandlingshemmet gör sig själva ”svenska” och jämställda genom att relatera könsförtryck och en nedvärderande kvinnosyn till männen som behandlas på institutionen. Bilderna av kvinnorna och männen som framträder när personalen länkar samman kön och makt kan fogas ihop och bilda en helhet som handlar om klienternas ojämställda och kvinnoförtryckande värld. Personalen lyfter särskilt fram män med invandrarbakgrund och beskriver dem ojämställda genom att hävda att de förtrycker kvinnor på ett sätt som svenska män inte gör. Här tillskrivs könsförtrycket inte bara de Andra i termer av klienterna, utan det förläggs ännu längre bort genom att det tillskrivs icke-svenska män. Medan persona-

len uppfattar svenska mäns kvinnoförakt som ett uttryck för enskilda individers kvinnosyn, anser de att männen med invandrarbakgrund ger uttryck för en utländsk patriarkal kultur. De gör alltså kvinnoförakt i Sverige till ett individuellt problem medan de förstår det som ett strukturellt problem i andra länder och kulturer. Molina och de los Reyes (2002) menar att etnicitet i den svenska debatten och forskningen har kommit att länkas just till könsförtryck, vilket legitimerar ett tal om de Andra som könsförtryckare. Detta stärker den svenska jämställda identiteten. När etnicitet uppmärksammas i socialt arbete tenderar det alltså att införliva just detta sätt att länka samman könsförtryck och etnicitet. Jag menar att etnicitet blir ett sätt för personalen att undvika maktfrågan och behöva relatera den till det svenska samhället och det egna livet. Den blir ett sätt att skapa och upprätthålla skillnaden mellan vi och de Andra. Personalen kommer att framstå som jämställda medan könsförtryck blir något som drabbar kvinnor i och från andra kulturer och i subkulturer.

Jag har precis som Thomsson (2002) visat att perspektiv som handlar om makt och förtryck ofta är påtagligt frånvarande i verksamheter och behandlingsformer som utformas för kvinnor och män. I min analys blir det dock tydligt att när personalen länkar samman kön och makt gör de sig själva jämställda. De framställer maktrelationen mellan kvinnor och män som frånvarande, såväl i deras privatliv som vardag. Detta menar jag är ett tecken på oviljan att förhålla kön till makt och den innebörd som den hierarkiska relationen har mellan kvinnor och män. Denna dimension av kön tenderar att trollas bort när kön integreras i socialt arbete genom att det normala, det svenska och det jämställda vävs samman. Personalen osynliggör en maktasymmetri som finns bland dem själva genom att peka på missbrukarvärlden och genom att definiera det som inte är svenskt som kvinnoförtryckande. Kön integreras som ett synliggörande perspektiv, som en arbetsordning och ett behandlingsverktyg, men inte som en diskussion om den maktordning som finns mellan könen. Att upprätthålla och göra en olikhet mellan sig själva och de som är intagna i behandling blir ett sätt för personalen att undvika frågor om könsmakt.

Tydliga kön och svårfångad svensk vithet

Jag har undersökt hur kön görs i relation till sexualitet, klass och etnicitet. Medan det har varit relativt lätt för mig att fånga kön, sexualitet och klass har det varit svårare att undersöka maskulinitet och etnicitet, vilket jag menar kan förstås som ett metodologiskt problem. Det är svårt att fånga det som är normgivande och som därför sällan benämns eller synliggörs. Maskulinitet och etnicitet, det senare förstått som svenskhet och vithet, intar normerande positioner som ofta är förgivettagna och därmed osynliga. För den som är och som införlivas i normen behöver egentligen aldrig det normala och självklara definieras eller konkretiseras. Man är "man" helt enkelt, en normgivande allmängiltighet som framstår och riskerar att uppfatta sig själv som positionslös och objektiv (se t.ex. Frankelberg 1993).

Både maskulinitet eller svenskhet/vithet intar denna typ av normerande och odefinierade positioner. Maskulinitet är en position som successivt börjat synliggöras genom den maskulinitetsforskning som utgör ett växande forskningsfält, vilket också hjälpte mig att se hur jag kunde synliggöra och problematisera maskulinitet (se t.ex. Connell 1999). När det gällde vithet och svenskhet är däremot forskningen mer begränsad och det finns få studier som problematiserar den position som svenskhet utgör och som visar hur svenskhet görs.

Att det var svårt att fånga vithet och svenskhet blev tydligt för mig redan under fältarbetet. Medan intervjupersonerna hade lätt för att prata om och reflektera kring kön – där de ofta pratade utan att jag behövde ställa särskilt många frågor – var det svårt att få dem att prata om etnicitet. Efter ett par intervjuer upptäckte jag att samtalen tenderade att handla mindre och mindre om personalen och behandlingsarbetet och mer om männen i klientgruppen. Jag kunde inte få personalen att prata om sig själva, om mötet med klienterna eller om behandlingsarbetet i relation till etnicitet på det sätt som jag fick dem att göra när de pratade om kön eller om sexualitet.

I denna del av intervjuerna tenderade vi alltså att hamna i resonemang om de Andra, vilket inte var mitt syfte. Parallellt med fält-

arbetet läste och funderade jag kring etnicitet, vilket successivt gjorde att jag blev bättre på att problematisera min egen etniska tillhörighet. Det var dock svårt för mig att i intervjuerna använda denna kunskap för att hjälpa intervjupersonerna i sina reflektioner. Först i samband med de sista intervjutillfällena upptäckte jag att jag kunde intervjua om etnicitet på samma sätt som jag intervjuade om kön. Jag ställde då direkta frågor om intervjupersonernas egen etnicitet och om vad det betydde för dem att vara svenskar i behandlingsarbetet. Detta fångade mer vad jag ville undersöka, men det var fortfarande svårt för intervjupersonerna att reflektera kring detta tema.

Att det var svårt för personalen att prata om svenskhet och vithet innebär inte att dessa inte görs, skapas och upprätthålls på samma sätt som kön, sexualitet och klass. Svårigheten att prata om dem är snarare ett tecken på den norm som de utgör. Kön och svensk etnicitet görs på olika sätt. Kön görs ofta genom ett aktivt handlande där vi pratar om och iscensätter oss själva och andra som kvinnor och män. I behandlingsarbetet på de båda institutionerna problematiserar personalen kontinuerligt kön. Svenskhet och vithet är däremot osynliggjorda normer, vilket teologen och "whiteness"-forskaren Thandeka (2002) har definierat som:

African-Americans have learned to use racial language to describe themselves as others. Euro-Americans also have learned a pervasive racial language. But in their racial lexicon, their own racial group become the great unsaid. (s. 3)

Vithet görs utan att uttalas och definieras. Det görs genom att dess motsats definieras. På samma sätt har mannen gjorts till norm genom att kvinnor definierats och konkretiserats. Normgivande positioner måste inte innebära total osynlighet. Sexualitet, där heterosexualiteten intar en normgivande och ofta förgivettagen position, görs just genom att det heterosexuella tas för givet, synliggörs och markeras. Heterosexualitet osynliggörs alltså inte, utan synliggörs som naturligt och som den enda möjliga sexualiteten.

Jag menar att svenskhet är en sådan position som görs genom att

inte vara. I kontrasten mellan intervjupersonernas förmåga att reflektera kring kön och deras svårighet att på ett motsvarande sätt reflektera kring sin egen etniska tillhörighet blir det inte bara tydligt hur kön och etnicitet görs på olika sätt. Det blir också tydligt hur kön har blivit ett centralt inslag i socialt arbete som personalen reflekterar kring och förhåller behandlingarna till. Etnicitet inkluderas inte på samma sätt. När etnicitet uppmärksammas är det i förhållande till de Andra, vilket också framgår i avhandlingen. Det var påtagligt i intervjuerna att när personalen pratade självmant och spontant om etnicitet, så var det när de länkade samman kön, etnicitet och könsförtryck. Detta stämmer väl överens med de los Reyes och Molinas (2002) resonemang om att det är just i termer av könsförtryck som etnicitet kommit att diskuteras och synliggöras i Sverige.

I och genom varandra

Jag menar sammanfattningsvis att kön görs i socialt behandlingsarbete genom ett komplext samspel inte bara med sexualitet, klass och etnicitet utan också genom vad som uppfattas som likhet och skillnad mellan personal och klienter. Kategorierna görs genom att gå in i och genom varandra (McClintock 1995). En viktig del i detta görande är att kategorierna förhålls hierarkiskt till varandra. Maktaspekten mellan kvinnor och män respektive personal och klienter är central.

Personalen gör kön och upprätthåller maktasymmetrier mellan kvinnor och män och mellan sig själva och sina klienter genom att laborera med de olika kategorierna. Ibland gör de kön genom att enhetliggöra kvinnor och genom att enhetliggöra män. Här görs särskilt kvinnorna lika genom en essentialistisk förståelse. De förväntas ha och känna en särskild närhet till varandra eftersom de är kvinnor. Andra gånger gör personalen kön genom att särskilja kvinnor och män genom att på olika sätt definiera klienterna som avvikande och sig själva som normala. I detta spel och den växelverkan som finns mellan särskiljande och enhetliggörande görs alltid en tydlig hierarki mellan kvinnor och män och mellan det som defi-

nieras som det normala och det avvikande. Personal och klienter görs egentligen aldrig lika. De kan närma sig varandra genom sina gemensamma kön, men de blir aldrig lika eller jämbördiga. Åtskillnad och olikhet är därför kontinuerligt centrala inslag i görandet. I viljan att göra sig själva normala, svenska och jämställda gör personalen klienterna avvikande genom att beskriva dem som utsatta, traumatiserade, förtryckta och förtryckande.

Denna åtskillnad har dock olika betydelser när kvinnor och män görs. Medan kvinnorna på ett tydligt sätt görs genom att kvinnorna som behandlas och kvinnorna som behandlar särskiljs, finns mellan männen alltid en förenande gemenskap. Män med missbruksproblem traumatiseras och patologiseras inte på samma sätt som kvinnor. Grupperna av kvinnor kan komma varandra nära, men de hålls alltid isär av bilderna av den missbrukande respektive icke-missbrukande kvinnan.

Medan olikheten mellan kvinnorna är en särskiljande och separerande klyfta framstår den mellan männen mest som en markerande linje. Starkast särskillnad görs mellan kvinnorna som behandlas på institutionerna och männen som arbetar där. Dessa båda grupper har få likheter och inget gemensamt. Det finns däremot en viss likhet mellan kvinnorna i personalgruppen och männen som behandlas, eftersom kvinnorna alltid måste förhålla sig till risken att förälska sig i och inleda en relation med männen. Männen som arbetar på institutionerna förstås inte på samma sätt som att de är i någon riskzon för att förälska sig i och etablera en relation med kvinnorna. Mellan männen och kvinnorna finns också en fysisk åtskillnad: männen ska inte kroppsvisitera eller trösta kvinnorna. Avståndet mellan den fallna och den ärbara kvinnan är stort, men avståndet mellan den fallna kvinnan och den ärbara mannen är större.

När kön görs i socialt arbete är således olika makthierarkier ständigt närvarande, vilket gör och placerar kvinnor och män i ett hierarkiskt förhållande till varandra. Det avvikande och det normala är en central uppdelning i socialt arbete och jag menar att asymmetrin mellan kvinnor och män genomsyrar denna. Detta görande upprätthåller könshierarkin mellan kvinnor och män, samtidigt som det också splittrar gruppen av kvinnor och förenar gruppen av män.

Den möjliga eller omöjliga emancipationen

Jag ställde i avhandlingens inledning frågan vad som händer med genusperspektivet när det införlivas i det sociala arbetets praktik. Min tolkning av genusperspektivet och målet att synliggöra kön inom socialt arbete är att det implicerar frigörande och förändrande ambitioner av samhällets könsmaktsordning. Kan dessa ambitioner införlivas i en vård vars syfte är att återskapa och upprätthålla de normer och ideal som finns i samhället och som därför oundvikligen också är länkade till dess könsordning?

På de båda institutionerna har kön integrerats i behandlingen, men inte utifrån ett emancipatoriskt perspektiv utan som ett sätt att legitimera och motivera vården och behandlingen, särskilt av kvinnor. I min analys blir det tydligt att när kön har integrerats som ett perspektiv i behandlingsarbetet blir det en del av praktikernas normaliserande ambitioner. Det innebär därför inte ett emancipatoriskt projekt, utan det införlivas snarare i vårdens och behandlingens diskurs om det normala respektive det avvikande. Genom ett samspel mellan kön, sexualitet, klass och etnicitet definieras, formas och fostras de kvinnor och män som behandlas på de båda institutionerna enligt normer och ideal som kringgärdar kön. Könsdiskursen inom socialt arbete är snäv, särskilt för kvinnor, och när kön görs till en del av det normala finns det få sätt att vara kvinna på. Männerna har större utrymme och grupperna av män kan förenas trots sin olikhet. Kvinnor och män görs på olika sätt och ges olika mycket utrymme i denna könskonstruktion, men i båda fallen görs kön genom att samspela med andra kategorier. Det normala som ska skapas genom det sociala arbetets praktik tenderar att vara en kropp inskrädd i heterosexualitetens och medelklassens tecken.

Men det finns också inslag på de båda institutionerna som inte nödvändigtvis upprätthåller könsordning utan som också utmanar och problematiserar den. Jag har tidigare diskuterat hur Butler menar att möjligheten till förändring finns i de subversiva handlingar som bryter mot könsdiskursen. Butler menar att vi alltid gör kön och jag menar också att det är svårt att tänka sig att vi skulle kunna sluta göra kön. Däremot kan vi göra kön på sätt som utmanar och

förändrar. Genom att bryta mot de normer och förväntningar som riktas mot oss som kvinnor och män, menar Butler att vi kan bidra till att förändra dem. På de institutioner som jag studerat sker också kontinuerligt brott mot könsdiskurserna, vilka ur ett förändringsperspektiv är mycket värdefulla. Jag har visat hur Klara bryter mot de femininitetsnormer som förmedlas på Tvångsvårdsinstitutionen. Det händer också att männen som arbetar där visar – trots föreställningar om motsatsen – att de kan lyssna på och förstå kvinnor. På Behandlingshemmet spelar Malin fotboll och bryter mot de könsstereotyper som personalen annars upprätthåller. I det terapeutiska arbetet lämnar personalen på samma institution den föräldrarepresentation som de annars menar är så viktig och visar upp hur egenskaper som värme, kärlek och auktoritet inte är könsbundna utan är något som både kvinnor och män kan ge uttryck för.

Dessa brott kan tolkas som en form av subversiva handlingar och personalen ser dem oftast som problematiska, vilket gör att de osynliggör eller motarbetar dem. Detta gör också att deras styrka och möjlighet att förändra kan ifrågasättas. Jag menar att även om dessa brott är viktiga och värdefulla krävs det mer medvetna brott för att de ska bli riktigt kraftfulla. Butler framhåller också att alla brott mot diskursen inte fungerar subversivt utan det krävs en medvetenhet i utmaningen. För att brotten i behandlingsarbetet ska få riktig styrka krävs därför både större öppenhet för dessa brott, men kanske framför allt en medvetenhet som både tydliggör och synliggör dem som alternativ snarare än som avvikelser eller misslyckanden.

Betydelsen av medvetenhet och kritisk reflektion har förts fram av teoretiker inom socialt arbete som diskuterat hur det sociala arbetets praktik kan vara ett förändringsarbete med större ambitioner än att bara förändra enskilda individer och deras livssituation. Payne, Adams och Dominelli (2002) samt Fook (1999) är några av de som menar att sociala problem måste länkas till och förstås i relation till samhällets strukturer i övrigt för att socialt arbete ska kunna fungera som ett förändringsarbete. De menar att socialarbetare måste göra en koppling mellan den konkreta verkligheten och det enskilda fallet till kritiska teorier om samhällets strukturer för att

kunna bidra till större förändringar än de som rör den enskilda individen.

Jag har framför allt visat att personalen återskapar och upprätthåller samhällsnormer som handlar om hur kvinnor och män bör vara, men jag har också lyft fram hur personalen ibland gör en form av kritiska reflektioner som kan bidra till förändring. Men detta länkande och problematiserande är inte enkelt för dem att göra. Jag har visat hur Maria har svårt att hantera frågor om könsförtryck i sitt arbete, eftersom hon inte som sina kollegor gör det till en fråga som bara handlar om klienterna och deras "värld". Maria ser könsförtrycket som något som drabbar också henne, vilket gör det svårt för henne att värja sig mot det. Det finns också andra röster på institutionerna som länkar det enskilda fallet till samhällsstruktur och till kritisk teori, men de tystnar och tar sig endast ett begränsat utrymme. Mårten vill bedriva ett arbete i mansgruppen utifrån ett synsätt som sympatiserar med kvinnorörelsen, men han drar sig tillbaka när han känner sig ensam i sin ambition. Det finns röster bland personalen som ifrågasätter bilden av männen med invandrarbakgrund som särskilt kvinnoförtryckande, men också dessa röster är tysta i personalrummet. De gör sig först hörda i intervjuerna med mig.

När personalen iakttar och ser de enskilda fallen i större perspektiv och när de förmår problematisera de stereotyper av kvinnor och män som annars gärna lyfts fram i behandlingarna gör de viktiga iakttagelser som kan bidra till att förändra könsdiskursen. Men när Maria, Mårten, Klara och de andra som problematiserar och reflekterar kritiskt kring kön, är ensamma i sina funderingar blir de tysta röster som har svårt att göra sig hörda i samtalet på institutionerna. Det är därför svårt för dem att påverka och problematisera behandlingsarbetet.

Maktstrukturer bär den tunga bördan att om vi uppmärksammar dem måste vi också se och erkänna hur vi själva införlivas i dem. Vi måste acceptera att vi upprätthåller dem eller att vi är drabbade av dem. Viljan och behovet av att förlägga maktstrukturer hos de Andra är utifrån detta knappast förvånande. Att upphäva gränsen mellan sig själv och andra och se likheter innebär att man inte längre

kan värja sig på samma sätt. På de båda institutionerna undviker personalen oftast att se likheter mellan sig själva och klienterna i frågor som rör könsförtryck. Istället gör de en skillnad mellan sig själva och de kvinnor och män som de behandlar där de menar att könsförtryck är något som drabbar klienterna men inte dem själva. De framställer därmed sig själva som jämställda svenska kvinnor och män.

Att synliggöra likheter mellan socialarbetaren och klienten är dock viktigt för att undvika att i socialt arbete avpolitiserar viktiga maktrelaterade frågor som handlar om kön, sexualitet, klass och etnicitet. Jag menar att så länge könsförtryck tillskrivs de Andra och inte ses som ett förtryck som finns i hela samhället, är det svårt att i socialt arbete bidra till att påverka eller förändra på mer övergripande samhälls- och strukturnivåer. Maktfrågan och likhetsgörandet måste handla om, menar jag, att hantera en balansgång mellan att både se skillnader och likheter och att ställa frågan när skillnader och likheter ska lyftas fram och hur de ska förstås. Det kritiska reflekterandet mellan det enskilda fallet, samhällsstrukturer och kritiska teorier om samhället är viktigt även om det också är svårt.

SUMMARY

The will to make the normal – a critical study of the gender perspective in drug abuse treatment

Purpose and main questions

The aim of this dissertation is twofold. Firstly, to investigate how gender is made through social work and drug abuse treatment and secondly to investigate how gender is created out of interplay with sexuality, class and ethnicity.

I view social work as a normalizing practice, governed by society's norms and values, with the intention to recreate and form what is normal by fostering and adapting people to society. In this dissertation, I bring these notions together with questions about gender. I investigate how gender becomes incorporated into the normalizing practices of social work by studying the personnel's work as well as the design of the treatment program in two institutions that treat drug abuse. I consider these questions: How do these practices relate to gender? What kind of gender(s) are the personnel supposed to represent, recreate, foster and form?

I come from a feminist tradition and understand the goal of making gender visible and incorporating a gender perspective into social work as an emancipatory project with the aim of enacting a deeper form of societal change. When a gender perspective is integrated into social work, however, it becomes incorporated into practices which do not actually intend to bring about change, but which rather take as their ambition the rehabilitation of people in accordance with societal norms and ideals. There consequently ari-

ses a tension between what I understand as the aim of the gender perspective, i.e. not only to change the individual, but also to change the surrounding society, and the normalizing project of social work. Thus, I wish to adopt a feminist perspective in addressing the question of how gender is formed in a practice which purports to form people according to societal ideals and norms. Which practices and actions preserve and/or deconstruct gender, sexuality, class, and ethnicity in a normalizing practice such as social work? What possibility for emancipation and change can be found in a practice which aims to bring about normality?

Theoretical points of departure

To examine how gender is formed through normalizing practices such as drug abuse treatment, I chose to employ theories which could handle both tensions between gender, normalization and change, and which were useful for intersectional analysis.

I applied the theories of three theorists, each of whom combines important theoretical and analytical aspects in their contributions to these disciplines. As a fundamental starting point in a theoretical and analytical exploration of how gender is done, I defer to philosopher Judith Butler's theories. Butler's work explains the constitution of the subject and how the formation of gender interplays with the formation of sexuality. Following Butler, I view gender as something we create through continuously repeated actions. In other words, we create gender through the ways we talk and act, what we say, and how we present ourselves. In this way, we not only do gender, but also sexuality, class and ethnicity. We create these categories by relating them to each other and through our actions investing them with meaning. We are not determined by these categories, but they still critically impact our everyday lives and actions at a concrete level. Thus, they play an important role in our lives and in the shaping of society.

Sociologist Beverly Skeggs' theories illuminate the connection between gender and class. Sociologist and post-colonial theorist Stuart Hall explores the significance of dichotomies in the forma-

tion of ethnicity. These theories all share the view that discourse is central to such formations, while still accounting for the possibility of change within discourse. I view this as an important contribution to my own understanding of social work as normalizing practice. Thus, by employing these theories, I can address both their normalizing functions and any ruptures which occur within them.

Method and empirical material

I seek to capture the process by which gender is formed through drug abuse treatment and to document the experiences and reflections of social workers in regard to gender and treatment. Consequently, I make use of qualitative methods and draw on material collected in semi-structured interviews and participant observations. I conducted fieldwork at two institutions that offer treatment for drug abuse. I interviewed the personnel, and over the course of a month at each institution I also observed their work. Both institutions offer treatment for all kinds of drug abuse. One of them, which I call the “Compulsory Care Institution,” is a mandatory drug abuse treatment institution that accepts female clients only. The other is a voluntary drug abuse treatment institution, which I call the “Voluntary Care Facility.” This institution accepts both female and male clients, but the percentage of female clients is so low that in practice they treat only men. The personnel at both institutions are social workers and both women and men work at each institution.

Gendered treatment ideologies

In the dissertation’s first analytical chapter I examine how the treatment ideologies in both institutions are gendered. In the Compulsory Care Institution, the staff aims to illustrate, through day-to-day operations, what they call “normality” to the women cared for there. In so doing, they imply that women and men are central elements of treatment because they are a part of society’s normality. The women and the men are accorded different duties in the

treatment process. The men are allotted a special role as the personnel relates to the women who are treated in the institution. They work on the assumption that women clients are sexually traumatized and that they have a very negative image of men. Consequently, at the institution they are to encounter men who are “good” men who can change their conception of men. When the men are to be good men, they do so by maintaining a physical distance from the women. They avoid touching them and they avoid situations which they believe women might interpret as sexually violating. The women on staff assume all the duties that the men cannot perform when they are being good men. The women therefore assume responsibility for all instances of mandatory care, such as the supervision of urine tests and body searches. They also take care of everyday situations that involve waking the women in the morning and comforting them when they are upset. The women on staff are expected to have an easier time gaining the confidence of the women in treatment at the institution. Here the staff make gender complementary, by giving female and male staff different roles and duties in the treatment process. I have shown how this limits the personnel and above all the men on staff, as they are limited in their role in providing treatment. They are presumed by the staff not to be able to gain the trust of the women treated at the institution in the same way that the women on staff can.

I have illustrated how the personnel at the Voluntary Care Facility believe that it is necessary that both men and women be involved in the treatment process according to the psychodynamic theory model upon which it is based. They do gender by conceiving of women and men as complementary and assigning women and men different roles in the treatment process. The women are supposed to represent warm and loving mothers while the men are supposed to be authoritarian fathers. This does gender by means of a power hierarchy in which men are superior and women are inferior. In this situation gender is also done through its interplay with sexuality considering that the therapeutic model from which the staff draws is intended to recreate the heterosexual family while other possible family constellations are viewed as problematic and traumatizing.

I have shown how the personnel of both institutions continually violate the notions they have about how they intend to employ gender in the treatment process. At the Compulsory Care Institution, the men on staff establish professional relationships with women who are treated there and the women on staff sometimes fail to gain the women's confidence. At the Voluntary Care Facility, the personnel work in a manner different from what their therapeutic model prescribes, and when they do so, the treatment works and doesn't attract any significant attention. The manner in which the personnel continually violate the gender ideology they themselves have created for the treatment process could contribute to doing gender in a more varied and less prescriptive way. But I have also shown how, by making invisible such violations and by persisting in the view that the treatment process is most successful when women and men assume complementary roles, the personnel strives to maintain and recreate gender as difference and complementary.

The gendered codification of power

In the second analytical chapter, I investigate how power is gendered in both institutions. I particularly highlight how the personnel in both institutions accord the task of supervising the urine tests that are part of the treatment with specific gender roles. As part of the treatment, clients are supervised as they leave urine samples. Here, women always supervise women and men always supervise men. This procedural arrangement is so natural to the personnel in both institutions that they have difficulty explaining the reason behind it. When asked to justify it, they state that supervision is less violating if women supervise women and men supervise men, since this more closely resembles everyday situations in which people of the same gender are naked together, such as at public baths. They also claim that dividing labor along these lines of gender makes for a less sexually charged situation since women don't look at other women and men don't look at other men. I demonstrate how in the treatment process the personnel continually form sexuality by showing where sexual tensions are expected to arise, namely, always

between women and men and never between women or between men. I argue that gendering the division of labor with regard to analyzing test results contributes to the staff's avoidance of handling the issues of power and control involved in testing.

In this chapter, I also investigate how it is the responsibility of the male staff at the Compulsory Care Facility to intervene should female clients become aggressive or threatening. The personnel believe men to be physically stronger than women and that men are better at intervening in such situations. In this way, they again do gender through an understanding of women and men as different and complimentary. They also put the male staff in a contradictory position in which, on the one hand they are to be good men who are expected to have good interactions with women, and on the other hand, they are to use force against the female clients when necessary.

Forming another, but yet the same man

In this chapter, I demonstrate how the formation of masculinity interplays with sexuality. When the personnel at the Voluntary Care Facility talk about and pay attention to male clients specifically as men, then it is the sexuality of the men that is given a central focus. The male clients are viewed first and foremost as overly-sexed, something which is also constructed in interaction with them. The personnel discuss how these men objectify women and they make visible the clients who do this. The other clients are made invisible and are not acknowledged as men in the same way. The personnel also relate that clients can be sexually inexperienced and timid, but these descriptions are secondary to the primary view of the clients as overly-sexed.

In treatment, the personnel address both of these masculinities. The male staff handle the overly-sexed men and let them express their strong sexuality in a gender-separated men's group. I have shown how the men thus are taught to place their sexuality in an 'appropriate' setting and that it is permissible to speak about women in a degrading and sexual manner as long as women are not

present. The female staff work with the male clients who are sexually inexperienced and insecure around women. The men are helped to feel more secure by talking and being around women. The female personnel are forced to handle the men's sexuality and invitations, something which is problematic for them. The female staff continuously feel objectified and sexualized by the male clients. Consequently, the female staff members try to draw and maintain a clear line between their private and professional lives.

Affirming femininity

In the dissertation's fourth analytical chapter I demonstrate the ways in which the treatment at the Voluntary Care Facility both form and treat manliness. The personnel choose which female clients they think can be treated at the male-dominated institution. They select "masculine" women as they believe that these women do not risk arousing the men's desires. The personnel also concentrate on this masculinity in the treatment process; they view it as a sign that the female clients don't dare to be real women. Consequently, they encourage the female clients to embody class-coded ideals related to femininity having to do with beauty care and activities like shopping and spending time with girlfriends. Furthermore, I show how desire is not central when women are made into women. That is, the women are not understood as sexual subjects, but rather as sexual objects; they are to be formed into the feminine women men are expected to desire. When female clients do not wish to participate in the activities that the personnel regard as important to their femininity, the personnel interprets this as a sign that they lack the courage to be real women, rather than understanding the clients as having other needs and interests. By understanding femininity in this particular way, the staff deprives the clients of the possibility of defining themselves and their own needs.

Forming a real woman

In the fifth analytical chapter I explore the ways in which the fema-

le clients at the Compulsory Care Institution are formed into women. There are few activities at this institution and the activities that do exist are distinctly class-coded and gender-coded. The clients are made active primarily through participation in the running of the kitchen at the institution, and through different forms of beauty care. The personnel also shows female clients how to control their bodies and weight by means of exercise and healthful eating. I emphasize the ways in which the personnel conveys the notion of ideal bodies in addition to the idea that they are judged by their bodies. I connect and interpret the different ideals in household work, fashion, and taking care of one's body as working-class and as middle-class ideals.

I have also demonstrated that femininity is understood in different ways at the two institutions. The staff at the Voluntary Care Facility views femininity as something that all women share, but which they affirm to a greater or lesser extent. I interpret this perspective as a middle-class related understanding of femininity. The personnel at the Compulsory Care Institution, on the other hand, understands femininity as something one can learn and develop. Describing the female clients as traumatized and ignorant of everyday life skills, such as hygiene and the running of a household, means defining these women as of a lower class (under class) that fails to live up to important ideals of womanhood. The female clients are to learn these skills through treatment and thereby become real women.

Gendered gender equality

In this chapter I focus on the personnel's aspirations of gender equality in the treatment process and how these aspirations are put into practice. It turns out that the staff at the Compulsory Care Institution speaks about gender equality in terms of housework, while the staff at the Voluntary Care Facility discusses gender equality in terms of having respect for women. The issue of gender equality creates a division between the staff and the clients. The personnel refers to itself in terms of a "we" that is equal, while referring to "those others" as unequal.

At the Voluntary Care Facility, gender and ethnicity are linked together; when personnel construct themselves as equal it is in opposition to other cultures and men with an immigrant background. In other words, they create gender equality by associating gender and ethnicity in terms of “us” and “them”.

In treatment, however, it proves difficult to illustrate and teach gender equality in the way that the personnel wishes. At both of the institutions, ideals of gender equality collide with the actual organization of treatment and the treatment ideologies. Women and men take care of different tasks and the work is not delegated equally between them. At the Voluntary Care Facility, psychodynamic therapy recreates men’s superiority and women’s inferiority, a situation that fails to bring about relations of equality between women and men. The staff make invisible those instances in which they break with stereotypical conceptions of women and men. They thereby create the appearance of women and men as different and complementary.

In this chapter I probe more deeply into the situation of the personnel at the Voluntary Care Facility and show how the women take responsibility for the men who are in the minority, seeing to it that they have adequate space. I also go on to show how the staff recreate a gender hierarchy in which the men, because they are in the minority, are given a higher position which results in their being more highly valued than the women on staff.

Doing gender in a normalizing practice

In the concluding chapter of the dissertation, I bring together the analytical points of earlier chapters. I also return to the question of the possibility of incorporating the emancipatory aspirations of gender perspective into the normalizing practices of social work. I discuss how the personnel incorporates gender and a gender perspective into the normalizing practices of drug abuse treatment, which in turn results in their forming and fostering gender by and through gender discourse. The gender perspective becomes de-politicized since it comes to be about realizing and creating feminini-

ty and controlling men's sexuality, rather than engaging power and power relations. I underscore the potential for change by discussing the continual ruptures the personnel in both institutions do bring about within gender discourse. There is subversive potential in this, but it remains weak while the personnel themselves ignore it and actually tend to counteract it by making ruptures invisible. With the help of theorists of social work such as Malcolm Payne, Lena Dominelli and Jan Fook who discuss the emancipatory potential of this practice, I discuss the significance of the personnel's critical reflection and their ability to associate the particular case with critical theories of social structure. Critical reflections and consciously subversive acts can suggest that social work is capable of operating with emancipatory ambitions.

Översättning: Åsa Andersson och Amanda Doxtater

Referenser

- Abrahamsson, Maria (1989). "Synen på missbruk – 80 år av diagnostisk rundgång". *Nordisk Sosialt Arbeid*, 9 (2): 38–49.
- Acker, Joan, Joke Esseveld & Kate Barry (1982) "Problemstillinger i kvinneforskningen". I: Holter, Harriet & Ragnvald Kalleberg (red.) *Kvalitative Metoder i Samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Adams, Robert, Lena Dominelli & Malcolm Payne (2002). *Critical Practice in Social Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ahmad, Bandana (1994). *Black Perspectives in Social Work*. Fjärde uppl. Birmingham: Venture Press.
- Alvesson, Mats & Stanely Deetz (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Berit (1991). *Att förstå drogmissbruk – Praktiken, situationen, processen*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Andersson, Berit (1997). *Ett §12-bem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården*. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lunds University. Rapport 1997:1. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- André, Åsa (1991). *Sexualitet och socialt arbete på institution*. Meddelanden från Socialhögskolan 1991:3. Lund: Socialhögskolan.
- Andreasson, Jesper (2003). "Brudar, bärs och bögar – maskulinitet och sexualitet i en enkönad miljö". I: Johansson, Thomas & Philip Lander (red.) *Sexualitetens omvandlingar. Politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturen*. Göteborg: Daidalos.
- Axelsson, Christina (1996). *Mötet – Om möjligheter och svårigheter att möta kvinnliga missbrukares behov*. Stockholm: Kvinnoforum.
- Axelsson, Margaretha (1990). "Det informella tvånget i missbrukarvården – några forskningsperspektiv". I: *Forskning om missbrukare och vården, särskilt tvångsvården*. En rapport från LVM-gruppen. Stockholm: Delegation för social forskning, Socialdepartementet.
- Baines, Donna (1997). "Feminist Practice in the Inner city: Challenges of Race, Class and Gender". *Affilia: Journal of Women & Social Work*, 12 (3): 297–318.
- Baines, Donna (2000). "Everyday Practices of Race, Class and Gender: Struggel, Skills, and Racial Social Work". *Journal of Progressive Human Services*, 11 (2): 5–27.
- Bangura Arvidsson, Maria (2003). *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Doktorsavhandling. Lund Dissertations in Social Work 13. Lund: Socialhögskolan.
- Beijer, Ulla, under medverkan av Lönn, Lena (1998). *Hemlösa kvinnor i Stockholm*. FoU-rapport 1998:7. Stockholm: Resursförvaltningen skola och socialtjänst.

- Berg, Anne-Jorunn (1995). *Forskningsutsikter: Vidsyn, tvärsyn og sneversyn. Et essay om metode – analyse av empiri om refleksivt prosjekt*. Arbeidsnotat Working paper, STS-arbetsnotat 19. Trondheim: Senter for teknologi og samfunn.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1979). *Kunskaps sosiologi. Hur individen oppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Billinger, Kajsa (2000). *Få dem att vilja: motivationsarbete inom tvångsvården av vuxna missbrukare*. Doktorsavhandling. Rapport i socialt arbete nr 95. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Bjerrum Nielsen, Harriet & Monica Rudberg (1991). "Jenters vei til rusmidler – et sosialiseringsperspektiv". I: Järvinen, Margaretha & Pia Rosenqvist (red.) *Kön, rus och disciplin – en nordisk antologi*. NAD-publikation nr 20. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning.
- Björling, Bam (1986). "Att synliggöra kvinnor". I: Järvinen, Margaretha & Annika Snare (red.) *Kvinnor, alkohol och behandling. En nordisk antologi*. NAD-publikation nr 13. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning.
- Björling, Bam (2002). "Efterord". I: Leissner, Tom & Ulla-Carin Hedin (red.) *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjurner och Bruno.
- Blomqvist, Jan (2002). *Att sluta med narkotika – med och utan behandling*. FoU-rapport 2002:2. Stockholm: FoU-enheten, Socialtjänstförvaltningen.
- Bly, Robert (1991). *Järn-Hans: en bok om män*. Västerås: ICA-bokförlag.
- Bordo, Susan (2003). *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley: University of California Press.
- Bredström, Anna (2002). "Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svensk media". I: de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- Bourdieu, Pierre (1987). "What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups". *Berkeley Journal of Sociology*, 32 (1) 1–18.
- Bourdieu, Pierre (1993). *Kultursociologiska texter*. I urval av Donald Broady och Miklael Palme. Fjärde uppl. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Bourdieu, Pierre (1999a). *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingssteori*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1999b). *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Butler, Judith (1993). *Bodies That Matter – On the Discursive Limits of "Sex"*. London & New York: Routledge.
- Butler, Judith (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London & New York: Routledge.
- Butler, Judith (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Andra reviderade uppl. London & New York: Routledge.
- Börjeson, Agnes (1998). *Flickorna och frigörelsen. Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt*. Utredning nr 12. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Carlson, Åsa (2001). *Kön, kropp och konstruktion – en undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen*

- mellan kön och genus*. Doktorsavhandling. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Collins, Patricia Hill (1990). *Black Feminist Thought*. Boston: Unwin Hyman.
- Collins, Patricia Hill (1998). "It's all in the Family: Intersections of Gender, Race and Nation". *Hypatia*, 13 (3): 62–82.
- Connell, R.W (1999). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Danaher, Geoff, Tony Schirato & Jen Webb (2000). *Understanding Foucault*. London: Sage Publications.
- Davies, Karen & Johanna Esseveld (1989). *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Dominelli, Lena (1997). *Anti-Racist Social Work. A Challenge for White Practitioners and Educators*. Andra uppl. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dominelli, Lena (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dominelli, Lena & Eileen McLeod (1989). *Feminist Social Work*. London: Macmillan.
- Dominelli, Lena, Walter Lorentz & Haluk Soydan (2001). *Beyond Racial Divides: Ethnicities in Social Work Practice*. Hampshire: Ashgate.
- Edman, Johan (2004). *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*. Doktorsavhandling. Stockholm Studies in History 70, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Eduards, Maud (1995). "En allvarsam lek med ord". I: SOU 1995:110. *Viljan att veta och viljan att förstå: kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning*. Slutbetänkande av Utredningen om insatser för kvinno- och jämställdhetsforskning.
- Eriksson, Catharina, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (1999). "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och 'det mångkulturella samhället' – En introduktion till postkolonial teori". I: Eriksson, Catharina, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (red.) *Globaliserings kulturerna – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksson, Kristina & Maria Eriksson (2002). "Kön har ingen betydelse men könsblandning är bra: 'könsgörande' i två professionella sammanhang". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 23 (1): 53–72.
- Eriksson, Maria (2003). *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld*. Stehag: Gondolin.
- Esseveld, Johanna (2004). "Kön/genus och sociologi i ett historiskt perspektiv". *Sociologisk forskning*, (3): 3–10.
- Fonow, Mary Margaret & Judith A. Cook (red.) (1991). *Beyond Methodology. Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Fook, Jan (1999). "Critical Reflectivity in Education and Practice". I: Pease, Bob & Fook, Jan (red.) *Transforming Social Work Practice: Postmodern Critical Perspectives*. London & New York: Routledge.
- Foucault, Michel (1992). *Vansinnet under den klassiska epoken*. Fjärde utgåvan. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel (2003). *Övervakning och straff*. Fjärde översedda upplagan. Lund: Arkiv förlag.
- Frankenberg, Ruth (1993). *White Women, Race Matters – The Social Construction of Whiteness*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Fridell, Mats (1996). *Institutionella behandlingsformer vid missbruk – Organisation, ideologi och resultat*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frieberg, Joakim (2004). "Ta bort ringen i läppen – annars förlorar du jobbet". *SSR-tidningen*, (7): 8–9.
- Gerdner, Arne & Sundin, Örjan (red.) (1998). *Dubbeltrubbel. Nya rön och erfarenheter i diagnos och behandling av samtidigt beroende och psykisk störning*. Örebro: Behandlingshemmet Runnagården.
- Gothlin, Eva (1999). *Kön eller genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning, Göteborgs universitet.
- Granér, Rolf (2004). *Patrullerande polis yrkeskultur*. Doktorsavhandling. Lund: Socialhögskolan.
- Hagqvist, Anders & Björn Widinghoff (red.) (2000). *Miljöterapi – igår, idag och i morgon*. Lund: Studentlitteratur.
- Hall, Stuart (1992). "The West and the Rest: Discourse and Power". I: Hall, Stuart & Bram Gieben (red.) *The Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press (in association with the Open University).
- Hall, Stuart (1999). "Kulturell identitet och diaspora". I: Eriksson, Catharina et al. (red.) *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella sambället*. Nora: Nya Doxa.
- Haraway, Donna (1988). "Situated Knowledge: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies* 14 (3): 575–599.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Harding, Sandra (1987). "Instabiliteten i den feministiska teoribildningens analytiska kategorier". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 8 (2–3): 4–22.
- Hedin, Ulla-Carin (2003). "Se... jag är värd något!" *En utvärdering av Sofia Behandlingshem i Malmö*. Stockholm: Stiftelsen Kvinnoforum.
- Hedin, Ulla-Carin & Sven-Axel Månsson (2000). "Kön och socialt arbete". *Socialvetenskaplig tidskrift*, 7 (1–2): 3–12.
- Heinämaa, Sara (1998). "Kvinna – natur, produkt, stil?" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 19 (1): 33–48.
- Hilte, Mats (2002). "Den missbrukande kvinnan". I: Leissner, Tom & Ulla-Carin Hedin (red.) *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjurner och Bruno.
- Hilte, Mats & Leili Laanemets (2000). *Berättelser om missbruk och vård: om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*. Meddelanden från Socialhögskolan 2000:1. Lund: Socialhögskolan.
- Holmberg, Carin (1996). *Det kallas manshat. En bok om feminism*. Göteborg: Anamma.
- Holmberg, Carin (1999). *Det kallas kärlek – en socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Stockholm: MånPocket. [Doktorsavhandling vars första uppl. gavs ut 1993 av Anamma bokförlag, Göteborg].
- Holmberg, Carin (2000) *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling – empiriska exempel och teoretiska funderingar*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- hooks, bell (1989). *Talking back: Thinking feminist, thinking black*. Boston: South End Press.
- Hägerström, Jeanette (2004). *Vi och dom och alla de andra på Komvux –*

- Etnicitet, genus och klass i samspel.* Doktorsavhandling. Lund Dissertations in Sociology 59. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Höglund, Birgitta (1996). *Att vårda och att vakta: Retorik och praktik i en rättspsykiatrisk vårdkontext.* Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lunds University. Rapport 1996:3. Lund: Sociologiska institutionen, Lund universitet.
- Jansson, Irene (2002). "Ann – en kvinna med dubbla diagnoser och hennes möjlighet till vård". I: Leissner, Tom & Ulla-Carin Hedin (red.) *Könsperspektiv på missbruk.* Bettna: Bokförlaget Bjurner och Bruno.
- Jeffner, Stina (1997). "Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt. Doktorsavhandling. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Järvinen, Margaretha (1991). "Berusade kvinnor – ett samhällsproblem". I: Järvinen, Margareta & Pia Rosenqvist (red.) *Kön, rus och disciplin – en nordisk antologi.* NAD publikation nr 20, Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning.
- Järvinen, Margaretha & Margareta Bertilsson (1998). *Socialkonstruktivism. Bidrag til en kritisk diskussion.* Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Kessler, Suzanne & Wendy McKenna (1978). *Gender: An Ethnomethodological Approach.* Chicago: University of Chicago Press.
- Knocke, Wuokko (1991). "Invandrade kvinnor: vad är 'problemet'?" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 12 (3): 4–15.
- Kolfjord, Ingela (1997). "Feministiskt socialt arbete". I: Lundqvist, Åsa & Diana Mulinari (red.) *Sociologisk kvinnoforskning.* Lund: Studentlitteratur.
- Kristiansen, Arne (1999). *Fri från narkotika – om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare.* Doktorsavhandling. Avhandlings- och skriftserien nr 28. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Kåhl, Ingela (1995). *Socialarbetarkåren – den lindansande professionen.* Doktorsavhandling. Lund: Bokbox förlag.
- Laanemets, Leili (2002). *Skapande av femininitet – om kvinnor i missbrukarbehandling.* Doktorsavhandling. Lund Dissertations in Social Work 8. Lund: Socialhögskolan.
- Lalander, Philip (2001). *Hela världen är din: en bok om unga heroinister.* Lund: Studentlitteratur.
- Lander, Ingrid (2003). *Den flygande maran: en studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm.* Doktorsavhandling. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Landström, Catharina (2001). "Introduktion". I: Landström, Catharina (red.) *Postkoloniala texter.* Stockholm: Federativ förlag.
- Levin, Claes (1998). *Uppfostringsanstalten – om tvång i föräldrars ställe.* Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Lewis Gail (1996) "Situated voices 'Black women's experiences' and social work". *Feminist Review* (53): 24–56.
- Lewis, Gail (1998). "Welfare and the Social Construction of 'Race' ". I: Saraga, Esther (red.) *Embodying the Social: Constructions of Difference.* London & New York: Routledge.

- Lewis, Gail (2001). *'Race', Gender, Social Welfare. Encounters in a Postcolonial Society*. London: Open University Press.
- Lindén, Gunilla (2002). "Psykodynamiska perspektiv på sociala problem". I: Meeuwisse, Anna & Hans Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lindgren, Gerd (1996). "Broderskaps logik". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 17 (1): 4–14.
- Lorde, Audre (1984). *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Trumansburg: Crossing Press.
- Lovell, Terry (2000). "Thinking feminism with and against Bourdieu". *Feminist Theory*, 1 (1): 11–32.
- Lykke, Nina (2003). "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24 (1): 47–56.
- Maher, Lisa (2000). *Sexed Work. Gender, Race and Resistance in a Brooklyn Drug Market*. New York: Oxford University Press.
- Mansfield, Nick (2000). *Subjectivity: Theories of the Self from Freud to Haraway*. New York: New York University Press.
- Mattsson, Katarina (2001). *(O)likhetens geografier – marknaden, forskningen och de Andra*. Doktorsavhandling. Geografiska regionstudier nr 45. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- May, Tim (1997). *Social Research: Issues, Methods and Process*. Buckingham: Open University Press.
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*. London & New York: Routledge.
- Milton, Pia (1979). *Kvinnomisbruk*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Minh-ha, Trinh T. (1989). *Woman, Native, Other. Writing Postcoloniality and Feminism*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade (1999). "Med västerländska ögon. Feministisk forskning och kolonial diskurs". I: Eriksson, Catharina, et al. (red.) *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella sambället*. Nora: Nya Doxa.
- Moi, Toril (1991). "Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture". *New Literary History – A Journal of Theory & Interpretation*, 22 (4): 1017–1049.
- Moi, Toril (1997). "Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori". *Res Publica*, (35–36): 71–158. [Temannummer *Kön*].
- Molina, Irene & Paulina de los Reyes (2002). "Kalla mörkret natt! Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige". I: de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- Mulinari, Diana (1996). "Kvinnoprojekt och feminism". I: Sahlin, Ingrid (red.) *Projektets paradoxer*. Lund: Studentlitteratur.
- Mulinari, Diana (1998). *Reflektioner kring projektet KvinnoKrami/MOA*. Evaluation Studies 1998:2. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Mulinari, Diana (1999). "Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt". I: Sjöberg, Katarina (red.) *Mer än kalla fakta – kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

- Mulinari, Diana & Anders Neergaard (2004). *Den nya svenska arbetarklassen. Rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå: Boréa.
- Nyrén, Ing-Britt (1995). *Normbrottet – det kvinnliga perspektivet i missbruksvården*. FoU-rapport 1995:2. Stockholm: FoU-byrå, Stockholms socialtjänst.
- Nötesjö, Gunilla & Elisabet Tegborg (1999). *Tur och retur kvinnummet: en studie om drop-out vid ett behandlingshem för kvinnor*. Stockholm: Stiftelsen Kvinnoforum.
- Olsson, Hanna (1987). "Det svåra sökandet efter kunskap – Vem är jag och vem är den andra". *Sociologi idag*, 17 (2): 3–18.
- Payne, Malcolm, Robert Adams & Lena Dominelli (2002). "On Being Critical in Social Work". I: Adams, Robert, Lena Dominelli & Malcolm Payne (2002). *Critical Practice in Social Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pease, Bob & Fook, Jan (1999). *Transforming Social Work Practice: Post-modern Critical Perspectives*. London & New York: Routledge.
- Plantin, Lars (2001). *Mäns föräldraskap. Om mäns upplevelser och erfarenheter av faderskapet*. Doktorsavhandling. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Prestjån, Anna (2004). *Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885–1916*. Doktorsavhandling. Örebro Studies in History 5. Örebro: Universitetsbiblioteket, Örebro universitet.
- Prop. 2004/05:123. *Stärkt rättssäkerhet och vårdinnehåll i LVM-vården m.m.*
- Reinhartz, Shulamit (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
- de los Reyes, Paulina & Irene Molina (2000). Kön, klass och ras/ethnicitet: en nödvändig trilogi för den feministiska forskningen. *Sofia* (1): 4–12.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) (2002). *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina & Diana Mulinari (2005). *Intersektionalitet*. Malmö: Liber.
- Rich, Adrienne (1986). *Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens*. Stockholm: Matrixx.
- Rosengren, Annette (2003). *Mellan hopp och förtvivlan. Om bendlöshet, droger och kvinnor*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Rubin, Gayle (1996). "The Traffic in Women. Notes of the 'Political Economy' of Sex". I: Nicholson, Linda (red.) *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. London & New York: Routledge.
- Salih, Sara (2002). *Judith Butler: Essential Guides for Literary Studies*. London & New York: Routledge.
- Sandström, Gunbritt (1997). "Tydliga men inte synliggjorda – om könspositioner i socialt behandlingsarbete". I: Nordborg, Gudrun (red.) *Makt och kön – tretton bidrag till feministisk kunskap*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Skeggs, Beverly (2000). *Att bli respektabel – konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Smith, Dorothy (1987). *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Socialstyrelsen (1987). *Vård för kvinnliga missbrukare – Verksamheter och erfarenheter*. Socialstyrelsen redovisar 1987:4.

- SOU 1967:36. *Nykterhetsvårdens läge. Del I. Klientel och behandlingsresurser*. Betänkande av 1964 års Nykterhetsvårdsutredning.
- SOU 1987:22 *Missbrukarna Socialtjänsten Tvånget*. Betänkande av Socialberedningen.
- SOU 2004:3. *Tvång och förändring. Rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård*. Betänkande av LVM-utredningen.
- Sпивак, Gayatri Chakravorty (1999). *A Critique of Postcolonial Reason. Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Statens institutionsstyrelse (2005). *LVM. Råd & Riktlinjer/Juridik 2005:2*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Stenius, Kerstin (1999). *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård: arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Svensson, Bengt (1996). *Pundare, jonkare och andra: med narkotikan som föreslagare*. Doktorsavhandling. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Svensson, Bengt (2001). *Vård bakom låsta dörrar – Lunden, ett LVM-hem för kvinnor*. Forskningsrapport nr 1. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Svensson, Bengt (2002). "En jämförelse mellan tvångsvård för män och för kvinnor". I: Leissner, Tom & Ulla-Carin Hedin (red.) *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjourner och Bruno.
- Svensson, Bengt (2003). *Knarkare och plitar: tvångsvården inifrån*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Taylor, Avril (1993). *Women Drug Users. An Ethnography of a Female Injecting Community*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, Steven J. & Robert Bogdan (1984). *Introduction to Qualitative Research Methods. The Search For Meanings*. New York: John Wiley & Sons.
- Thandeka (2002). *Learning to be white. Money, Race and God in America*. New York: Continuum.
- Thomsson, Heléne (2002). "Feministiskt integrationsarbete – eller vem skall definiera vems behov?" I: de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- Thörn, Catharina (2004). *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet*. Doktorsavhandling. Stockholm. Égalité.
- Trulsson, Karin (1998). *Det är i alla fall mitt barn – en studie om att vara missbrukare och mamma*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Trulsson, Karin (2000). "Kvinnoidentitet och missbruksbehandling". *Socialvetenskaplig tidskrift*, 7 (1–2): 120–136.
- Trulsson, Karin (2003). *Konturer av ett kvinnligt fält – Om missbrukande kvinnors möten i familjeliv och behandling*. Doktorsavhandling. Lund Dissertations in Social Work 12. Lund: Socialhögskolan.
- Trulsson, Karin, Lotta Länne & Gunilla Nötesjö (1997). *Kvinnor på väg in från kylan – bilder av kvinnor och missbruk*. Stockholm: Kvinnoforum utbildning.
- Wahl, Anna (1999). "Stim i företagsledningen". I: Sjöstrand, Sven-Erik, Jörgen Sandberg & Mats Tyrstrup (red.) *Osynlig företagsledning*. Lund: Studentlitteratur.
- Wahl, Anna, Charlotte Holgersson, Pia Höök & Sophie Linghag (2001). *Det ordnar sig: teorier om or-*

- ganisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- West, Candace & Don Zimmerman (1987). "Doing gender". *Gender & Society*, 1 (2): 8–37.
- Widerberg, Karin (1992). "Vi behöver en diskussion om könsbegreppet". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 13 (4): 27–31.
- Wittig, Monique (2002). "One is not Born a Woman". I: Witting, Monique. *The Straight Mind and Other Essays*. Boston: Beacon Press.
- Åberg, Berit (2001). *Samarbete på könsblandade arbetsplatser. En köns-teoretisk analys av arbetsdelning mellan kvinnor och män i två yrken: akutsjuksköterskor och ordningspoliser*. Doktorsavhandling. Örebro Studies in Sociology nr 1. Örebro: Universitetsbiblioteket, Örebro universitet.
- Öhlund, Thomas (1997). *Normaliseringspraktiker i det moderna sambället – en diskursanalys av åtta sociala ungdomsprojekt*. Doktorsavhandling. Avhandlings- och skriftserien nr 24. Umeå: Institutionen för social arbete, Umeå universitet.